

Министерство науки и высшего образования РФ
ФЕДЕРАЛЬНОЕ ГОСУДАРСТВЕННОЕ БЮДЖЕТНОЕ
ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЕ УЧРЕЖДЕНИЕ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ
«КАБАРДИНО-БАЛКАРСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
им. Х.М. БЕРБЕКОВА»

СОЦИАЛЬНО-ГУМАНИТАРНЫЙ ИНСТИТУТ

Кафедра кабардино-черкесского языка и литературы

Утверждаю
Первый проректор ~~—~~ проректор по УР
В.Н. Лесев
«31» 12 2020 г.

ПРОГРАММА

вступительных испытаний в магистратуру
по направлению 45.04.01 – «Филология»
Магистерская программа «Адыгская филология»

Директор СГИ

М.С. Тамазов

Зав. кафедрой кабардино-черкесского
языка и литературы

Х.Т. Тимижев

Руководитель магистерской программы

Н.Б. Бозиева

Нальчик - 2020

СОДЕРЖАНИЕ

1. Общие положения	3
2. Определение содержания вступительных испытаний	3
3. Требования, проверяемые в ходе государственного экзамена	3
3.1. Перечень основных учебных модулей (ОУМ) – дисциплин образовательной программы	4
3.2. Программы вступительного экзамена по основным учебным модулям и перечень вопросов, выносимых для проверки экзамена	5
3.2.1. Современный кабардино-черкесский язык.....	5
3.2.2. История кабардино-черкесской литературы	11
3.3. Методические рекомендации по проведению вступительного экзамена	44

1. ОБЩИЕ ПОЛОЖЕНИЯ

Формы и условия проведения вступительных испытаний определяются ученым советом высшего учебного заведения (факультета) и доводятся до сведения бакалавров не позднее чем за полгода до начала экзамена. Бакалавры обеспечиваются программами экзаменов, им создаются необходимые для подготовки условия, для желающих проводятся консультации.

Результаты вступительных испытаний определяются оценками «отлично», «хорошо», «удовлетворительно», «неудовлетворительно».

По результатам вступительных испытаний экзаменационная комиссия принимает решение о зачислении в магистратуру.

Программа вступительного экзамена включает ключевые теоретически и практически значимые вопросы по комплексам дисциплин, входящих в цикл общепрофессиональных дисциплин (ОПД) и дисциплин специализаций по направлению 45.03.01 – «Отечественная филология» (Кабардино-черкесский язык и литература).

2. ОПРЕДЕЛЕНИЕ СОДЕРЖАНИЯ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ИСПЫТАНИЙ

Вступительный экзамен по отдельной дисциплине должен определять уровень усвоения бакалавром материала, предусмотренного учебной программой и охватывать все минимальное содержание данной дисциплины, установленное соответствующим государственным образовательным стандартом.

На вступительном экзамене по направлению бакалавры демонстрируют практическое владение кабардино-черкесским языком, историей языка, историей кабардино-черкесской литературы.

Ответ бакалавра должен подтвердить достаточно полное знание современного состояния языкознания, литературоведения, а также происхождение и основные этапы развития кабардино-черкесской литературы; определить место кабардино-черкесского языка и кабардино-черкесской литературы в структуре гуманитарного знания, умение владеть методами и приемами анализа литературного произведения, ориентироваться в литературном процессе.

3. ТРЕБОВАНИЯ, ПРОВЕРЯЕМЫЕ В ХОДЕ ВСТУПИТЕЛЬНОГО ИСПЫТАНИЯ

Бакалавр должен подтвердить:

- владение текстами литературных произведений и иметь представление о литературном процессе, владение основными методами языкового анализа;
- умение анализировать язык произведения художественной литературы, произведения кабардино-черкесской литературы;
- знание литературы и фольклора в их историческом развитии и современном состоянии, в сопряжении с историей и культурой народа;

- понимание закономерностей литературного процесса, художественного значения литературного произведения в связи с общественной ситуацией и культурой той или иной эпохи, определять художественное своеобразие произведений и творчества писателя в целом;
- владение основными методами литературоведческого анализа;
- владение методами информационного поиска;
- знание истории, современного состояния и перспектив избранной специальности.

3.1. Перечень основных учебных модулей (ОУМ) – дисциплин образовательной программы

Программа вступительного экзамена по направлению 45.04.01 – «Филология», «Адыгская филология» включает в себя ключевые и практически значимые вопросы по комплексу специальных дисциплин специализации Госстандарта.

3.2. Программы вступительного экзамена по основным учебным модулям и перечень вопросов, выносимых для проверки экзамена

3.2.1. СОВРЕМЕННЫЙ КАБАРДИНО-ЧЕРКЕССКИЙ ЯЗЫК

1. Иберийско-кавказскэ бзэ гуыгъ, абы хыхьэ бзэхэр. Бзэхэр шаутуэным къагъэсэбзэ историческэ-сравнительнэ методыр. Абхаз-адыгэ бзэ гуыгъ. Генетическэ, типологическэ классификацэхэм адыгэбзэм щибуд увынхэр.
2. Лексикологием нджгъ, адыгэбзэхэр джэ зэрыхуар. Адыгэбзэм и лекискэр. Адыгэбзэхэм я зэхуэдэ лекискэр, ададыгэбзэхэм къышхыуа зэхьэщыкыныгъэхэр. Куэдрэ, машхэрэ къагъэсэбзэ псалъэхэр, шхуэ бзэм къыхыхьа псалъэхэр, лэцлагъэм епха псалъэхэр, диалектхэм, говорхэм къагъэсэбзэ псалъэхэр, омонимхэр, синонимхэр, антонимхэр, фразеологизмхэр.
3. Нэгъуэпхьэбзэм къыхажыу адыгэбзэм къыхыхьа псалъэхэр, абыхэм ягъуэта зэхуэжыныгъэхэр.
4. Лексикографием зэрызуажьар. Адыгэбзэм нэ псалъалъэхэр, ахэр зэрыхуа принципхэр. Зыдзэкэ псалъалъэхэр, орфографическэ псалъалъэхэр, псалъэгъуэуэху, псалъалъэ къызгъэзгъэ, тхакъуэм и бзэм теухуа псалъалъэ, толковэ псалъалъэ.
5. Адыгэбзэм и макъэсэлэхэр. Ахэр къыхажыкыным и тхылэр. Макъэсэлэхэр зэрагуэш щыкхэр, кхыкхэр, укхуэдыахэр, къышхыу шхыкхэр, къызэрыхыу шхыкхэр. Макъэсэлэхэр къыцагъэсэбзэ увынхэр. Абыхэм теухуауэ еплыхькхэ щыкхэр.
6. Макъ джыуашхэр. Система щыкхэр (троечная система смычных и парная система шипиантов). Зи закхуэ макхэр, макъ пытхэр, лунэр хурей хууэ къэхуэ макхэр. Фонетическэ зэхуэжыныгъэхэр, ахэр кхыкхэр.
7. Лъабжхэм и структурэм ехьэлхуэ щыкхэ еплыхькхэр. Н.Ф. Яковлевым и еплыхькхэр. Г.В. Рогава и школыр лъабжхэм зэрелхэр. А. Койперс лъабжхэр къызэрыхыгъэкэ щыкхэр, Къумахуэ М. и еплыхькхэр.
8. Псалъэ лъэпкъыгуэхэр, ахэр къызэрыхыгъэкэ признакхэр. Зи щхэ хуыт псалъэ лъэпкъыгуэхэр, зи щхэ хуыт псалъэ лъэпкъыгуэхэр. Андрей бзэхэм къащхэщыкыу адыгэбзэм нэ щхэзхуэныгъэхэр.
9. Щыкхэм нэ морфологическэ категориехэр. Щыкху - мышыху классхэр, зэрагуэшыр, щхэзхуэныгъэ илэхэр. Бжыгъэ категориер: закхуэ бжыгъэ, куэд бжыгъэ. Закхуэ бжыгъэм иту флэка къамыгъэсэбзэхэр. Куэд бжыгъэм иту флэка къамыгъэсэбзэхэр. «Презентативнэ множество» жыхуалэр, «общее число» жыхуалэм нэ щхэзхуэныгъэхэр, падежхэр, падежхэм къагъэзгъэуэр, падеж кхыкхэм я къежхэр, абыхэм теухуауэ щыкхэ еплыхькхэр. Белджылымыбелджылы категориер, ар склоненэм зэрелхэр.
10. Плъыфэцхэр, ар къызэрыхыгъэкхэр, абы теухуауэ щыкхэ еплыхькхэр, щыкхэ къызэрыкхэ плъыфэцхэмрэ предметыр зыпхыи къызыгъэзгъэуэ плъыфэцхэмрэ, зэрызэхьэщыкхэр. Зэлыгъыныгъэ степеныр.
11. Зэрабж, зэрагуэш, къутахуэ, кратнэ, зэрызгъэзгъэуэ бжыгъэцхэр.
12. Бжэкхэм и системэ щыкхэр: тхыкхырыбжэ, пхыкхырыбжэ, тхыкхырыбжэ-пхыкхырыбжэ. Бжыгъэцхэр къызэрыхуэр, зэхуэжыныгъэ лэхэр.
13. Щхэ цхыпхыцхэр, абыхэм я склоненэм нэ щхэзхуэныгъэхэр.
14. Зыгъэзгъэуэ цхыпхыцхэм я мыхьэнэр, я склоненэм нэ щхэзхуэныгъэхэр. Зэрыушхэ, енгъэ, относительнэ, зыгъэзгъэ, мыхьуныгъэ, белджылыныпхыгъэ цхыпхыцхэр, я склоненэр.
15. Глаголыр зи щхэ хуыт псалъэ лъэпкъыгуэу зэрыщытыр, абы и мыхьэнэр, и грамматическэ пытыкхэ нэхьыщхэр. Глагол лъэлэсхэмрэ глагол лъэмылэсхэмрэ

- морфологис и лъэпкъуэкӀи синтаксис и лъэпкъуэкӀи зэрызэщхьэщхьӀыр. Зыпхьэ фӀэклӀа зымӀӀэ глагол лъэӀэсхэр. ЛабылӀэ, стабылӀэ конструкцэ зыӀэ глаголхэр. ЩхьӀтӀ, щхьӀиц, зыӀэ глаголхэр лъэӀэсу кыпщыкӀуэмрэ лъэмыӀэсу кыпщыкӀуэмрэ. Иверсивнэ конструкцэ зыӀэ глаголхэр. Динамическэ, статическэ глаголхэр зэрызэщхьэщхьӀыр. Финитнэ – инфинитнэ глаголхэр, ахэр зэрызэщхьэщхьӀыр. Глагол зыгъэзгъэжхэр. Глаголыр щхьэклӀэ, бжыгъэклӀэ зэхьуэкӀа зэрыхьур. Глаголым и зэманхэр. Наклоненэ категория.
16. Глаголхэм я къэхьукӀэ нэхьыпхьэхэр. Инфинитивыр, абы и формэр. Инфинитивыр щхьэклӀэ, бжыгъэклӀэ зэхьуэкӀа зэрыхьур.
17. ПричастиекӀэ зэджэр. Причастием глагол шытыкӀи пльӀфӀэцэ шытыкӀи зэриӀэр. ЗылӀожь причастиемрэ зэлӀожь причастиемрэ зэрызэщхьэщхьӀыр, абыхэм я къэхьукӀэр. Обстоятельствоннэ причастиехэм я къэхьукӀэр. Причастиемр щхьэклӀэ зэхьуэкӀа зэрыхьур. Причастиемр зэманкӀэ зэхьуэкӀа зэрыхьур. Причастиемр падежкӀэ, бжыгъэклӀэ зэхьуэкӀа зэрыхьур. Причастиемр оборотыр, ар псалъэухам кызызрыхьӀуэр. Причастием и синтаксическэ кьалэнхэр.
18. ДеепричастиекӀэ зэджэр. Деепричастием глагол формэу шӀалыгътэр. Наречием ешхьу деепричастием халыр. Деепричастием кызызрыхьӀуэр. Деепричастием и зэман формэхэр. Деепричастиемр щхьэклӀэ, бжыгъэклӀэ зэхьуэкӀа зэрыхьур. Деепричастиемр оборотыр. Деепричастиемр псалъэухам зэрыхьуэр.
19. Наречием и мыхьэнэр, и синтаксическэ кьалэнхэр. Я мыхьэнэ ешхьытӀӀэ наречиехэр зэрагуэш разрядхэр. Наречиехэр кызызрыхьӀуэр. Наречиемр кызытӀӀэ псалъэ лъэпкъыгъуэхэр. Наречиехэм я зэлъыгъыпхьэ степенхэр.
20. Последелогхэр, союзхэр, частицэхэр зы шхьэ хуцымыг псалъэ лъэпкъыгъуэу шӀалыгътэр, кьагъэлыгъуэ мыхьэнэклӀэ последелогхэр зэрызэщхьэщхьӀыр, ахэр зыщӀыгъуэ псалъэм епха зэрыхьур. Союзхэм я мыхьэнэр. Союзхэр зэрагуэшыр. Союз псалъэхэр. Частицэхэм мыхьэнэ лӀэужьыгъуэ кызызрыхьӀуэр.
21. Междометиемр псалъэ лъэпкъыгъуэ шхьохуэу зэрыхьыгъуэр. Междометиехэм кьагъэлыгъуэ мыхьэнэхэр. Междометиехэм я тхыкӀэр. Абыхэм я ужькӀэ ягъэуэ нагъыщхэр.
22. Синтаксисымрэ пунктуацимрэ. Синтаксисым иджыр. Синтаксисымрэ морфологиимрэ зэрызэщхьӀыр. Псалъэ зӀпхам яку дэӀэ зыпӀӀэныгъэхэр: зӀкӀуныгъэ, зӀгъэклӀуэныгъэ, сгъӀшӀалӀэныгъэ. Сочинительнэ, подчинительнэ псалъэ зӀпхыгъэхэр. Псалъэ зӀпхэхэм яку дэӀэ подчинительнэ зӀпхыныгъэхэр кьагъэлыгъуэ зэрыхьуэ Ӏомалхэмрэ щӀыкӀэхэмрэ.
23. Псалъэуха кызызрыхьӀуэм и синтаксис. Псалъэ зӀпхамрэ псалъэухамрэ зэрызэщхьэщхьӀыр. Я мыхьэнэклӀэ псалъэуха лӀэужьыгъуэхэр: зэрагуэгъ, зэрыушӀӀэ, хӀӀэтыкӀа. Я структуркӀэ псалъэуха лӀэужьыгъуэхэр. Пкъыгъуэ нэхьыпхьӀири зыӀэ псалъэухар. Псалъэухам и пкъыгъуэ нэхьыпхьэхэр. ПодлежащӀуэ псалъэухам хуэвэ псалъэ лъэпкъыгъуэхэр. СказуемӀ лӀэужьыгъуэхэр.
24. Псалъэухам и пкъыгъуэ етӀуанхэр. Прямой дополненэмрэ косвеннэ дополненэмрэ. Определенэр зыщӀымыр, ашхуэдӀуэ псалъэухам хуэвэ псалъэ лъэпкъыгъуэхэр. Приложенэ. Обстоятельствэхэр, ахэр сказуемэм епха зэрыхьур.
25. Пкъыгъуэ нэхьыпхьэхуэ зы фӀэклӀа зымӀӀэ псалъэухахэр: шхьэ бӀеджылы зыӀэ, шхьэ мыбӀеджылы зыӀэ, щхьэ зымӀӀэ, инфинитив псалъэуха, цӀаӀуэ псалъэуха, эллиптическэ псалъэуха, псалъэуха иремыкӀуэ.
26. ЦӀэ гъӀпсыкӀэмрэ причастием гъӀпсыкӀэмрэ зэрызэщхьэщхьӀыр. ПодлежащӀэм и формэм теӀшхьэхуэ псалъэухам и конструкцэхэр (номинативнэ, эргативнэ, индифинитнэ, инверсивнэ). Псалъэхэм псалъэухам шӀалэ зӀкӀалыкӀуэкӀэр (зӀкӀалыкӀуэкӀэ заншӀэ, зӀкӀалыкӀуэкӀэ зӀблӀэгуэвыкӀа). Осложненнэ псалъэухахэр, ахэр гъӀэгугъуэ зыӀӀ компонентхэр.

27. Пкынгъуэ зэлыпкыгъуэ зыхэт псалъэухахэр: дополненэ зэлыпкыгъуэхэр, подлежащиэ зэлыпкыгъуэхэр, сказуемэ зэлыпкыгъуэхэр, обстоятельствоэ зэлыпкыгъуэхэр, определенэ зэлыпкыгъуэхэр.
28. Пкынгъуэ пыпхьэхукIа зыхэт псалъэухахэр. Определенэ пыпхьэхукIа зыхэт псалъэухахэр зэригуэшыжыр. Обстоятельствоэ пыпхьэхукIа зыхэт псалъэухахэр зэригуэшыжыр.
29. Псалъэуха зэхэлтым и синтаксис. Псалъэуха зэхэлт лIэужьыгъуэхэр. Псалъэуха зэхэлт-зэгъусэкиэ зэджэр, ахэр зэпха зэрыхъу союзхэр. Псалъэуха зэхэлт-зэпхакIэ зэджэр. Псалъэуха пажэмрэ псалъэуха гуэдзэмрэ я зэпхыкIар, ахэр зэрызэпхьэпхыкIыр. Псалъэуха гуэдзэу тIу е нэхьыбэ зыхэт псалъэуха зэхэлт-зэпхакIар. Союзыншэ псалъэуха зэхэлтхэр. Iыхьэ куэдэ зэхэт псалъэуха зэхэлтхэр: Iыхьэ куэдэ зэхэлт псалъэуха зэхэлт-зэгъусэ, Iыхьэ куэдэ зэхэлт псалъэуха зэхэлт-зэпха, Iыхьэ куэдэ зыIэ союзыншэ псалъэуха зэхэлт. ЗэпхыкIэ зэмылIэужьыгъуэ зыIэ псалъэуха-зэхэлтхэр.
30. Псалъэуха зэхэлтым теухуауэ щыIэ епIыкIэхэр.
31. Зэрызыхуагъазэ псалъэ, вводнэ псалъэ, вводнэ псалъэуха. Псалъэ занщIэрэ зэдзэкIарэ. Ахэр запятойкIэ кызырыхагъэкIыр. Псалъэуха пажэмрэ гуэдзэмрэ я зэхуакум запятой зэрагъэувыр. Псалъэухам и пкынгъуэ зэлыпкыгъуэхэм я кум запятой зэрыщагъэу. Определенэ, обстоятельствоэ пыпхьэхукIахэм запятой зэрагъэу, гочкитI, тире шагъуэв хабзэхэр.
32. Адыгэбзэм и тхьIэр. Ар зэрызэфIувар, тегъэщIапIэ хуэхьахэр. Ди бзэм зэхьэуэкIыныгъэ иIгуэстахэр (лексикэ, фонетикэ, морфологие, синтаксис и лIэпхыкIуэкIэ), ахэр кызыпшахэр. Литературэбзэм кыкIуа Iгуэгуанэр, зэрызнужьар.
33. Адыгэбзэм иIэ диалектхэр, говорхэр кызырыхьуар, кыпщIэхьуа щхьэусыгъуэр, диалектхэм, говорхэм я пщэдeйр.

ОСНОВНАЯ ЛИТЕРАТУРА

1. Адыгское лингвокультурное пространство/Под редакцией З.Х. Бижева Нальчик, 2010.
1. Апажов М.Л., Кокков Дж.Н. Кабардино-черкесско-русский словарь. Нальчик, 2008.
2. Апажов М.Л., Клузкуэ Ж.Н. Адыгэ-урис псалъатэ. Нальчик, 2008.
3. Афаунова А.А. Семантико-грамматический анализ междометий и звукоподражаний кабардино-черкесского языка. Нальчик: КБИИ, 2012.
4. Бозиева Н.Б., Езаова М.Ю., Хежева Л.Х. Методические рекомендации. Нальчик, 2008.
5. Гишев Н.Т. Избранные труды по языкознанию. Майкоп, 2008.
6. Джаурджий Хь.З., Дзасежы Хь.Е. Адыгэбзэ, япэ 1ыхьэ. Нальчик, 2008.
7. Жиктежев Х.Ч. Специфика собственных имен существительных в кабардино-черкесском языке. Нальчик: КБИИ, 2009.
8. Загантоков А.Х. Сопоставительно-типологическое описание русского и кабардино-черкесского языков в учебных целях. Нальчик, 2009.
9. Нало Заур. Адыгэ псалъэгъэпсахэр. Нальчик, 2008.
10. Табухов Х.К. Толковый русско-кабардино-черкесский словарь. Нальчик, 2008.
11. Таов Х.Т. Кабардино-черкесская диалектология. Нальчик, 2011.
12. Таов Х.Т. Словарь диалектизмов кабардино-черкесского языка. Нальчик, 2011, с.1-70.
13. Таов Х.Т., Батырова Л.Х. Адыгский календарь. Нальчик, 2011, с.1-44.
14. Таов Х.Т., Езаова М.Ю., Хежева М.Р. Лингвистический анализ художественного текста. Нальчик, 2011, с. 1-51.
15. Таов Х.Т., Урусов Х.Ш. Адыгэхэм я бзэр зэлыгъауэ. Нальчик, 2008 г. с.1-160.
16. Таов Х.Т., Урусов Х.Ш. Сравнительная грамматика адыгских языков. Нальчик, 2008.
17. Таов Х.Т., Хежева М.Р. Жьы хьуа псалъэхэр адыгэбзэхэм. Нальчик, 2012.
18. Таов Х.Т., Хутежев З.Г., Шутушева Д.Х. Основы стилистики и культура речи. Нальчик, 2010.
19. Толковый словарь адыгейского языка. Майкоп, 2010. Т. I.
20. Толковый словарь адыгейского языка. Майкоп, 2012. Т. II.
21. Унатлоков В.Х. Адыгизмы в каратаево-балкарском языке. Нальчик: КБГУ, 2011.
22. Хакуашев А.Х. Адыгское просветительство. Нальчик, 2009.
23. Хутежев З.Г. Порядок слов в простом предложении кабардино-черкесского языка. Нальчик, 2010. с.1-80.
24. Шыбызхьуэ Хьэжмурат. Адыгэ псалъатгэр бейш. Черкесск, 2011.
25. Шорджэс Алий. Яхуэмыфашэу лъэныкъуэ едгъэза псалъэхэр (Адыгэ псалъэгъэнахуэм щыгъужьыхьэхэр). Нальчик, 2009.

Дополнительная литература:

1. Адмони В.Г. Поэтика и действительность. Л., 2012.
2. Адмони В.Г. Система форм речевого высказывания. СПб., 2011.
3. Анисимова Е.Е. Лингвистика текста и межкультурная коммуникация (на материале креолизованных текстов). М., 2009.
4. Бабенко Л.Г. Филологический анализ текста. Екатеринбург, 2009.
5. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. М., 2011.
6. Бештокуэ Хьэбас Анэдэтыхубзэм и псынашхьэ. Нальчик, 2010.
7. Борисова Л.В., Метлюк А.А. Теоретическая фонетика. М., 2013.
8. Брандес М.П. Стилистика текста. М., 2011.
9. Валгина Н.С. Теория текста. М., 2012.
10. Джанджакова Е.В. Стилистика художественного текста. М., 2010.
11. Джаурджий Хь.З. Адыгэбзэ. Нальчик, 2007.

12. Долинин К.А. Интерпретация текста. М., 2009.
13. Думанов Х.М. Краткий словарь этнографических терминов кабардино-черкесского языка. Нальчик, 2006.
14. Загаштоков А.Х. Сопоставительно-типологическое описание русского и кабардино-черкесского языков в учебных целях. Нальчик, 2009.
15. Кушхаунов А. В. Очерки истории зарубежной черкесской диаспоры. Нальчик, 2009.
16. Нало Заур Адыгэ псалъэгъэпсахэр. Налшык, 2009.
17. Таов Х.Т. Кабардино-черкесская диалектология. Нальчик, 2006.
18. Торсуев Г.П. Проблемы теоретической фонетики и фонологии. – М., 2008.
19. Турасва З.Я. Лингвистика текста. М., 2012.
20. Унатлоков В.Х. Адыгизмы в карачаево-балкарском языке. Нальчик, 2011.
21. Унатлоков В.Х. Диктантхэмрэ изложэнэхэмрэ (темэкӀз зэпыуда лэжыгъэхэмрэ сочиненэхэмрэ щыгъужауэ). Налшык: Эльбрус, 2013.
22. Языковое многообразие – главное и неповторимое богатство России / под общей ред. Артаменко О.И. Нальчик, 2012.

УНШЦЭХЭР (Вопросы)

1. Къэбэрдейбзэр зыхыхэ бзэ быныр, ар зэрыгуэнар. Абхъаз-адыгэ бзэ гуным и клуэцккэ зы бзэм псалъэ хэккыу адрейм къыцтэныр къызыхэккыр. Щапхъэхэр.
2. Адыгэбзэм и макъ джэушэхэр, ахэр зэрыгуэнар, системэ шыгэхэр. Макхэм ехъэлгауэ цыгэ еплтккэхэр.
3. Макхэмшэхэр, абыхэм характеристико етын, ахэр зылжахэр, еплтккэ шыгэхэр.
4. Лексикологионер лексикографионер яджыр, зэрызаужыр, цыгэ лэжыгэхэр.
5. Псоми къагъэсэбзэ лексикэр, профессиональнэ, диалект псалъэхэр, лексикэм зэрызуужыр, лексикэр джыным и мыхъэнэр.
6. Цэншщкэм илэ разрядхэр, ахэр зэхъуэккэ зэрыхъухэр.
7. Псалъэ лъэпкъыгуэхэр, ахэр къызэрыхэгэккэ шыккэр.
8. Глагол лъэбзэхэмрэ глагол лъэмыбзэхэмрэ, ахэр синтаксис, морфологие и лъэныкъуэккэ зэрызэщхъэккыр.
9. Псалъэ зэлхам яку дэлэ зэпыщкыгуэхэр, адыгэбзэхэм ягэ щхъэхуэныгэхэр.
10. Псалъэхэм и пкъыгуэ пэхъыщхъэхэр, абыхэм елытауэ еплтккэ шыгэхэр.
11. Псалъэхэм и пкъыгуэ егуанэхэр, ахэр скажемэм еиха зэрыхъур, ягэ щхъэхуэныгэхэр.
12. Деипричастие, къызэрыхъу шыккэр, и грамматикэр.
13. Орфографие зыщыср и мыхъэнэр, абы и принцип нэхъыщхъэхэр, шыккысапыгэ илэхэр.
14. Псалъэуха зэхэлэ лэужыгъуэхэр, псалъэуха зэхэлтым ехъэлгауэ цыгэ еплтккэхэр.
15. Адыгэ лексикографие, псалъалэ лэужыгъуэу шыгэхэр, ахэр зэрыуха принципхэр.
16. Синтаксисым иджыр. Синтаксисымрэ морфологионер зэрызэщхъэккэр, яку дэлэ зэхъыккэхэр.
17. Паджэхэм я мыхъэнэр, паджэ системэм ехъэлгауэ цыгэ еплтккэхэр.
18. Шытккэ къэзыгъэлыгъуэ плыфэццэхэмрэ зыщыщ къызэрыккэ плыфэццэхэмрэ, ахэр зэрызэщхъэккыр, еплтккэ шыгэхэр.
19. Шыгэццэм и белджылы-мыбелджылы категориер, ар къэзыгъэлыгъуа зэрыхъухэр, ягэ щхъэхуэныгэхэр.
20. Адыгэбзэм и фонетикэм щеккыккэ фонетическэ хабзэ нэхъыщхъэхэр, ахэр кэзышэхэр, зэлхар.
21. Динамическэ, статическэ глаголхэр, ахэр я мыхъэнэккэ, морфологие и лъэныкъуэккэ зэрызэщхъэккыр.
22. Арханизмхэр, историзмхэр, псалъэццэхэр. Абыхэм ягъэзашкэ къалэнхэр, ахэр къызэрагъэсэбзыр, я мыхъэнэр.
23. Причастие, разряд илэхэр, къызэрыхъу шыккэр, зэхъуэккыныгэ илэхэр.
24. Псалъэуха къызэрыккыуэм ягэ конструкторхэр, ахэр зэрызэщхъэккыр, ягэ модельхэр.
25. Псалъэ шэрыуэхэмрэ зэккэщкыч мыхъу псалъэ зэпыщкыгъуэ лъэпкъ гунсысэр къызэрагъэлыгъуэр.
26. Зи щхъэ хушымыт псалъэ лъэпкъыгуэхэр, абыхэм ягъэзашкэ къалэнхэр, къызэрыхэгэккэ шыккэр.
27. Пкъыгуэ злэпкъыгъуэ зыхэт псалъэухахэр, абыхэм я къэккыккэр.
28. Бжыгэццэхэм и разрядхэр, къагъэлыгъуэр, къызэрыхъу шыккэр, системэ шыгэхэр.
29. Наречие, къызэрыхъу шыккэр, разряд илэхэр.
30. Псалъэухам цагъуэу пэгыщэхэр, ахэр зэлхар.

3.2.2. АДЫГЭ (КЪЭБЭРДЕЙ-ШЭРДЖЭС) ЛИТЕРАТУРЭ / АДЫГСКАЯ (КАБАРДИНО-ЧЕРКЕССКАЯ) ЛИТЕРАТУРА

Адыгэ литературэ XIX лэшыгыуэм – XX лэшыгыуэм и нэщлэдзэхэм /
Адыгская литература XIX – начала XX века

Хэзыгыгъуазэ. Адыгэ (къэбэрдей-шэрджэс) литературэ курс шхьэхуэу сджалэ нэхьшхьэхэм зэрыщаджыр, абы и мыхьэнэр, и мурад нэхьшхьэр.

Литературэмрэ лъэпкь йуэрыуатэмрэ.

Художественнэ литературэмрэ гъуазджэмрэ (искусствэмрэ).

Адыгэ литературэр кыбэрэжыар, абы хэжыпэ хуэхъуа шхьэусыгъуэхэр. Лъэпкь литературэм и кыуэпхэм зыщадз лъахэхэмрэ шэнхабзэхэмрэ.

Къэбэрдей-шэрджэс литературэм и тхыдэм и лъэхъэнэ нэхьшхьэхэр: адыгэ литературэр XIX лэшыгыуэм – XX лэшыгыуэм и нэщлэдзэхэм (тхыбзэпэ усыгъэр, усакъуэ-джэгукъуэхэр; тхыбзэ литературэм и щлэдзэпэм, япэ адыгэ тхакъуэхэр; адыгэ узэщлэкъуэхэр); къэбэрдей-шэрджэс литературэр XX лэшыгыуэм – XXI лэшыгыуэм и нэщлэдзэхэм (къэбэрдей-шэрджэс литературэр XX лэшыгыуэм и 20–50 гъэхэм; лъэпкь литературэр 60–80 гъэхэм; литературэр 90 – XXI лэшыгыуэм и япэ илэсынщлэм).

Литературэр социальнэ къахъугъуэ зэрыщытыр; абы игъэзашлэ къалэнхэмрэ цыхубэм и гъащлэм зэрыпыщлэмрэ.

Къэбэрдей-шэрджэс литературэмрэ Урысей Федерацим и лъэпкьыбэ литературэмрэ: зэщхъу яхэлымрэ зэрызэщхьэщыкълэмрэ. Кавказ Инчхэрэм щыпсэу лъэпкьхэм я литературэхэр: я ехъулэныгъэхэмрэ къалэщыт къалэнхэмрэ. Лъэпкь литературэхэм я зыпщлэныгъэхэр: тэрмэш лэжыпгъэр, абы пыщлэ гугъуехьхэмрэ хэжыпгъэхэмрэ.

Адыгэ литературэм и ехъулэныгъэхэмрэ кыпщылт къалэнхэмрэ.

Тхыбзэпэ лъэпкь литературэ. Адыгэ (къэбэрдей-шэрджэс) литературэр къэунэхуным шхьэусыгъуэ хуэхъуа тхыдэ-щэнхабзэ йуэхугъуэхэр. Лъэпкь литературэм и псышэр ежъэным йуэрыуатэр лъабжэ зэрыхуэхъуар, а йуэхум урыс классикэ литературэмрэ къуэкълэпэ лъэпкьхэм я художественнэ шэнхабзэ къулеймрэ зэрыхэллыфыхьар.

Йуэрыуатэмрэ автор зилэ усыгъэмрэ. Адыгэ усакъуэ-джэгукъуэхэм я усыгъэхэр йуэрыуатэ усыгъэм кымхэзыгъэщхьэхукл нэщэнэхэр. Литературэр къежэнымкклэ, зиузэщлэнынымкклэ абыхэм ялэ мыхьэнэр.

Автор (жыабзэ) усыгъэр тхыбзэ литературэм зэрыхуэкълуар. Лъэпкь тхыбзэм и тхыдэр: япэ алыфбейхэмрэ ахэр зэхэзылхьахэмрэ. Шхьэзакъуэ алыфбейхэмкклэ (Нэгумэ Ш., Берсей У., Хьэтлохъушхъуэ Къ., Тамбий П., Цагъуэ Н., Дым I., Пашлэ Б., нэгъуэщлэхэри) тхауэ къэна (художественнэ) тхыгъэхэр, ахэр иджырей лъэпкь алыфбеймкклэ тхыжыным (транслитераци) елэжъахэр, абы и мыхьэнэр.

Адыгэ литературэр къэунэхунымрэ зэсувэнымрэ, йуэрыуатэм кылдэкълуэу, хэжыпгъэ хуэхъуа шэнхабзэ унэтлыныгъэхэр. Япэ адыгэ утэщлэкъуэхэр: лъэпкьыр тлэныгъэм и гъуэгул тешэным, тхыбзэрэ литературэрэ къахузэгъэпэщыным ехьэллауэ абыхэм зэфлагъэкклэ лэжыпгъэщхуэр.

Усакъуэ-джэгукъуэхэр. Таукъуэ Лъэпшыкъуэ. Джэгукъуэм теухуа псалъэ. Тхыдэ къахъугъэхэмрэ йуэрыуатэмрэ. «Къэбэрдей жэщтеуэм и уэрэд». Уэрэдым и тхыдэр, и зэхэлышкклэр, и бзэр.

Абизэ Къамбот. Джэгукъуэм теухуа псалъэ. Щагъыбзэ зыщлэлэ, ауан уэрэдхэмрэ усэхэмрэ. Абазэ Къ. и «Шхьэм и дауэр», «Дзыгъуэжыпщым я пшыналъэ», «Къамбот и тхьэусыхэ», «Бызыгъыжым и усэ», «Къамбот и мэкъуауэгъухэр ауан ещлэ» усэхэр.

Агънокъуэ Лапэ. Джэгукъуэм теухуа псалъэ. Йуэрыуатэмрэ автор усыгъэмрэ. Агънокъуэ Л. и усэхэр алрей усакъуэхэм я усыгъэхэм къазэрышхьэщыкълыр. Усакъуэм и образ къэгъэщлэпгъэр, и усэ гъэпсыкълэр, и бзэр.

Агънокъуэ Л. и усэ нэхьфлэхэр: «Шэрэджэ», «Къэзонэжэ», «Ди нысэ фэ», «Агънокъуэм цыхубэхэм яхужилар», «Агънокъуэм тлэныгъэм хужилэгъар», «Агънокъуэм

нэлсым хужилар», «Агънокъуэр Урыху зэрыхуэусар», «Агънокъуэр кхъужьейжым зэрыхуэусар», «Дунейр шэрхьши мэкIоракъуэ», «Агънокъуэм гъащIэм хужилар», ахэр лъэпкъ шэнхабзэм и хъугъуэфIыгъуэшхуэу зэрыщытыр. Агънокъуэ Лашэ и псалъэгъэпсэхэр.

Цыхубэ усакIуэ-джэгъуакIуэшхуэм и творчествэр зэхуэхъэсыжыным, джыным, кыдзэгъэкIыным елэжъа шIэныгъэлхэр.

Мэсей Исуп. ДжэгъуакIуэм теухуа псалъэ. Гыбзэмрэ цыхубэ уэрэдмэрэ: «Къушхъэ Жамботрэ Екъубрэ я тхъусыхэр» зыхыхъэ жапрыр. Гыбзэр зытеухуа Iуэруагъуэхэр кыппыхъуа лъэхъэнэр. Лей зезыхъом кыдзэрышIэмькIуэнур абы и гуысыз нэхъыпхъуэу зэрыщытыр, ар уи фIэщ зышI образхэмрэ теплъэгъуэхэмрэ.

Мыжей Сэхьнд. ДжэгъуакIуэм теухуа псалъэ. Мыжей Сэхьнд и уэрэдхэмрэ («Уэдобиз джабэ», «Нысапэ уэрэд») и усэхэмрэ («Ди анэжъ», «Ди Iэнэжъ», «Гъурагужъ», «Къурмэн», «Сэхьнд и къеблагъэ жыIэIэ», «Дыпзахъан», «Анэпхуэр мэбзэрабзэ», «Молэм и уаз», «Лашын», «Аргъуей», «Сэхьнд и гуыIэ»). Мыжейм С. и усэ гъэпсыкIэр: Iуэрыуатэм и Iэмалхэр авторым кыдзэригъэсэбэпыр шIэндэр. УсакIуэм и усэбзэр, авторыгъэ зыххэ усыгъэм ар зэрыпэгъуэнэгъур.

Сыжажэ Къылышыкъуэ. ДжэгъуакIуэм теухуа псалъэ. Сыжажэм и уэрэдхэр («IыкIуэ къуий и уэрэд», «Куп Сурт и тхъусыхэ», «Астемырыкъуэм и уэрэд»). Усэхэр («Хуэмгъуэт и хъуэн», «Ашэбейм я хъуэн», «Нэф къэзыгъэщIри нэфI», «IэпIагъэ дахэ», «Тхъусыхафэ», «Пхъум и хъуэхъу», «Ажэм игъэштахэм я хъуэн», «Джэдым и хъуохъу», «Къылышыкъуэ хъэжрэтым зэрелъIуар», «Iыбзэ»).

Иужьрей лъэпкъ усакIуэ-джэгъуакIуэхэмрэ профессионал гъуажджэмрэ. Адыгэ усэ гъэпсыкIэмрэ Сыжажэм и усэ ухуэкIэмрэ: И гъащIэм шышI теплъэгъуэхэр усакIуэм и усэхэм кыппыгъэ тэгъуэжэу зэрыщытар.

УсакIуэхэр. Уэкъуо. УсакIуэм теухуа псалъэ. «Уэкъуо и усэ» усэр зытеухуар, и гъэпсыкIэр.

Выкхэ Шухьиб. УсакIуэм теухуа псалъэ. «КIэIырэ», «ПашIэрывэ», «ГIапрокъуэ и хъуэн» уэрэдхэр, жанркIэ ахэр зышыщыр.

ПашIэ Бэчмырэ. УсакIуэм теухуа псалъэ. ПашIэ Бэчмырэ лъэпкъ Iуэрыуатэмрэ. Адыгэ литературэр зэфIэуэнымыкIэ усакIуэм и творчествэм иIа мыхъэнэр. УсакIуэмрэ жылагъуэмрэ, усакIуэмрэ динимрэ, усакIуэмрэ шIуэпсымрэ. ПашIэ Б. лъэпкъ литературэм и тхьдэм зыххэуэр.

ПашIэ Б. и уэрэдхэр («Бэчмырэ и тхъусыхэ», «Пшыбий КIуш и гъыбзэ», «Паз Темыркъан и фэсIы уэрэд», «Дыгъур КIаш и тхъусыхэ», «Уэзы Мурат»). Ахэр зытеухуамрэ жанркIэ зыхыхъэхэмрэ.

ПашIэ Б. и усэхэр («Истамбыл», «Щы», «Мы дунейжыр», «Жьаппэ мыгъуэ», «Цыхур IлалэхукIэ», «Бэчмырэ и усэ», «Дуней», «Джэдым и усэ», «Жыгъыр къэгъагъомэ, дыщогъуфIыкI», «Дзэлыкъуэ», «Къэбэрдей», «Мухъажырхэр»). Абы и творчествэм и кыыхэкIыпхэр: усакIуэмрэ Iуэрыуатэмрэ, усакIуэмрэ къуэкIыпIэ лъэпкъ поэзиэмрэ. ПашIэ Б. и жьэрыуатэ усэхэмрэ тхьгъэ усэхэмрэ: зэпхьыныгъэу, зэщхъэщхьыныгъэу хэлхэр; адыгэ жьэрыуатэ усыгъэм и хабзэхэмрэ къуэкIыпIэ поэзиэм и хабзэхэмрэ усакIуэм зэрызэригъэзэгъар.

«Алыхьым и фIышIэ» поэмэ кIэщIыр. Ар зытеухуамрэ шIэлъ философия гуысысэмрэ.

ПашIэ Б. и усэ-жыIэгъуэхэр, цыхубэм и Iушыгъэм и Iапхъуэу ахэр зэрыщытыр.

ХъэхъуапшIэ Амырхъан. УсакIуэм теухуа псалъэ. «МыIэм нэхърэ нэхъ хъэлъэ», «Жэщ къэрэгъулым и усэ», «Джэгъу уэрэд», «Аргъуейм и усэ», «IэщIагъэ» усэхэр. Ахэр зытеухуамрэ къаIуатэ гуысысэхэмрэ.

ХъэхъуапшIэ А. и усэкIэм хэлъ гъэщIэгъуэнагъхэр. «Адыгэ усакIуэ-джэгъуакIуэхэм я IэужьыпIэ» жыуигъалэу, ХъэхъуапшIэ А. и творчествэм хэлъ нэцэнэхэр, ауэ япэ итахэм къацхъаппыкIуэ лъэпкъ прозэм абы хэлхъэныгъэ зэрыхуищIар.

Тхыбзэ литературэм и къекъантэм. Лъэпкъ тхыбзэ литературэм и щэдзатхэр. Адыгэ узэшнынгэ лэжыгээр: абы и лъэхънэхэмрэ узэшлакхуэ нэхъ цзырыуэхэмрэ. Адыгэбзэм хузэхалхъа япэ алыфбейхэр, абыхэмкхэ тхауэ къана тхыгэхэр. Адыгэ узэшлакхуэхэр зыхушлэкхуар, абыхэм я лэжыгэхэм я мыхънэр. Адыгэ узэшлакхуэхэм я мурадхэр къаштемыхуулам и пхылуэсхуэ нэхъышхэхэр. Лъэпкъ узэшлакхуэхэм я луэхушлэхэм теухуауэ щылэ цзыныгэ лэжыгэхэмрэ ахэр эн лэджэкхуэцхэмрэ. Ипэрей адыгэ литературэмрэ гуажджэм и унэтхыныгэхэмрэ.

Адыгэбзэкхэ тхуэу шыта лъэпкъ узэшлакхуэхэр. Нэгумэ Шорэ. И гъащлэмрэ и литературэ лэжыгэхэмрэ. Нэгумэм тхыдэ цзыныгэм, бзэцзыныгэм, литературэм хуицла хэлхъэныгэхэр.

«Хъуэхуэ» усэр, абы и тхыдэр, зытеухуар. Усэм и гъэпсыкхэм хэлъ луэрыуатэ пхыхэр, цезурэм абы щигъэзашцэ къалэнхэр.

Берсей Умар. И гъащлэмрэ и литературэ лэжыгэхэмрэ. Япэ дидэу адыгэбзэкхэ дунейм къытхыа тхылым «Шэрджэс алыфбейм» (1855) ит тхыдэжхэр (таурыхъхэр). Адыгэ луэрыуатэмрэ къуэкхыплэ лъэпкъхэм я литературэмрэ къахихауэ тхылым ихахэр. Берсей У. зэдзэкхуэу лэжыгэхуэу зырыштыр. Лъэпкъ литературэм щыгъэу абы зырдзэкхэ къажэр (перс) хыбархэр. Адыгэ жэрыуатэбзэм абыхэм къыхахъа гупсысэхэмрэ жыгэхуэхэмрэ. Абыхэм ялэ гъэсэныгэу мыхънэр.

Хъэтлохъушхокъуэ Къазий. И гъащлэмрэ и литературэ лэжыгэхэмрэ. Хъэтлохъушхокъуэ Къ. зэдзэкхуэу зырыштыр. Саади и «Гюлистан», М.Ю. Лермонтовым и «Ашик-Кериб», К.Д. Ушинском и лэжыгэхэ зырдзэкхуэхэм я мыхънэр, адыгэбзэм и зэфхэкхэр абыхэм налуэ зэраштыр. Хъэтлохъушхокъуэ Къ. лъэпкъ литературэм и лъабжэр зыгъатхылахэм яшылэ зыуэ зырыштыгэм зырдзэкхэ художественнэ тхыгэхэр пхыхэт зырытхыуэр. Романтизмэм и жыпхэм ит «Хъарзынэ» рассказыр: зытеухуар, къышылэуатэ гупсысэр. Хъэтлохъушхокъуэ Къ. и «Хъарзынэ» рассказымрэ Къаз-Джэрий и «Къажэр гышылэ» рассказымрэ зыджыныгэхуэу яхэлхэр, къуэкхыплэ лъэпкъхэм я луэрыуатэм зырыштыр. «Къэбэрдей алыфбей» (1965) тхылым ит псысэхэм узэшнынгэ къару яхэлхэр. Луэрыуатэм къыхиха хыбархэмрэ езы узэшлакхуэм итхыжахэмрэ («Бадзэ», «Пшы шлагэ», «Джэдыгу зышылэ къушхэ», н.г.уэцхэри). Адыгэ тхыбзэм и тхыдэм Хъэтлохъушхокъуэм и тхылым щыубыд увыплэр.

Тамбий Пагуэ. И гъащлэмрэ и литературэ лэжыгэхэмрэ. «Къэбэрдей азбукэ» (1906) тхылым ит таурыхъхэр, лъэпкъ литературэм и тхыдэм джэкхэ абыхэм ялэ мыхънэр.

Куп Исмэхыл-хъжы. И гъащлэмрэ и литературэ лэжыгэхэмрэ. «Адыгэ жьыуэ» усэр. Лъэпкъуэ узэшнынкхэ, цзыныгэм къыхэщэнынкхэ абы илэ мыхънэр.

Шэкыхъэщцэ Пшыкъан. И гъащлэмрэ и литературэ лэжыгэхэмрэ. Лэжыгэхуэ цыхур гъэлэплэныр, абы и пхылуэтыныгэхэмрэ и хуитыныгэхэмрэ къащхъэщыжыныр Шэкыхъэщцэ П. и тхыгэхэм я гупсысэ пхышхуэу зырыштыр. «Къуажэ молэжхэм я уэрэд» усэр зытеухуар, езыр диним зырыштыр абы къызэрыхэщыр «Бэджрэ балзэрэ» усэр. Басням и щопу усэм хэлхъагхуэр. Шэкыхъэщцэ и усэхэм къышылэзэбэл тропхэр, абыхэм ягъэзашцэ къалэнхэр. Силлабо-тоникэ усэ гъэпсыкхэм и лэжыгэхэр япэу къозыгъэсэбэпа адыгэ усакхуэхэм ар зэраштыр.

Урысбзэкхэ тхуэу шыта узэшлакхуэхэр. Къаз-Джэрий Султлан. И гъащлэмрэ и литературэ лэжыгэхэмрэ. «Хъажыплэгуей ауэ» гуэзгуанэ очеркыр. Тхыгээр дунейм къышылэхуар, къызытхуа журналыр. А.С. Пушкин, В.Г. Белинский сымэ Къаз-джэрий и лэджэкхуэцхылым хужалэ псатхэр. Тхыгэм и лирикэ лыхъужыгэхэмрэ лъэпкъым и къэжыгэхэмрэ. Романтизмэм и жыпхэхэм иту тхыгээр зырытхэр, абы и художественнэ гъэпсыкхэр, и бзэм и къулеыгхэр.

Хъан-Джэрий Султлан. И гъащлэмрэ и литературэ лэжыгэхэмрэ. Романтизмэм и хабзэхэр лъэпкъ литературэм зырышылэуар (Абы и пхыгэхэр адыгэбзэкхэ, цыгушылэбзэхэмкхэ тхуэу шытахэм я тхыгэхэм къахэгхуэтэн, зэгъэщэн), абы и цэнхэмрэ и лъэпкъ шылэфэхэмрэ «Шэрджэс хыбархэр» повестыр. «Русский вестник»

журналым ар кызырытрадзэгъар. Луэрылуатэм кыыха хыбарым и фабулэр повестым лъабжэ зырыхуэхуар. Тхаклуэм кынгэсэбэпа художественнэ йэмахэр. Абыхэм я фыгъэкӀ хыбарым шӀэлъ гупсысэм тхаклуэм иригъэгъуэта зэхуэкӀыныгъэхэр. Щыззакъуэ насыпым хуцӀжыуныр цыхубэ, хэкупсо бэзныгъэм тхаклуэм зырыхуишэр. Романтизмэм и щӀнхэр здэплагъу образхэр (Жамбулэх, Гуангэ сымэ). Повестым и бээр, тхаклуэм и псалъэуха ухуэкӀэ гъэщӀэгъуэныр.

КӀашэ АдзӀджэрий. И гъащӀэмрэ и литературэ лӀжыгъэмрэ. Реализмэм и гъуэгум япэу теха адыгэ тхаклуэм и художественнэ тхыгъэ нэхыфӀхэр: «Абрэдджхэр» повестыр, «Жиным и гъэсэн», «Пыпхэ», «МазитӀкӀэ къуажэм» рассказхэр, нэгъуэщӀхэри. КӀашэ А. бгырыхэм я гъащӀэм фӀлуэ щыгуазуу зырыштар. Абы кыыха ташӀэгъуэхэмрэ сым и пӀгу щӀжӀахэмрэ и художественнэ тхыгъэхэм лъабжэ зырахуиштар. Тхаклуэм япэу адыгэ бзылхугъэм и образ зыдзхэр литературэм зырыхыхар. КӀашэ А.Ку. и публицистикхэр. «Луапхэ щыгум» очеркыр. КӀапэм и публицистикэ лӀжыгъэхэм я мыхъэнэр.

Ахмэтыкъуэ Къызбэч (ХъажыпӀапӀэ Мухъэмд-Бэч). И гъащӀэмрэ и литературэ лӀжыгъэмрэ. Тхаклуэм и рассказхэр («АзӀп джапӀэм и щӀху», «ЖӀнэгӀ щӀащӀэ», «ПӀыхым пӀащӀэ», «Гъуэгу зэхӀыпӀэ», «ПӀжым и лыхыуаклуэ», «Патриоткэ», нэгъуэщӀхэри) зытеухуэхэмрэ къалуатэ гупсысэхэмрэ.

«Къалэн хъэ.гъэ» драмэр. Бгырыхэм къадеклуэкӀыу пыта лъышӀэж хабзэмрэ драмэм и сюжетымрэ. Пьесэм и ухуэкӀэр, зы луэхугъуэ щӀӀлам ишӀэ пасэу къэхуа луэхугъуэ зыбжанэ тхаклуэм зырыхуехуанэр. Хъажымырзэр УосмӀырз я образхэр, абыхэм лӀгуэг зыужыныгъэр. Реализмэм и хабзэхэм тату адыгэ мэкъумэшышӀэхэм я псэукӀар пьесэм кызырыштыгъэлкӀэгъуэжар, абы и щӀапхӀэхэр.

Ахмэтыкъуэ Къ. и гъуэгуанэ тхыгъэхэмрэ очеркхэмрэ («Континент фӀыщӀэм», «Тыркум теухуа очеркхэр», «Иджырей Тыкур», «Зэман хъальэхэр», «Бгыхэм я хъуэпсапӀэр», нэгъуэщӀхэри).

XIX лӀэщӀыгъуэм – XX лӀэщӀыгъуэм и нӀщӀэдзэхэм псэуа лъэпкъ усаклуэ-джэгуаклуэхэмрэ узӀщӀаклуэхэмрэ я лӀжыгъэм ила мыхъэнэр. XIX лӀэщӀыгъуэм – XX лӀэщӀыгъуэм и нӀщӀэдзэхэм адыгэ литературэм ила щытыкӀэр. Ар къуопӀхуныр зыреклуэкӀар, лъэпкъ тхаклуэ-узӀщӀаклуэхэм я тхыгъэхэр дунейм кызырытеха, хъума зырыхуа щыкӀэхэр. Алыфбей зэхуэмшӀэхэмкӀэ тхауэ шыӀэ художественнэ текстхэр зэхуэхъэсыжыным, джыжыным, иджырей адыгэ алыфбеймкӀэ кыдэгъэкӀыжыным елӀжъа пӀӀныгъалӀхэр, абыхэм я фӀыщӀэр.

Лъэпкъ щӀпхабзэм, абы шыцу литературэм и тхыдэм усаклуэ-джэгуаклуэхэмрэ узӀщӀаклуэхэмрэ щаубыд увышӀэр. Хэкурыс адыгэ щӀӀныгъалӀхэмрэ хэхэс адыгӀхэмрэ яку дӀлӀа зыпӀщӀӀныгъэхэр. XX лӀэщӀыгъуэм и нӀщӀэдзэхэм Къэбэрдейм, Тыркум, Сирием адыгӀбзекӀэ кышӀыдэкӀыу пыта газетхэмрэ журналхэмрэ. Литературэм зиужынымкӀэ абыхэм ягъэзӀщӀа къалӀнхэр.

Иджырей адыгэ (къэбэрдей-шӀрджэс) литературэм и япэ лъэбакъуэхэр. XX лӀэщӀыгъуэм и япэ илӀоспӀщӀытым Урысей империэмрэ Къэбэрдеймрэ кышӀыхъуа тхыдэ, щыхубэ-политикэ зэхуэкӀыныгъэхэр. щыхухэр егъэджыным, нӀщӀӀдзэ еджапӀэхэр кызылхуыным теухуауэ лъахэм щеклуэкӀа лӀжыгъэхэр. Капитализмэм и хабзэхэр, абы кынгъэщӀ зэхуытыкӀэщӀэхэр адыгӀхэм я дежи кызырысар: Урыс-япон зауэр, Япон дунейпсо зауэр, Дзэлыкъуэ зыкышӀыныгъэр, нэгъуэщӀхэри. Лъэпкъ тхаклуэ-усаклуэхэр (псалъэм пӀащӀэ, ПӀащӀэ Бэчмырзэ, ХъэхъуапӀӀэ Амырхъап, ЩоджыныкӀу Алий, Къылышбий Исмэхъил, ФӀанзий МӀажид, нэгъуэщӀхэри) а тхыдэ луэхугъуэшхуэхэм зырахуыштар.

Хэхэс адыгӀхэм я макъ («Гъуазэ» газетымкӀэ) хэкурыс адыгӀхэм я деж къӀуыс зырыхуар. Я лъэпкъэгъухэр щӀӀныгъэм и гъуэгум трашӀэн мурадкӀэ Тыркум шыӀэ адыгэ щыхубэ зогъхӀӀныгъэхэм я лъыкӀуэхэр Хэкужыым къагъэкӀуэжу зырыхуэжар (Пагъуэ Н., НӀгуыщӀ С., нэгъуэщӀхэри). Бгырбыху, Москва, Киев, Истамбыл, Каир, Краков, нэгъуэщӀ

кыалышхуэхэм шеджауэ кызыгъэзэжа адыгэ интеллигенцэр. Лъэпкъыр зырыкхуэну гъуэгур кыыхэхыным ехъэллауэ абыхэм яла йуэху еплъыкхэхэр, ирагъэкхуэклэ лэжыгъэхэр.

Бахъсэн узэщ/акхуэхэр. Лъэпкъ щэныгъэм и къекъашхэ, и купсэ Бахъсэн зырыхуар, абы и щхъэусыгъуэхэр. «Цагъуэ Нурий и университетыр», лъэпкъ еджакхуэхэр гъэхъэзырынымкхэ абы иригъэкхуэклэ лэжыгъэхэр.

«Адыгэ макъ» газетыр адыгъэзэжэ кыдэкхуэ зырыщидзар. Литературэмрэ тхылъеджэмрэ зэлъэзэу, зырыбыду зырыхуейтар, лъэпкъ щэныгъэмрэ литературэмрэ зиужынымкхэ абы ила мыхъэнэр. Газетымрэ лъэпкъ йуэрылуатэмрэ, абы япэу кытрадза хъыбархэмрэ шынальхэмрэ: «Пшы Бадыхокхуэ» (1917, №4), «Нарт Сосрыкхуэ и шыналь» (1918, №2), «Наринэрэ Ридадэрэ» (1918, №2), «Псалъажэхэр» (1918, №39), нэгъуэщхэр. Адыгэхэм я зэхэщыкхым зиужыным «Гъуазэ» (Истамбыл), «Адыгэ макъ» (Бахъсэн) газеткэм куащэ халъхъэныгъэр. Бахъсэн щэныгъэ купсэм (центрым) и кызыгъэзэжакхуэхэр.

Дым I-дэм. и гъашхэмрэ и щэныгъэ, литературэ лэжыгъэхэмрэ. Дым I. и «Псалъэ лэжхэр», усэхуэ «Щэныгъэ шыкхум жиар», «Нажым». Прозау тха тхыгъэхэр.

«Щэныгъэ» тхыгъыр (1918). Тхыгъэр зыхуэгъэзар, ар зырызэхэт эссе, рассказ кхэщхэм я сюжетым лъабжэ куэхуар. Дин щэныгъэмрэ Дым I. и йуэху еплъыкхэхэмрэ. Щэблэр гъэсэным, щэшыгъэм и I-фыр зыхегъэщэным теухуауэ «Щэныгъэ» тхыгъым нэ мыхъэнэр.

Цагъуэ Нурий. И гъашхэмрэ и щэныгъэ, литературэ лэжыгъэхэмрэ. Цагъуэ Н. и публицистикэр, лъэпкъ тхыдэм теухуа и тхыгъэхэр, итхыжа таурыххэр. Цагъуэмрэ «Гъуазэ» газетымрэ. Хэкур зыбгынэу Тыркум I-пхуэ адыгэхэм яхуэгъэзэуэ 1911–1914 гъэхэм публицистым итха тхыгъэхэр. «Хъишхэт гуашэм и щыгъу» (1917), «Муслымэн тхыдэ» (1918), «Адыгэ тхыдэ» (1918) тхыгъэхэр. Дин щэныгъэмрэ Цагъуэм и дуней еплъыкхэхэмрэ.

Лъэпкъыр зыреджону тхыгъэхэр гъэхъэзырыным («Гхыбзэ» букварыр), йуэрылуатэр зэхуэхъэссыжышым, кытедзэным я йуэхукхэ Цагъуэ Н. зэфигъэкхэ лэжыгъэхэр. Иджырей адыгэ литературэм (языныкхуэхэм зырыжауэ «адыгэ литературэщхэм») и къекъашхэу Бахъсэн щэнхабзэ купсэр кыщыалыгъэр, абы и щхъэусыгъуэхэр.

XX лэщыгъуэм и пэщэдзэхэм псэуа адыгэ тхакхуэхэр. XX лэщыгъуэм и пэщэдзэхэм лъэпкъ щэнхабзэр шыгъэкхэ гутхум зоритар. Анхуэдэу щытмэ, адыгэхэм я зэхэщыкхым зырыххуар, щэблэр егъэджэным и йуэхур машхэкхэм зырыкхуэтар. А лэжхэным адыгъэзэжэ ятхауэ кхона художественнэ тхыгъэхэр, ахэр зи I-дакхэщхэкхэр. Тхыгъэхэр зытеухуар, я художественнэ гъэпсыкхэр.

Гуанэ Зулкьарнин и «Хъуэхуэ» усэр; **Кхурашын Мухъэмэд** и «Ущие усэ», «Уэ си кхуэшу муслымэнхэ» усэхэр; **Щэрэллокуэ Тальостэн.** Тхакхуэм и гъашхэмрэ и литературэ лэжыгъэхэмрэ. Щэрэллокуэ Т. итхыжа таурыххэр, и усэхэр («Гъатхэпэ», «Щыхур», «Щэрэдж ауэ», «Мазэ», «Гутхэ», «Кавказ дахэ»). Щэрэллокуэм и драма лэжыгъэхэр: «Къэзанокхуэ Жэбагы», «Кушыкурэ абы и кхэщэнымрэ». Псэсэхэр зытеухуар, лъэпкъ драматургиэм и япэ лъэбакхуэу ахэр зырыщытыр. Псэсэхэм яхэлэ флакхымрэ драматургиым кхемыхуулахэмрэ.

Лъэпкъ усыгъэр зырыкхуэну гъуэгур зыубзыхуахэр: **Кылышбий** Исмахыл, **Щоджэнцыкхуэ** Алий.

Кылышбий И. и гъашхэмрэ и литературэ лэжыгъэхэмрэ. «Йуэдыщэ» усэр. Лъэпкъым и блэкламрэ и нобэмрэ я сурэту усэр зырыщытыр, усакхуэр адыгэм и тхыдэм зырыхуыгъыр, кыгъэсэбэн художественнэ I-малхэр (зэгъэщэныгъэр, антитезэр, н.).

«Йуэдыщэ» усэм и тхыдэр, ар лъэпкъ поэзиэм и халъхъэныгъэ щхъэнэу зырыщытыр.

Щоджэнцыкхуэ А. и гъашхэмрэ и литературэ лэжыгъэхэмрэ. Усакхуэ ныбжышхэм и япэ усэхэр: «Тырку хадэм», «Жынтхэмэ я нып фыпхэжыр», «Нанэ». Лъэпкъым и нобэрэ махуэм усакхуэр зырыгъэщхэйтэр, абы и кхэкхуэным зырыщыгъыр. Адыгэм гъуазэу иI-пхуэу усакхуэм кылыгъэхэр. Романтизмэм и жьауэм шхэту тха усэхэм тхылъеджэр зыхураджэр, зыщыгъэхуэпсыр. Анэмрэ лъахэмрэ усакхуэм яхуэлэ гурыщхэр,

ар кызариуатэ литературэ Измалхэр. Ццагыбээр усакуэ ныбжышлэм кызэригэсэбээр, XX лэшлыгуэм и нэцэдзэхэм а Измалым тырку, хьэрып усакуэхэр хуеклуэу зырыштар. Шоджэныклым и япэ усэхэр лэпкэ лирикэм и кьежяпэу кызэрылгытапхэр, абыкэ тегэщлапэ щыпхэхэр.

Къэбэрдей-шэрджэс литературэр XX лэшлыгуэм и 20–50 гэхэм

Хэзыгэгуазэ. XX лэшлыгуэм и 20 гэхэм ирихэлэу кэралым шыла щыхубэ-политикэ шытыклар, хэкум и тхыдэмрэ и щэнахэбэмрэ кышчыхьа зэхуэжыныгэхэр. Щыхубэмрэ Октябрь революцэмрэ. Цыхубэмрэ Граждан зауэмрэ. Адыгэхэм лэпкэ-щыналэ автономнэхэр зэрагуэтар. Ахэр щыналэ щхэхуэуэрэ гуэша зэрыхуар, абы и щхэусыгуэу нэхьышхэхэр, кырыкуэхэр.

Гуэзджэм и унэтлыныгэщлэхэр, реализмэм и лэужыгьуэщлэр зэфлуэвэныр зэрэкуэжлар. А лэххэнем литературэм шеклуэка кэлыхьуэныгэщлэхэр, утыку кыхьа гупсысэщлэхэмрэ луэху еплыкэщлэхэмрэ: футуристхэр, имажинистхэр, нэгъуэщлэхэри. Пролеткульт, «Кыш», «Серапион зэкуэшхэр», «Щхэдахыпэ» зэгухьыныгэхэр: я мыхьэнэр, шыуагэхэмрэ щыцлэныгэхэмрэ. Кавказ Ищхэрэм ис лэпкэхэм я литературэхэм кызэранэка гутъуехьхэр, тхаклуэхэр зытета гуэгуэлэ, я гупсысэкэлэ гуэшыным кышпа ныкьусаныгэхэр.

20 гэхэм адыгэ щыналэхэм кышчыдэкигу шыта газетхэр. Щыхубэр зэреджэ «Измэпсымэ» ахэр зэрыхуар. Еджакуэхэр иджэхьэзыр еджапэхэр кызэрызэуахар: Лениным и цэр зезыхьэ еджапэ кьалэ шыклар (1924), педрабфакур (1931), пединститутыр (1932). Ццэныгэ-кэхутакуэ институтым (1926), кэрал тхытэ тедзапэм (1928) лэжээн зырыщлэхэр. Тхаклуэхэмрэ тхытэджэхэмрэ я зышцлэныгэм абыхэм зэрызэрагуэбгуар.

Адыгэ литературэр XX лэшлыгуэм и 20 гэхэм. Лэххэпэм и нэцэнэхэр. Литературэм ехьэлэуэ кыдэка кэрал унафэхэр («Художественно литературэм теухуэуэ партым и политикэм и луэхуэлэ» РКП (б)-м и ЦК-м и унафэр (1925), нэгъуэщлэхэри). Лэпкым и блэкламрэ революцэм нужкэ кэуэнхуа пэукиэмрэ зэгъышцэныр. Октябрь революцэмрэ Граждан зауэмрэ теухуа луэрыуатэр.

20 гэхэм кэралым шыла литературэ гупхэмрэ гуэзджэм и унэтлыныгэхэмрэ ажэ адыгэ тхаклуэхэм кызэрышцыхуар. Луэху еплыкэ зэхуэмыдэхэм кьагэщла гупсысэщлэхэр, зышкыуэжыхэр (Нало Ж., Борыкьуей П., н.). Адыгэм кыдэкуэки хабзэ-нэмысыр, щыхубэ зэхэтыклар «пэукиэщлэм» кыгэщлэхэм егъэзэгъыныр лэпкэ литературэм зырышкыуэжлар. Адыгэ тхаклуэ нэхьыжхэр: Пащлэ Б., Шэкыхьэщлэ П., Хьэхьунащлэ А., Щэрэллокьуэ Т., Клараш Т., Абыкьу Хь., Борыкьуей П., Кылышбий И., Ампрокьуэ И., Хьэбэчыр Б., нэгъуэщлэхэри. Абыхэм я творчествэм и художественнэ кышчышкыныгэр, ар иджыри быдоу луэрыуатэм зырышцлар.

Лэпкэ литературэмрэ публицистикэмрэ. Адыгэхэм я пэукиэм, я бээмрэ литературэмрэ теухуэуэ Цагуэ Н., Елбэд Хь., Шоджэныкылу А., Борыкьуей П., Щаклуэ Т., Пынокуэ А., Кэшэж П., Кьуэжей С., Кьуэцхэ И. сымэ «Красная Кабарда», «Кьэрэхьалыкь», «Лэшип гуэгу» газетхэм кытрагэадэ тхыгэхэр, абыхэм ягъэщлэ кьалэныр.

Тхыбзэщлэ литературэм усыгэм нэхь псыншлэу зырышцужыар, абы и щхэусыгуэуэхэр. Усакуэхэр. Шэджыхьэщлэ П., Борыкьуей П., Кыщокьуэ П., Пынокуэ А., Щаклуэ Т., Щэрэллокьуэ Т., Пынокуэ М., Хьэхьунащлэ А., Кэжэр И., Тобыл Т. сымэ я усэхэм, уэрэдхэм я тематикэр, усакуэхэм я луэху еплыкэхэр, лэххэнем и лыхьужыхэр зэрагэллапэр. Лэпкым и блэкламрэ пэукиэщлэмрэ зэгъышцэныр, зэманым смышэгъыжу кьалыгэ хабзэ-зэхэтыкэхэм ебэныныр я творчествэм мотив нэхьышхэ зырышхэр. Адыгэ усэ гъэныкэм игуэт зэхуэжыныгэхэр.

Пашіа Бэчмырэ и глэшімрэ и жылагыуэ, литературэ лэжыгыэхэмрэ. Пашіа Бэчмырэ пасэрей адыгэ усыгэм и поэтикэмрэ. Усаклуэм и творчествэм и лэжыгэнэхэр. Жыабзэ усыгэр жыабзэрэ тхыбзэу зэпэшыным, тхыбзэ творчествэр кэуэпэхуным хэлхэныгыэ хуэзышліа лэпкэ үзэшлэкуэ-шлэныгыэлэхэр (Нэгумэ Ш., Хуан-Джэрий С., Берсей У., Хэпэхушюкыуэ К., Дым І., Цагыуэ Н., нэгыуэшіхэри). Пашіа Б. адыгэ усыгэр тхыгэ хабзэм и гыуэгум зэрытришар, абы лэпкэ шэнахбзэм дежкіа ила мыхэнэр.

20 гыэхэм адыгэхэм я пэсуклэм кышыкыуа зэхуэжыныгыэхэм Пашіа Б. зэрахуштыр («Кэатхыан Назир», «Хуит дыхыуаш», «Бахысэн», «Мэзкуукіа зэлжэр кэаралыгыуэжытн...», «Дунейжыр іейши, кызытокуэтэ...», «Дуней ухуэныр шлэныгыэ Іуэхуш», «Шлэныгыэр лэпкэ гыэцлэрашлэш», «Ижыклерэ ди пэсуклэхэр», «Кіонауэ», н.). Совет властым кыадзунэхуа пэсуклэшім – фабрикэхэмрэ заводхэмрэ кызылухыным, цыхухэр егыэджэным, ахэр элэсейуэ зэгуэгыжыным, зэдэгыэлэжыным – усаклуэр зэрыхуэусар. Ауэ кэарал унафэшкэм я Іуэхушлэфэхэм хылагыуэ мыхымышлэгыэхэри иубзышліа зэрышымытар. Пашіа Б. и творчествэм кызыціиубыдэ жанрхэмрэ жапр лэужыгыуэхэмрэ:

Уэрэдхэр. Ахэр пасэрей усаклуэ-джэгуаклуэхэм я уэрэд усыккэ хабзэм тету зэрыгыэнсар («Дзыгээр Кіаш», «Алихыан и гыбзэ», «Уэзы Мурат», н.);

Лиризм шабккэ гыэнса гыхэлэ усэхэр («Хуэжэсэн», «Дуней», «Лэныгыэ», «Зэманыр пэмышліа йоклуэкіа», «Шы», «Гыашлэм и уасэр зышлэр», «Гугыэ», «Джэд», «Ижымы шыгыуазэрэ...», «Мы дунейжыу...», «Фызыжы», «Жы хуыныгыэ», «Жы хуар гумахэц», н.);

Клуэрыклуэм тету зэхилыкыа уэс едыгыуэхэр (бейтхэр), абыхэм япцілэ философіе гысысэхэр, ялэ ушыныгыэ гысэныгыэ мыхэнэр («Псалыэ пэжхэр» циклым хыхыэхэр);

Публицистикэрэ ажанрэ зыхэлэ усэхэр («Дунейр ухуэныр шлэныгыэ Іуэхуш», «Бахысэн», «Іэшэр фызд», «Псалыэрейр Іуэхушнэш», «Пшы», «Дыгыу», «Іужажэ», «Зыхуэмышылэ», «Сэхусэплэ», «Іуапціа нысэ», «Молэ», н.).

Лэпкэ литературэм я тхыдэм дежкіа Пашіа Б.М. и творчествэм и мыхэнэр, лэжыгэнэ зэхуэмыдэхэр эліпціау абы халы кыарур.

Хыэхуапціа Амырхыан. И глэшімрэ и литературэ лэжыгыэхэмрэ. Усаклуэм и творчествэм лэпкэ Іуэрылуатэр кууэ зэрыхэншар. Хыэхуапціа А. и уэрэдхэмрэ гыбзэхэмрэ («Дзалзунэ и уэрэд», «Яшам и тхызусыхэ», «Мынэм нэхэрэ шхэ кылтэ», «Бохыш», «Аргыуейм и уэрэд», н.).

Тхыдэ-революцэ темэмрэ пэсуклэшімрэ теухуа усэхэр («Серго Орджоникидзе», «Ворошиловым теухуа уэрэд», «Унапціа Сахыл», «Барсбий», н.).

Хэкур фыуэ лыагыуным, абы и лыхыужыхэр гыэлышлэным кыхуэсыджэ усэхэр («Си Хэку дахэр», «Шыфл нэшэнэ», «Нобэм ерогуфл», «Гыэм и зэманхэр», «Псоми закыбгыэшлэшнум...», «Шхыотепхыуэ», «Кыардэн Кыбатий», «Жэмборэ Пціуал», «Наурыз Мамкыш», «Гыушлэны Гыуэр», н.).

Хыэхуапціа А. и нэхэмэхэр («Си сабиныгуэр», «Тхыдэжы», «Кызэнокуэу Жэбагы», «Андемыркыан», «Кыбэрдей партизанхэр»).

Тхаклуэм и новеллэхэр («Кыэрэмырэ и фальэ», «Шыно хужы», «Анусэ», «Гыбзэ», н.).

Кыбэрдей-шэрджэс литературэр 30 гыэхэм. Лэжыгэнэм и цыхубэ-политика шытыклар. Кэаралым шеклуэкі зэхуэжыныгыэ нэхэм литературэр кыхэша зэрыхуар. «Литературэ-художественнэ организацэхэр зэхуэжыным и Іуэхукіа» ВКП (б)-м и ЦК-м и унафэр (1932). Литературэ-критикэ кыарухэр эшлэгыуэлуэным, зэхуэгуэуэныным ехылауэ кэаралым шеклуэкіа лэжыгыэхэр. Совет тхаклуэхэм я япэ съездыр (1934): литературэм кыдеклуэкі хабзэхэмрэ зэманым кыгышліа Іуэху еплыкышлэхэмрэ теухуа зэныкыуэлуэхэр; литературэм иужыным зэран куэхыуа Іуэхугыуэхэр; социалист реализмэм и хабзэхэр убзыхуныр; лэпкэ литературэхэр ушлшыр.

30 гэхэм я пэшилдэхэм шэныгэншагээр гэхуудыным, тхыбэлцлэм техба лэпкэхэм я литературэхэм зегъужыным хуэунэтлауэ еклуэла лэжыгэхэр, абыхэм пынцлауэ цыта гугъуеххэр.

Политикэ залымгэхэр, абыхэм лажыншэу хэкуэда адыгэ тхаклуэхэр.

А лээххэнэм кыдэлкыу цыта газетхэр, литературэ альманаххэр. Адыгэ лэпкы шэнхабээр, бээр, литературэр джишым, егъэфэклуэным елэжэ еджагэнхуэхэмрэ тхаклуэхэмрэ, абыхэм я луэху еплыкэхэр (Турчанинов Г., Яковлев Н., Джанашиа С., Чигеров В., Пало Ж., Елбэд Хь., Борыкыуей Т., Шоджэнцлыкы А., Абыкыу Хь., Кьуэжей С., Дышэкл М., Махьсидэ З., Хьуран Б., Теунэ Хь., н.).

Лэпкы прозэр. Адыгэхэм я пэсуклэм кышцыхуа зэхуэкыныгыгэхэмрэ лэпкы литературэмрэ. Зоманым и лыхъужышцэхэр. Лэпкы прозэм и жанрхэр, лэужыгыгэхэр. Шыхубэ зэшлэхъееныгэхэмрэ тхыдэ луэхугъуэхэмрэ гулытэ лей адыгэ тхаклуэхэм хуапт зэрыхуар. Тхыдэ-революцэ тематикэр лэабжэ зыхуэхуа ялэ прозэ тхыгэхэр (Абыкыу Хь. «Инжыджэ и луфэхэм»; Дышэкл М. «Пилэпль»; Кьорашэ Т. «Цамбул» («Гуэгу нисытыфлэ»), Пало Ж. «Шоджантэ», Шоджэнцлыкы А. «Кхъужыен шлагым», Махьсидэ З. «Ар кыштыгъэгъутцэ хуэпуксым», н.). Лэпкы литературэм и тхылэм дежклэ абыхэм ялэ мыххэнэр. Идеологие пыухыклам хуэлэжыамн, абыхэм лээххэнэ зэблэкыгъуэм (20–30 гэхэм) адыгэм и пэсукар, и дуней еплыкэр, зыгъэгъуфлэ е зыгъэплейтей луэхугъуэхэр, зоманым и шлыфэр, и лэплэныгэхэр кызэрышыгылэгуэжар. Лэпкы прозэм и ялэ художественнэ тхыгэхэм кхэххыпхэ дерехэр.

Абыкыу Хьалил. Тхаклуэм и гыацлэмрэ и публицистикэ, литературэ лэжыгыгэхэмрэ. «Инжыджэ и луфэхэм» романыр: абы и тхыдэр, художественнэ-эстетикэ и лэпныкыуэклэ игъэзащэ кьалэнхэр. Романым и зэхэлыкэклэ, и гыапсыдэклэ совет тхаклуэху А. Фадеевым («Зэхэкуэтынэгъ»), Д. Фурмановым («Чашаев»), Б. Лавреневым («Жыбгъэ»), «Плышлрэ езанэ») я тхыгэхэм зэрыпэджэжыр. Лээххэнэм и лыхъужышцэхэмрэ романым узыпхыэллэ персонажхэмрэ. Романым хэт гурыхь образхэр (Хьэсэн, Бэчыр, Уажыкыуэ, Забыт, н.).

Жымырэ шлэмрэ, емрэ флэмрэ я зыпкыуэкъур тхаклуэм зэрыгъфлэх художественнэ лэмалхэр. Революцэм и цлэклэ пылэм шлыгуу шхэри кызыхыну хьэзыр «комиссар цлыжыым» и плэклэ гупсысэ, укытэ, шлэпхьаджыгэ ишлэм хушлэгъуэж образ (Хьэсэн) адыгэ литературэм ялэу тхаклуэм кызэрыхышар. Хьэсэн и образым зыужыныгыгэ шлымыгуэтар, ар лэпкы прозэм шапхэ шыхуэмыхуам и шхэусыгъуэхэр. Романым и гыапсыклэр, и бээр.

Дышэкл Мухьэмэд. Тхаклуэм и гыацлэмрэ и публицистикэ, литература лэжыгыгэхэмрэ. «Пилэпль» романыр. 20 гэхэм жылагъуэм цытешцэу пыта парт кыыхуеджэныгэхэм я луужуу романыр зэрышытыр.

Романым и ухуэклэр, и сюжетыр. Абы кышцыху луэхугъуэхэр зы адыгэ жылагъуэ цыклэм и гыунапкыэм зэрымкыыр. Публицистикэ шэнхэр кызэбэкл тхыгэм Октябрь революцэм иплэклэ адыгэ мэжымэшышцэхэм я пэсукар, кыуажэдэхэм яку дэля зэхуштыкэхэр, я гупсысэм кышцыху зэхуэкыныгыгэхэр кызэрышыгылэгуэжар. «Автор псалэм» («авторское отступление») тхыгэм шигъэзащэ кьалэныр. Тхаклуэм кыгъэсэбэн художественнэ лэмалхэр (зэгъэпцэныгэр, егъэлэныгэр, сурэт характеристикэр, антитезэр, н.), образхэр кьэгъэпцэнымыклэ абыхэм ягъэзащэ кьалэнхэр, зэран шыкыу шыллэхэр. Гурыхь образхэмрэ (Хьэмид, Уэсмэн, Путл, Мусэ, Сырымэ, Захаров) гурыхыгэхэмрэ (Тембот глум, Жамырэ цэгым, Кысбот изф, Жамбот дэгу, н.). Назыч и образыр. Пшашлэмрэ Уэсмэнрэ яку дэля гурыплэм зрыгъужыну тхаклуэр шытемыгушхуэр. Романыр нэмытхысауэ кызэрынар, абы и шхэусыгъуэхэр.

Кьуэжей Сосрыкыуэ. Тхаклуэм и гыацлэмрэ и литература лэжыгыгэхэмрэ. «Шцэ» повестыр. Адыгэ литературэм и ялэ повестыр зытеухуар, и гыапсыклэм халэ гыэшлэгъуэнагхэр. Повестым и флэцыгъэплэм тхаклуэм шилыхэ гупсысэр. Адыгэ кыуажэр пэсуклэшлэм зэрыхыгхэр: жымырэ шлэмрэ, гупымрэ цыху шхэзакыуэмрэ яку кыдэхуэу зэныкыуэкхэр, ахэр тхаклуэм зэрыгъфлэх лэмалхэр. Комсомол-шлэлэгъуалэ

бригадам шеклүэки гэсэныгээ лэжыгээр. Повестым и образ системэр, абы хэлэ шышлэныгээхэр.

Лээнкым и блэкиа гяшцэр, цыхум и лээнлэныгээ нэхышхэхэм - шхэхунтыныгээмрэ и хунтыныгээхэмрэ - папцлэ иригээклүэки бэнэныгээр художественнэ лэмалхэмкис кышыгыэльэгүүэжа тхыгээхэр (Шоджэнцлыкү А. «Хыэжыгээ пун зактуэ», Махьсидэ З. «Хысэ и махуэ блэклахэр», «Хайзэжэ удан», Тобыл Т. «Жалдуэ», н.), абыхэм я мыхэньэр.

Тсунэ Хь. и «Аслээн» повестыр. И гуашилэкс пэсуж цыхухэм я хунтыныгээхэр хьумэным и блэклауэ Аслээн тэрихьур, образым игүүэт зыужыныгээр. Лээнкэ прозэм и хэлхэныгээ шхэлэу повестыр зэрышгытэр.

Адыгэ лээнкэ усыгээр. Лээнкэ усыгээм 30 гээхэм нэхыбэу кыилэту шыта темэхэр. Адыгэ лирикэм и япэ лэбэкуэхэр, абы и зыужыныгээр зи фышцлэ усакуэхэр (Шоджэнцлыкү А., Борыкыуей П., Кылышбий И., Шаклуэ Т., Кыпцокыуэ А., Хыбэчыр Б., Уэхьутэ А., Темыр С., Гьуэцокыуэ Хь., Пыпынокыуэ А., н.). Зэманым кынгэуэв луэхугуэхэр цыхубам кьагурыггэлүэн кьалэныр усыгээм игээзашлэу зэрышгытар, абы и кыыхуджэныгээ нэхышхэхэр.

Луэхугуэ гуэрым кыыхуджэным ехьалфа (лозунг) пээзиэм и лыклуэ нэхышхэхэм яшыш зы Борыкыуей Пүтлэ и усэхэр («Сыхьэт махуэ дэ дежыац», «Пионер уэрэд», «КИМ», «Октябрым и 25-р», н.). Гьуэзджэ хабзэхэмкис абыхэм флаг ип ямылэми, лээхээнэм и нэцэнэхэр кызытеш, адыгэ литературэм и япэ лэбэкуэхэр дзыгыэльэгүүж тхыдэ фээпху ахэр зэрышгытэр.

30 гээхэм адыгэ усыгээм и жанрхэми лэужыггүэхэми зэрызужьар. Поэмэ жанрым и схуулэныггүэхэр. Лээнкэ усакуэ нэхыжхэри нэхышлэхэри я кьарум абы зэрышпеллыжар. Жапрым и зыужыныгээм хэлгэ ныкьусаныггүэхэр.

Шыхубэ уэрэдхэмрэ автор зилэ уэрэдхэмрэ (Шоджэнцлыкү А., Кьэжэр И., н.).

Шоджэнцлыкү Алий. Усакуэм и гяшцлэмрэ и литературэ лэжыггээмрэ.

Шоджэнцлыкү А. и творчествэм и лээхээнэхэр (усакуэ ныбжышцлэм и япэ тхыггээхэр дунейм кышцыхьар; 20 гээхэр - 30 гээхэм я пэшилэдээр; 30 гээхэм я кизухымрэ 40 гээхэм я пэшилэдээр). Усакуэм и творчествэр лээхээнэрэ гуэшыныр кээзышэ шхэзусыггүэхэр.

ХХ лээнцыггүэм и 20-30 гээхэм Хэкум шеклүэкиа тхыдэ-шэнахэзэ луэхугуэхэр. Лээхэм кышыхьу зэхуэжыныггүэхэм усакуэр зэрахушгытэр. Кыыхуджэныггээм (лозунг) и нэхыжхэ зытель усэхэр («Фохьус ашций!», «ОНО», «Кьэбэрдей егээджакуэ курсантхэ!», «Сабий тхэмнэ», «Кьэрэхьэлгьэ газетым и тхэзусыхэ», н.), апухэдэхэм усакуэм и творчествэм узэцлэнггэхэ шлагүүэ шышамыггүэтэр.

Шыхухэм я цэзүклэр егээфлэкуэным, шлэблэр гэсэным, лэжыггээ хьэлэлым укьыхуэзиджэ усэхэр («Бахьсэнухуэ», «Кьэбэрдей цыклум и махуэ», «Линлэ трактористкэц», «Сэтэнэй», «Сэтэнэй дахэ», «Бэв усэ», «Длгэклишц жызум халэ», «Бэныггээм», «Стахановцхэр», «Си махунтл гяшилэ», н.).

Шоджэнцлыкү А. и пейзаж усэхэр («Пшэдджыжэ», «Шымахуэ», «Бжыхьэ», «Гьатхэ», «Кьулькьужын и зы махуэ», «Налшык», «Май», «Гьэмахуэ пшэдджыжэ», н.). Шыуэпсым и тешлэ зэхуэмидэхэмрэ цыхум и гурыггу-гурышцлэхэмрэ усакуэм зэрызэрпхыр, абыкис кынгэсэбэн художественнэ лэмалхэр.

Усакуэм и ауан усэхэр («Дохутыр джэддыггу», «Кьербэч и пшэдейхэр», «Кьашлэйт мыдэ», «Вася», «Клэрахуээнхуэ», «Луки», н.). Жилэмрэ ипцлэмрэ зэтсыхуэхэр, нашитхэр, гүлхьэ кьызыххэр, фадэм итхьакьуахэр, зи бээр кызыфлэмылуэхужхэр, унафэцлэ шыклахэр и ауан усэхэмкис утыку кызызэрырилхьэр.

Шоджэнцлыкү А.И. адыгэ лирикэм хуишлэ хэлхэныггээр, и лээхээнэгүүхэм я гурыггу-гурышцлэхэр абы кызызэрхэшыр («Лыклуэ», «Нэкуэлэн», «Гурышцлэ дыджэ», «Лалинэ», «Си нитгыр ныхошлэ», «Жууап», «Пшлэшэ зактуэ», «Кьафэ-уэрэд», н.).

Поэмэхэр («Шымахуэ жэц», «Кьызбрун», «Сохуэхьур», «Мадинэ»). Адыгэхэм я гяшилэ блэклэр, лээхэм шеклүэки зэхуэжыныггүэхэр а тхыггээхэм кызызэрышгыггэлэгүүар.

Поэмэхэм хэт персонажхэр. А тхыгэхэм усагдуэм кышпехуулахэмрэ хэлт нысхусаныгэхэмрэ.

«Къамботрэ Лацэрэ» романыр. Лъэпкым и тхыдэмрэ романым шлэлт гупсыс нэхъышхэмрэ. Я шхьэхуитыныгэм папцлэ адыгэ мэкъумэшынцлэхэм ирагъэклуэкла бэнэныгэр романым лъабжьэ зэрыхуэхуар. Лъэпкы луэрылуатэм и поэтикэмрэ романымрэ. Шыхъужыгыз эпосыр лъэпкым и дунейр кызэрызылунх лункыбзэ усагдуэм зэрыхуэхуар. Къуэжыплэ лъэпкхэм я усыгэмрэ романымрэ.

Романым и образ системэр: Къамбот, Лацэ, Хьэсанш, Тсмбот сымэ я образхэр. лъэпкы литературэм и хэлъхьыныгэицлэу ахэр зэрыштыр. Романым и композицэр, луэрылуатэм и художественнэ лэмалхэр кызэрыштыгэсэбэнар, и бээм и къулеягыр. Лъэпкы усыгэм романым шиубыд увыплэр, абы и мыхьэнэр.

Щоджэицлыкы А.И. и прозэр («Хьэжыгыз цут закъуэ», «Кхъужьей шлагыым» рассказхэр). Ахэр лъэхьэнэм цыла луэху ептыкцлэхэм кыгэицлауэ зэрыштыр. Адыгэхэм я пасэуклар, мэкъумэшынцлэ кызэрыгуэжхэм я гыицлэ хьэлхэр, я хуитынышпагыр рассказхэм кызэрыштыгэицлэгуэжар. Тхыгэхэм я художественнэ гыицыклэр, я бээр.

Щоджэицлыкы А. И. и творчествэм лъэпкы литературэм шиубыд увыплэр.

Драматургиэмрэ лъэхьэнэмрэ. Зоманым кыицлэ, абы и напкъыжыгэ зыгелт драматургие лэжыгэхэр (Нало Жансэху. «Къэхьун»; **Тобыл** Тальустэн. «Зули», «Зэрылэ»; **Тубай** Мухьэмэд. «Мэжидрэ Марягрэ»; **Шортэн** Аскэрбий. «Багыр и къуажэ» («Мураг»). Абыхэм я сюжетхэр, художественнэ конфликтхэр, агъэащлэ къалэнхэр. Жаирым и зыужыныгэм пыцла луэхугуэз гугъухэр. Адыгэбзэклэ зэралэкхыурэ агъэува спектаклхэр, абыхэм я мыхьэнэр.

Шэкыхьэицлэ Пыцкыан и «Клуэрыгуэзт» трагедиср. Пьесэм и сюжетым луэрылуатэ лъабжьэ зэриплэр. Фыгуэ зэрылэагуэ ныбжьышлэхэм я шхьэхуитыныгэм папцлэ ирагъэклуэкла бэнэныгэр, абы цыхубэр кыхьэша зэрыхуэр. Гъэицлэныгэр шытепшэ жылагуэм цыху кызэрыгуэжым ифл зыхэлхэр цыхыкыицлэ лэмал зэрыштымылар тхаклуэм кызэрыгэицлэгуэжар. Пьесэм и сюжети, шлэлт гупсыс нэхъышхэри **Щоджэицлыкы А.** и «Къамботрэ Лацэрэ» романым, **Тубай М.** и «Мэжидрэ Марягрэ» драмэм зэрешхьыр, ар кызыхэкла шхьэусыгуэз нэхъышхэхэр.

«Клуэрыгуэзтыр» адыгэбзэклэ тха пьесэу япэу спектакль кытрашцыклауэ зэрыштыр, лъэпкы драматургиэм и гуэагугъэлыагуэз ар зэрыхуэгар.

Къардэицлыкы Зырамыку и «Къаншобийрэ Гуашэгъагырэ» драмэр. Пьесэр тхаклуэм шитха лъэхьэнэр, абы кытрашцыкла спектаклыр лъэпкы театрым и нэхъыфхэм яшыш зы зэрыхуэгар. Цыхум и лъапэныгэ нэхъышхьэм – шхьэхуитыныгэм – папцлэ адыгэ мэкъумэшынцлэхэм ирагъэклуэкла бэнэныгэм драмэм шиубыд увыплэр. Къаншобийрэ Гуашэгъагырэ я образхэр. Фылыагуэныгэмрэ шхьэхуитыныгэмрэ тхаклуэм зэрызэригэицлэ художественнэ лэмалхэр. Цыхур зылэт, псэр зыицлэхуэпс тыгуэз лъапэу (образ шхьэхуэу) ар пьесэм кызэрыштыклуэр. Пьесэм лъэпкы драматургиэм шиубыд увыплэр.

XX лэшыгуэм и 20 30 гэхэм адыгэ литературэм зылэригэхьэ схьулэныгэхэмрэ кымыхуулахэмрэ. Ахэр кызыхэкла шхьэусыгуэз нэхъышхэхэр.

Адыгэ литературэр Хэку заушхуэм и лъэхьэнэм. Хэку заушхуэм хэт адыгэ тхаклуэхэр (**Щоджэицлыкы А.**, **Къэжэр И.**, **Кышцокъуэ А.**, **Хьэнфэн А.**, **Шортэн А.**, **Ахьмэт М.**, **Гъуэщокъуэ Хьу.**, **Хьыгъу С.**, **Клуаш Б.**, **Мысрокъуэ С.**, **Къушхьэ Б.**, **Щоджэицлыкы Л.**, **Щоджэицлыкы Н.**, **Нало А.**, **Къардэн Б.**, **Къуэныкхьей М.**, **Совет Союзым** и **Лыхъужь** цэр кызыфлаша **Андырхьуей Хьу.**, **Хьэлэгэлл А.**, **Еутых А.**, **Шхьэпкыагуэ Хь.**, **нэгъуэицхэри**). Абыхэм я лыгэр цыхубэм шапхэ зэрахуэхуар.

Литературэм и жанрхэм яшыцу зауэ лъэхьэнэм зыужыныгэ нэхъыбэ зыгуэстэхэр: цыхубэр зыицлэзыгуэуэ, теклуэныгэм кыхуэзыджэ (агитацэ) поэтиер, оламрэ ауан-шлэнэкальэмрэ, очеркхэр; зауэм теухуа япэ прозэ тхыгэхэр. Публицистикэмрэ хьыбареглашлэ лэнатлэхэмрэ. А илэххэм кыдэкла тхыгэхэр, сборникхэр («Псоми лэцэ къафшгэ», «Родинэм и хьэтырклэ», «Зауэм и фронтхэм».

«ТАСС-м и пхьэгубжэ», «Ауаным бийр еукI», п.), газетхэр, бюллетенхэр. Хэку заушхуэр цыхубэ луэрыуатэм кызырыхэщыжыр.

Теклуэныгэм укыхуезыржэ усэхэр.

ЩоджэнцхыкIу А. «ШагIий гъэххэхэм техутэ», «Псоми Iэщэм зэфт», «Дэ дытеклуэнищ» усэхэр, «Нырес си псалъэр уи деж» поэмэр, нэгъуэщIхэри. Псалъэм и къарукIэ усаклуэм Хэкум и хъумахуэхэм ярит цыджэщхэр. «Нырес си псалъэр уи деж» поэмэм лъэхъанитI зэрызэпищэр. БлэкIа лъэхъэнэхэр и шапхъэу Хэкур, лъэхэр зыубыдыну хуцIэкъу нэмыцэхэми я луэху фIейхэр кызIремыхуэлэнур усакIэм быдэу и фIэи зэрыхуэр.

ЩоджэнцхыкIум и зауэ (военнэ) поэтиер образ кулцIафIэхэмкIэ зэщIэмгуздыаи, кыхуеджэныгэ пафосыр ебэкIми, ар гукъабзэм, псэ хъэлэлым кынгъэщIу зэрыщыгыр.

Кыщокъуэ А. Усаклуэм и зауэ гъуэгуанэр, фронтым здылутым ар зыдэлэжъа газетхэмрэ журналхэмрэ, «Бгы лъапхэхэм деж» усэ сборникыр, «Усэ къарукIэ бийр бгъэсу...», «Сыклуэнт нэхъ цыныщIэу», «Шыхулагуэу», усаклуэм и публицистикэ тхыгъэхэр. 40 гъэхэм и пэщIэдзэхэм Кыщокъуэр лыплэ нува усаклуэу зэрыщыгыр, а лъэхъэнэм абы итхэхэм философиие гуысысэ куу зэраллэлыр.

Кыщокъуэ А. и зауэ (военнэ) лирикэр цызэпкъыха литературэ щIэныгъэ лэжыгъэхэр (Сокъур М. «Кыщокъуэ Алим и лирикэр», Къэбэрдей литературэм и тхылдэм теухуа очеркхэр, Налшык, 1965; Адыгэ литературэм и тхылд. Налшык, 2010, нэгъуэщIхэри).

Бекъул Б. «Дэ дытеклуэнищ» усэ сборникыр; **ХъэхуанцIэ А.** «Къэбэрдей партизанхэр» поэмэр, «Хэку заушхуэ» усэр, п.; **Гъуэщокъуэ Хъу.** «Шыгъэр ажалым теклуэнищ» поэмэр, усэхэр; **Уэхьутэ А., Хъэнфэн А.** сымэ я усэхэр.

Лъэпкъхэр зэкъуэгъуэзным, цыхубэр теклуэныгэм кыхуэзщIэгъуэулуэным кыхуезыджэ драматургиэ лэжыгъэхэр: **Шортэн А.** «Луизэ», «ТанкистцI» пьесэхэр; **Аксыр З.** «Гъавэм пашцIэ», «Дакхыгуэу», «Дыгъэр кышыщIэкIым»; **Къэбэрдокъуэ А.** «Асхъэд и щхъэ»; **Теунэ Хъ.** «ЗэхогъокIыныгъэ»; **Тубай М.** «Къэбэрдей шалэ», **Елмэс Хъ.** усэу тха и «Жамбот» пьесэр, н.

Прозэм и жанр шыкIухэм (рассказ, очерк) кыппалат темэхэр, ахэр зэрызэфIах художественнэ Iэматхэр. **Шортэн А.** и рассказхэмрэ очеркхэмрэ («Офицерым и гъуэгуанэ тхылбым цып», «Псэмыблэжхэм я нып», «Атакэ нэужкым»; **Къашыргъэ Хъ.** «Зы жэцI» и рассказыр, н.

Хэку заушхуэм и илкэс хъэлэхэм лъэпкъ литературэр кызырызэтемыувылар, лъагашIэцIэхэм я шIэдаплэ ар зэрыхуэр.

Адыгэ литературэр 1945–1950 гъэхэм. Лъэхъэнэм и нэцэнэхэр. Зауэм зэхикъута цыхубэ хозайствэр зэфIэгъуэуэжыным хуэунэтлауэ ди цыхухэм иратэкIуэкIа лэжыгъэхуэр; гъуэзджэм и IэнатIэм и лэжаклуэхэр а луэхум зэрыхэтэр. Зауэ нэуж лъэхъэнэм цыхухэм я псэукIэм кыщыхуа зэхуэокIыныгъэхэр. Зауэм цыхухэм я гъащIэм кытрина фэбжэхэр литературэ тхыгъэхэм кызырыхэщыжыр.

Совет Союзым и тхаклуэхэм я етIуанэ съездыр, литературэм и кьалонхэмрэ мурадхэмрэ зэгъэхуэлэным теухуауэ абы иубзыхуа гъуэгур: лъэпкъ литературэхэм дежкIэ абы фIырэ цыщIэныгъэу кышар.

Къэрал политикэ, идеологиэ тIкIийр 50 гъэхэм и пэщIэдзэхэм нэхъ къэшабэу зэрыхуежар. «ЛувыкIыжыгуэкIэ» (оттепель) эджэ лъэхъэнэр (1953–1964). Терминыр кызырежар, гъуэзджэм кыщыхуа зэхуэокIыныгъэхэм тещIыхуауэ а пIалтэ кIэщыр Iыхъэ пхъэхуэурэ бгуэшыж зэрыхуэр. ЛъэхъэнэщIэм кыдежъа литературэ унэтIыныгъэщIэхэр. Абыхэм яж лъэпкъ литературэхэм зэраллэхуэр: «мардэ» кыпхъэм ибэкIуыгу, пэж ныкъуэжыIэм кыпкыгу зэрыхуежар, абы и шапхъэхэр.

Зауэм ипсыхуауэ, я дуней епIыкIэри, Iэзагъри нузэщIауэ кыхэкIыжу лъэпкъ литературэм кыхыхъожа тхаклуэхэр (Кыщокъуэ А., Шортэн А., КъардэнгушI З., Тубай М., Налю А., Къардэн Б., Хъэнфэн А., Гъуэщокъуэ Хъу., ЩоджэнцхыкIу I., ХъыгIу С.,

Ахьмэт М., н.). Зауэ Гэнатлэм пэрыт цыхум и гурыгъу-гурышлэхэм теухуа тхыгъэхэр дунейм кытехъэным, я творчествэм зиужьыным лъэхъэнэщлэм ифI зэрэклар.

«Къэбэрдей» альманахыр, адыгэ литературэм зиужьынымкIэ абы иIа мыхъэнэр.

Лъэпкъ прозэр. Хэку зауэшхуэмрэ абы и Iэужьхэмрэ теухуа тхыгъэхэр. Лъэхъэнэм кыдзунэхуа литературэ унэтIышгъэхэр: «къуажэ» прозэр, «тхыцэ» прозэр, «кыалэ е интеллектуальнэ» прозэкIэ зэджэр. Автор уэрэдхэмрэ шыхубэ уэрэдхэмрэ, абытхэм ягъуэта зыужьыныгъэр. Документальнэ тхыгъэхэм «зауэ прозом» шаубыд увыплэ хэхар. Лъэхъэнэщлэмрэ Iуэху еплъыкIэщлэхэмрэ.

Шортэн Аскэрий. ТхакIуэм и гъащIэмрэ и литературэ лэжыгъэмрэ. Зауэм и хьэлгъэхэр зытешIэ зауэлIхэм я дунейр, ахэр зыгъэпIейтей Iуэхугъуэхэр, я гъащIэм иIалтIэ кIэщIкIэ кыхэхуэ гуфIэгъуэхэм теухуа рассказхэр («Атакэ нэужьым», «Балъкъ деж», «Шыгъэм и вагъуэ», «Псэмыблэжхэм я пыпI», «Iэшыхъуэм кыIуэтэжа», н.).

Шортэн А. и щэныгъэ-документальнэ лэжыгъэхэр: «КIышхэкъуэ Алим» (1947), «Къэбэрдей литературэм и классик ЩоджэицIыкIу Алий» (1950), «Мысэхыж шу» (1950), «Пшынауэ» (1952), «Iэгумэ Шорэ» (1952), «Къызанокъуэ Жэбагы» (1955), нэгъуэщIхэри.

Шортэн А. и драмэ лэжыгъэхэр («Нэхур кышымщIэнэм шыгъуэ», «Мурат», «Зы унагъуэ гурым», «ИгъашIэкIэ», «Янтэмрэ къзышхэхэмрэ»). Лъэпкъ драматургием абытхэм шаубыд увыплэр.

Лъэпкъым кыкIуа гIуэгъуапэм теухуа ялэ тхылэ романыр – «Бгырысэхэр» (1954). Адыгэ литературэм Шортэн А. и роман-тетралогием пиубыд увыплэр. БлэкIа лIэпIыгъуэхэм лъэпкъым и псэукIар, и жылагъуэ ухуэкIэ-зэхэтыкIэр кызырышпIыгъэлъэгъуэжар. Кавказ Ицхъэрэр зIэрагъэхлэп шхьэкIэ къуэкIыпIэмрэ къухьэлIэмкIэ шылэ кьэралыгъуэшхуэхэм ирагъэкIуэкIа бопныгъэр романым кызырыхъшыжыр. Адыгэхэмрэ урысхэмрэ я зышщIэныгъэхэр: Нэгумэ Шорорэ Солишев Степанрэ я образхэр; тхыдэм эн цIэр кыхэна цыхухэм я образхэр. Романым хэт гурыхь персонажхэр (Бот, Бэтокъуэ, Дзбэч, Зулпий, Чылар, н.), адыгэхэр блэкIа лъэхъэнэ жыжэхэм зытэгуфIэ-зыгъэпIейтей Iуэхугъуэу шылахэр а образхэмкIэ къэгъэлъэгъуэжа зырыхъуар.

Романым и художественнэ гъэпсыкIэр, и бзэр.

ЩоджэицIыкIу Iэдэм. ТхакIуэм и гъащIэмрэ и литературэ лэжыгъэмрэ. ЩоджэицIыкIу I. и дуней еплъыкIэр зауэм зэрришыхъар, гъащIэм нэхь куууэ егупсыс зэррищар. Ахэр зыхэплъагъуэ и тхыгъэхэр. ТхакIуэ-пацифистым и лирикэ повестхэр. Лирикэ лIыхъужьымрэ шыхубэмрэ, лIыхъужьымрэ кьэралымрэ. Зауэ нэужьым лъэхъэнэщлэ хыхьэ лъэпкъ литературэм и гъатхэпсэжэ «Софят и гъатхэ» (1955) повестыр зырыхъуар. Повестыр зытеухуамрэ щIэлъ гупсысэ пэхъышхьэмрэ. Тхыгъэм хэт гурыхь образхэр, абытхэм ядэлIагъу хьэл-щэнхэмрэ къапкIыркI гъэсэныгъэ кьарумрэ.

Повестым и гъэпсыкIэр, и бзэр.

Къапыргъэ ХъэпашIэ. ТхакIуэм и гъащIэмрэ и литературэ лэжыгъэмрэ. Хэку зауэшхуэм и зэманым и лъэпкъэгъуэхэр зыхэтэ гугъуехьхэм теухуа прозэ тхыгъэхэр («Зы жэпI», «Зауэм и губгъуэхэм», «ТIасхьэщIэх» «I уфIашIэ», н.).

Зауэм зэхикъута кьалэхэмрэ къуажэхэмрэ зэфIэгъуэужьыным, цыхухэм я псэукIэр къэлIыжыным хуэунэтIауэ ди щыплэм шекIуэкIа лэжыгъэшхуэр, зауэлI фашэр шызыхыжу мамыр ГэнатIэ пэрыуэжа цыхухэм яку кыдэхъуэ зэхуштыкIэхэр «Насытым и хэкIышIэ» (1957) романым кызырыхъшыжыр.

Зауэ нэужь лъэхъэнэм адыгэ къуажэм и шытыкIар, абы мыхъумышIагъэ дэлъахэр романым кызырышпIыгъэлъэгъуар. Сыт хуэдэ гугъуехьми цыху гуащIафIэхэм я зэхэщIыкIымрэ лэжыгъэ хьэлэлымрэ зэрытекIуэр романым щIэлъ гупсысэ нэхъышхьэу зэрриштыр.

Уэхъутэ Абдулхь. ТхакIуэм и гъащIэмрэ и литературэ лэжыгъэмрэ. Адыгэм и хьэл-щэныр, ар зыхэпсэукI дунейр, лъэхъэнэм и нэцэнэхэр Уэхъутэ Абдулхь и рассказхэм («Шу шышкъэ», «ЕтIуанэ зIушIэгъуэ», «ИлIэсиппI текIа нэужь», «Дарий

чысэ», «Хьэбибэ и шыхьэкӀуэ», «Альхьэс и кӀуэ ТутӀэн», н.) кызырыхшыр («Хужьэ и кӀуэладжэ». Рассказхэмрэ поэмэхэмрэ, 1960).

Къушхьэ Султан. ТхакӀуэм и гъащӀэмрэ и литературэ лэжьыгъэмрэ. ЛӀэпкӀэ прозэр цӀыхум нэхъ хуэгъэзэ зырыхуар, психологизмэр абы нэхъ куу шыхьуу зырыхуэжар Къушхьэ С. и рассказхэм кызырыхшыр («ШагӀдигтӀ», «Механик», «Пинагъуэ», «ЩакӀуэ щӀагъым», «Анэ», нэгъуэщӀхэри).

Адыгэ усыгъэр. Зауэ нэужь ӀлӀэхэм абы кышыхьуа зэхуэжӀыныгъэхэр. ТекӀуэныгъэм цӀыхухэм кӀахуихьа гуфӀэгъуэмрэ «гукъэкӀыж дыджхэмрэ» шызэхуэхуэна усэхэр. ЗауэлӀ гъуэгъуанэр зауэм хэтэ усакӀуэхэм (Кыщокъуэ А., ЩоджэнцӀыкӀуэ Л., Уэхьутэ А., КӀуаш Б., Гъуэщокъуэ Хьу., ЩоджэнцӀыкӀуэ Н., нэгъуэщӀхэми) кызырагъэлыгъуэжыр, абы хэлъ пыхьэхуэныгъэхэр. ЛӀэпкӀэ лирикэм игъуэта зыужьыныгъэр, адыгэ усэ гъэпсыкӀэм зорынузешӀар, ар зи фӀыгъэ усакӀуэхэр.

Медитативнэ лирикэр, граждан, лыагъуныгъэ усэхэр. УсакӀуэхэм художественнэ ӀэмалхэмкӀэ цӀыхугъэм, лӀэпкӀэ хабзэм, цӀыхухэм я псэукӀэ-зэхотыкӀэм ехьэлӀа Ӏуэхугъуэ гутгъухэр зэрызэфӀахыр.

Кыщокъуэ Алим. УсакӀуэм и зауэ лирикэр. «Шум и гъуэгъу» (1946), «Щалэгъуэ пшыналъэ» (1947), «Стихи» (М., 1951), «Усэхэр, уэрэдхэр, поэмэхэр» (1953), «Усэхэмрэ поэмэхэмрэ» (1956) усэ сборникхэр, нэгъуэщӀхэри. ЛӀэпкӀэ усыгъэр, лирикэр зыракӀуэну гъуэгъур убыхунымкӀэ Кыщокъуэ А. 50 гъэхэм кышынгъэкӀа усэ тхылъхэм яӀа мыхьэнэр.

Гъуэщокъуэ Хьусин. УсакӀуэм и пейзаж лирикэр. Гъэм и лӀэхьэнэ зэхуэмыдэхэр усакӀуэм кызыригъэлыгъуэ художественнэ Ӏэмалхэр. Абы и усэхэр гуфӀэгъуэкӀэ гъэщӀлауэ, хъуэпсанӀэ гуэрхэм укыхуагъуэну зырыщытыр.

ЛэжьакӀуэ пэрытыр усакӀуэм зэрӀэтыр, «хамэ щӀӀэнтӀэнскӀэ псэухэм» я дуней тетыкӀэр зоримыгъэдахэр («ГуащӀадӀакӀым и уэрэд», «ГуфӀэгъуэ», «Гум и макъ» усэ тхылъхэр, нэгъуэщӀхэри).

ЩоджэнцӀыкӀуэ Ӏэдэм. ЦӀыху лэжьакӀуэр, и гъащӀэр езым и ӀэкӀэ зыузешӀыж ухуакӀуэр ЩоджэнцӀыкӀуэ Л. и усэхэм зырышынгъэлыгъэр. УсакӀуэм и япэ усэ тхылъхэр («Духэль усэ», 1951; «Гумызагъэ», 1958; «Лирикэ», 1958; «Восхождение» (М., 1959), нэгъуэщӀхэри).

Щомахуэ Амырхъан. УсакӀуэм гухуабагъэрэ фӀылыгъуэныгъэшхуэкӀэ гъэщӀла и сабий усэхэр, ахэр лӀэпкӀэ сабий литературэм и псынэ зырыхуар («Сабийхэм папщӀэ усэхэр», 1949; «Унэ нэху», 1953; «Жамбот и Камбот» М., 1957; «Зэраншу», 1958 усэ тхылъхэр, нэгъуэщӀхэри).

Хьэнфэн Алим лӀэпкӀэ сабий литературэм хуинӀа хэлъхьэныгъэхэр. УсакӀуэр адыгэ лирик нэхьыфӀхэм зэраншыр, абы и усэхэм хэкур, жылагъуэ Ӏуэхухэр, лэжьыгъэр, лыагъуныгъэр, мамырыгъэр хьумэныр темэ ӀлӀхьыпхьуэ зырыщытыр («Япэ лӀэбакъуэ», «Ӏ гъащӀэм и пшыналъэ», «ГурыщӀэ кӀабзэ» усэ тхылъхэр).

50 гъэхэм лӀэпкӀэ литературэм кыыхьыа усакӀуэхэр. Адыгэ лӀэпкӀэ усыгъэр лыагапӀэнӀэхэм хуэзыша усакӀуэхэм я япэ усэ тхылъхэр: ЩоджэнцӀыкӀуэ Н. «Усэхэр» (1955); Мысачэ П. «Къурш псынэ» (1955), «Уэрэд зи фӀыщӀэр», 1958; Балькьэр Ф. «Нэхуш» (1958); Елгъэр К. «Лыгъэ кышпӀэхьыгъуэ» (1958), «ӀсыкӀельэм и уэрэд» (1959); Нало З. «Бзухэм я бзэр» (1959); Тхьэгъэзит З. «Бгым сыдокӀ» (1960), нэгъуэщӀхэри. ЛӀэпкӀэ лирикэм зыужьынымкӀэ абыхэм яӀа мыхьэнэр.

КӀуаш БетӀал. И гъащӀэмрэ и литературэ лэжьыгъэмрэ. КӀуаш Б. лӀэпкӀэ усыгъэм и «ӀэпкӀэлынкъыр» жан зеришӀар, абы и бзэм, и гъэпсыкӀэм хуинӀа хэлъхьэныгъэхэр. «Щалэгъуэм и усакӀуэ уахьтыншэу» абы литературэ критикхэр щӀеджэр.

УсакӀуэм и граждан лирикэр, цӀыхухэм яку дэлы зыныбжэгъуэгъэр, къуэшыгъэр абы зырышынгъэлыгъэр. Хэкум, лыахэм, адыгэ лӀэпкӀыым теухуа усэхэр («Къэбэрдей», «Уэр мыхьуам, сыбгъэ дамэщӀэт», «Сыт сызыщышынэр?», «Си Хэку», «Мамырыгъэ», «Индыл», н.).

Клуаш Б. и гухэть (лъагъуныгъэ) лирикэр («Си псыхъуэгуашэ», «Уэрэ сэрэ шхуу дызэхуозэ», «Лъагъуныгъэ...», «Уджым ухэгу уздеклуэжым», «Сэ сольагъу гу тхэкъуу розз...», н.).

Усаклуэм и лиро-эпикэ тхыгъэхэр: «Нэху», «Джонитэ», «Адэ», «Щалэгъуэ щыналэ» тхыгъэхэр, балладэхэр.

Клуаш Б. адыгэ усэ гъэшыклэм шхуэ хытхьахэр, кыргъэсбэпэ художественнэ Измалхэр.

Лъэныгъэ драматургиер. Адыгэ драматургхэм я къалыхъуныгъэщхыгъэхэр: зэманым кыргъэщхыгъуэ гуыгухэр зэрэзэфхыр, лыхъужыщхыгъэхэр утыку кыгъэрышэр (Шортэн А. «Нэхур кышыщхыгъэ шыгуэ» (1947), «Зы унагъуэ гуэрэм» (1955); Кышпкъуэ А. «Атхьэ» (1950); Щолжэн М. «Гуфлэгъуэ щхыджыжы» (1953); Къардэн Хь. «Гухэм я хуаб» (1950), «Гъуэгу лэж» (1959); Тубай М. «Насыпыр хъумэ» (1960), нэгъуэщхыгъэхэр).

Комедие жанрым игъуэга зыужыныгъэр. Жылагъуэм хуэгъэзауэ публицистикэ къалэн зыгъэзашхыгъэ гуан, гушыгъэ пьесэхэр (Щхыгъэпсэ М. «Тэманэ и бынунагъуэ» (1944), «Мыхъушхыгъэ Марзидан» (1958); Тубай М. «Хьэ бзэджэ тхыщхыгъэ» (1953), «Жьэрыплэ» (1954); Къардэн Хь. «Насыпыншхыгъэ физитэ и патлэ» (1959), нэгъуэщхыгъэхэр).

Акъсырэ Залымхъан. Тхаклуэм и гъащхыгъэ и литературэ лэжыгъэмер.

Лъэныгъэм дежкэ зэхэгъэжыгъэхэр шыта тхыгъэ лъэхъэнэхэр кыгъэзэфхыгъэжыным ехьоллауэ драматургым зэфхыгъэжыгъэ лэжыгъэмер.

Драматургымрэ лъэныгъэ гуэрэуатэмрэ. «Дыгъэр кышыгъэжыгъэ», «Лантын», «Кызыбрун», «Истамбылаклуэ», «Иэдику», «Андемыркъан», «Гуашэм и чэпанэ» драмэ лэжыгъэхэр зыгуыгуахэмрэ абыхэм къалэуэ гуысыгъэ нэхъыщхыгъэхэр. Акъсырэ З. и драмэ лэжыгъэхэм лъэныгъэ драматургиер и тхыгъэ шыуыд увыплэр.

Литературэ щхыныгъэмрэ критикэмрэ. Литературэ щхыныгъэмрэ критикэмрэ литературэм и унэглэгуэ, гуыгуыгуыгуэ къалэн зэрагъэзашхыгъэ. 50 гъэхэм методологиер ехьоллауэ адыгэ литературэ щхыныгъэмрэ литературэ критикэмрэ я пщхыгъэ кыта къалэнхэмрэ ахэр зэрызэрагъэжыгъэуафамрэ.

Адыгэ литературэм и зыужыныгъэ, жанрхэм, художественнэ Измалхэм я кыгъэзэфхыгъэжыгъэ, гуэрэуатэмрэ литературэмрэ я зэхуытыгъэжыгъэ, адыгэ литературэхэм я кыуэпсхэр гъэблджыныгъэ теухуауэ 50 гъэхэм кыдэжыгъэ щхыныгъэ лэжыгъэхэр (Теунэ Хь. «Къэбэрдей литературэмрэ къэбэрдей тхаклуэмрэ», 1955; Сокур М. «Лыплэ нувэныгъэ», 1955; Хьэжыгуэ А. «Щолжэныгъэ Алий», 1958; Налэ З. «Гуэрэуатэм и кыуэпсхыгъэ литературэм кышыгъэзэфхыгъэ», 1959; Хьулысрокъуэ Хь. «Адыгэ литературэхэм теухуауэ», 1960; Клуашын Б. «Народ усаклуэм и «Кышым», 1960; Къардэн Б. «Бзэмрэ етилымрэ я гуыгуыгуэ», 1958, н.). Лъэныгъэ литературэм зыужыныгъэжыгъэ абыхэм яла мыхъэнэр.

Къэбэрдей-шэрджэс литературэр XX лъэщхыгъуэм и 60–80 гъэхэм (Кабардино-черкесская литература 60–80-х гг. XX века)

Хъыгъэгуыгуэ. Совет кыралым 50–60 гъэхэм кышыгъэуэ политикэ, жылагъуэ, щхыгъэ зэхуыгъэжыгъэхэр. «Дыкыжыгъэжыгъэ» («оттепель») зэджэ лъэхъэнэм и иужьрей илэсхэр (1961–1963 гъэхэр). Щхыныгъэлхэм а лыхэр щхыгуэу кышыгъэжыгъэжыгъэхэр, литературэм, зырыгъэ щхыгъэжыгъэ абы хуила пщхыныгъэр. Революцэр щхыгуыгъэжыгъэжыгъэ бжыгъэжыгъэхэр дунейр зэтес щхыныгъэ и закъуэ хуэлажыгъэ совет литературэм гуысыгъэжыгъэхэр кызырыгъэхэр, абы и кыуэпсхэм жылагъуэм (обществэм), лъэныгъэм кыдэжыгъэ лъэныгъэ нэхъыщхыгъэхэм, цыхубэ мифологиер, гуэрэуатэ кыуэпсхэм, дин-философиер щхыныгъэм я лъэхъэнэм зыгуыгуыгуэ зырыгъуар. Тхаклуэхэмрэ жылагъуэмрэ зэхуытыгъэжыгъэхэр яку кыдэжыгъэ зырыгъуар; кызыгуыгуэ дунейр зырыгъэжыгъэхэр хуэдэу ялагуыгуэ икы кыгъэзэфхыгъэуэ тхаклуэм хуытыныгъэ зырыгъуар.

Лъэныгъэ зэхэт совет литературэр. А кыгуыгуэ гъэжыгъэжыгъэхэм и кышыгъэжыгъэхэм нэхъыщхыгъэхэр: классицизм и шху абы хэлъагъуэхэр;

литературэ дьхуужхэр Ёмал имьлэу гурыххэр мыгурыхуу гуэшыныр, ушиньгыр ебэклэу шытыныр; цыху шхэзаклэу и флэфыныгыр кэрал идеологисм и сэбэл зыхэлхэм цлэгэхлэуменыр нэх кызэрытлэсхэр, и. Социалист реализмэм литературэр 30–40 гэхэм зыхуиша «жышхэ (нормативнэ) литературэм» кылэшлэклэным хуэунэтлэуэ еклуэклэ бэнэныгыр. А илэсхэм художественнэ тхыгэхэм яшлэгъушкыла гупсысэхэр 50–60 гэхэм кыацлэххэжу зыхухежыар. Лирикэ «даушыншэклэ» эджэр, абы и дьхуэхэр.

Адыгэ литературэр 60–80 гэхэм. Абы кышыххуа зэхуэклэныгыгэхэр: литературэм и жанрхэм я зыужыклэр Кэбэрдейми, Адыгейми, Шэрджэсми нэх зэхуэдэ шыхуу зыхухежыар. 30–40 гэхэм ялэ ишауэ цыта лэпкэ поэзиэм прозэр Кэрашэ Т., Шоргэн А., Клыщокъуэ А., Кляшаргэ Х., Теунэ Х., Уэхутэ А., Ахьмэт М., Щоджэныкылу I. сымэ зэрылэщлэгэххэжар. 60 гэхэм я ялэ илэсиппым лэпкэ литературэм кыыххэа тхаклуэхэмрэ абыхэм я тхыгэхэмрэ. А илэсхэм литературэм нэхыбэрэ кылэту цыта луэхугуэхэр, социальнэ психологизмэр абы нэх куу зэрышыхуар. Цыхумрэ жылагуэмрэ, цыхумрэ шылуэпсымрэ (природэмрэ) яку кылдэхуэу зэхуыгытлэ тклйхэр зэпкырыхыным, я лэххэнэгъухэм я пэуклэ-зэхэтыклэм ехэллэуэ зоманым кыгъуэу ушлэ гугъухэм жэуап тэмэм кыахуэгъуэтыным адыгэ тхаклуэхэм нэхыбэрэ зралшыт зыхухуар (Щоджэныкылу I., Налл А., Мысачэ П., Кхуэухуэ Ц., Хьэхунацлэ Х., Шаджыххэшлэ Х., Елгэр К., Хьупсырокъуэ Х., Кьармокъуэ М., Дыгъужь К., Абылэ Х., нэгъуэщлэхэм я повестхэмрэ романхэмрэ).

Лэпкэ усыггэм лирикэм бжышэ шыубыду зыхухежыар, а лэххэнэм и лирик пашэхэр. Лэпкэ композитор-уэрадэхэр, усакуэхэмрэ абыхэмрэ я зэдэлэжэныгыр. Кэбэрдей-Былькэарым музыхэ театр илэ зыхухуар, абы шагъуа лэпкэ оперэ, опереттэ, балет спектакль нэхыфлэхэр.

60 гэхэм адыгэ тхыбэм игуэтэ зэхуэклэныгыгэхэр Адыгэбэм и пэжырыгхэмрэ нэгъышэ гъуыкылэмрэ я хабзэхэр зэрырагъэфлэкуар (1963 гъэ). Адыгэ литературэбэм зыужыным ар сэбэл зыхухуэхуар.

Лэпкэ прозэм игуэтэ зыужыныгыгэр. Тхыдэ луэхугуэу ишхэр художественнэ псаллэклэ кыагъалкэгъуэжыным адыгэ тхаклуэхэр нэх тегушхуэ зыхухуар. Тхыдэ кэххукуацлэхэм лэххэнэм и цыхушлэм и хьэл-цэныр зэрапсыхыр, и дуней лэагъуклэр, лэаплэныгыу илэпгэу кылдэгъуэгурыкылуэхэр зэрахуэжыар, и зэхэшлэклэным зэхуэклэныгыгэу ишхэр зэрырагъэгъуэтыр лэпкэ тхыдэ-революцэ художественнэ тхыгэ нэх пашэхэм кызэрыппыгъалэгъуэжар (Клыщокъуэ А. и «Хьуэпсэгъуэ нур», «Эмирым и сэшхуэ», «Мазэ ныкыуэ цхьуантлэ» романхэр, Теунэ Х. и «Щоджэмокъуэ лэпкыыр» романыр, Щомахуэ А. и «Тэрч луфэ кышынцлэ шынлэ» романыр, нэгъуэщлэхэри).

50–60 гэхэм цыхубэм и зэхэшлэклэ нэх куу зыхухуам, тхылэджэр зыплэушлэ луэхугуэхэм зэрызаубгъуам шыххэ тэхуэу художественнэ тхыгэхэр. Лэпкэ прозэм и папхэ лэххэнэм кыригъуа кьалэнышлэхэр; и ухыклэ хьунум псори шыгуагэ «сюжет жэбзэжам» кыпыкылу цыхум и гупсысэр зыунэтлэ луэхугуэхэр, и пэкупсэ (духовнэ) дунейр згузэшлэ кьарухэр кыахутэну абы тхаклуэхэм кыахуигъуэу зыхухуар.

Клыщокъуэ Алим и тхыдэ-революцэ романхэр: «Хьуэпсэгъуэ нур», «Эмирым и сэшхуэ», «Мазэ ныкыуэ цхьуантлэ» трилогисер. Роман-эпопеем и нэшэпхэр. Романхэм шеклуэклэ луэхугуэхэр зы персонажым е унагуэ, гуп хэха гуэрым зэремыпхар, абы тхаклуэм кышынцлэхэр хэкупсэ, жылагуэпсэ луэхуу зэрышытыр. Адыгэм и тхыдэр художественнэ Ёмалхэмклэ итхыжыну тхаклуэм ицлэ мурадэм и цлэдзашлэ романхэр зыхухуар.

Трилогием кышынцлэуыдэ лэххэнэмрэ тхыдэ кэххукуацлэхэмрэ (Ялэ дунейпсэ зауэр, Октябрь революцэр, Бгырыс республикэм и кыызгъэлэшыгъуэмрэ кьутэжыгъуэмрэ, Уэсмэн империем и зэхэшэжыгъуэмрэ Тырку республикэр хьуэунэхунымрэ, граждан зауэр, абы иужь илэс гугъухэр). Тхыдэм и пэжымыр художественнэ тхыгэхэмрэ.

20 гэхэм Кавказ Ипхтэрэм шыпсуу лъэпкхэм я шхьэхуитыныгэм пашцэ ирагъэкӀуэкӀа бэнынгэмрэ жылагъуэ зэщӀэхъеепыгъэхэмрэ романхэм кызырышыгъэлыгъуэжар. Лъэпкх нителлигентэр зэрызэфӀувар, абы пышлауэ шыла гугъуехьхэр. Луэху еплъыкӀэ, гупсысэкӀэ зэхуэмдэ зыӀэ персонажхэм яку кыдэхъуэ зэныкӀуэкӀур тхакӀуэм зэрызэфӀых Ӏэмалхэр. ТхакӀуэм и Луэху еплъыкӀэмрэ цӀыхубэм и Луэху еплъыкӀэмрэ.

Лъэхъэнэм и лыхъужьхэр: Къаджэрий, Инал, Жыраслъэн, Астемыр сымэ я образхэр. И персонажхэм яку кышцӀыгъэху конфликтимкӀэ, лъэпкхым и блэкӀамрэ зыхэпсукӀ лъэхъэнэмрэ зэпӀынгъуэкӀэрэ гупсысэкӀэжь шылахэм тхакӀуэр къазрыпыкӀыр.

Романхэм я гъэпсыкӀэр, я бзэр.

Зауэ темэр, абы и Луужьхэр 60–80 гэхэм лъэпкх прозэм кызырышыгъэлыгъуэжар: нэрылӀагъуэ зэхэкӀугъэныгъэхэмрэ нэрымылӀагъуу цӀыхупсэм зауэм кытрина дыркӀуэхэмрэ; илъэс бжыгъэкӀэ зауэӀ фанцэр шызымыха лыхъужьыр мамыр гъашӀэм хэзгъэжыным пында гугъуехьхэр. ЗауэӀ-тхакӀуэхэм я ӀэдакӀэпӀэкӀхэр. «Окопэ реализмэкӀэ» зэджем и нэцӀэнэхэр адыгъэ прозэм и жанр зэхуэмдэхэм зэретепӀагъуэр: Къашыргъэ Хь. («Лъапсэ быдэ» романыр), Щомахуэ А. («ТӀасхъэщӀэххэр: рассказхэр» тхылыр), Къардэн Б. («Офицерым итхьжахэр», «Гуимыхужхэр», «КызырыгуэӀ кыдӀэхэр», «Кыхьщ зауэ гуэгуэр» тхылыхэр), Налэ А. («Къэрэгъул зэблэкӀыгуэ» повестыр, «Лъагуэхэмрэ гуэгуэхэмрэ», «Рейхстагым адыгъэзи тетш» рассказ, сборникхэр), Кхъуагъуэ Хь. («Зауэм и ӀэпӀӀэхэр» рассказ, сборникыр, «Орел умирает в полете» документальнэ повестыр) сымэ, нэгъуэщӀхэм и тхыгъэхэр.

Къашыргъэ ХьэпашӀэ и «Лъапсэ быдэ» романыр. Тхыгъэр дунейм кышцӀытехъа лъэхъэнэр, тхакӀуэм езым и погу щӀэклӀахэр абы и сюжетым лъабжэ зэрыхуэхъуар. Хэку зауэщхуэм теухуауэ адыгъэ тхакӀуэхэм ятха «художественнэ» тхыгъэ нэхъыфӀхэм ящыщ зыуэ» критикхэм ар кышцӀалыгъэм и шхьэушыгъуэхэр.

Романым кышцӀыху Луэхугъуэхэр щыпӀэ хэхам – ЛъапанӀэ къуажэм – спхауэ зэрышытыр. Щыналъэ зэхуэмдэхэмрэ лъэхъэнэ зэпӀӀӀэхэмрэ кыдӀӀӀызыубыдэ тхыдэ романхэм «Лъапсэ быдэр» къазрышцӀыныкӀыр. Зауэм и пэщӀӀӀӀэм къуажэдэсхэм я пэзукӀар. Ар кыритхэкӀыурэ романым и пкыыр тхакӀуэм зэрызэригъуыбдыр, персонажхэм я хьэл-щӀныр зэрызэхигъэщхьэхукӀыр, «нэрымылӀагъуэ фронтым» шылэжъенухэр тхыпӀеджэм зэрырагъэщӀыхур. А мурадхэр зэгъэхъулӀэнымкӀэ тхакӀуэм кыгъэсэбӀп Ӏэмалхэр.

ЦӀыхухэм я зэкӀуэуэзныгъэр, зэкӀуэуэныгъэр зыри зыпэмилӀэпӀыжыны лъапсэ быдэ зэрыхъур романым и кушцӀэ нэхъыщхьэу зэрышытыр. Ар зэпӀӀагъуэ образхэр: Линэ, Хьыжъэ, Назир, Хьэнахъуэ, Цура сымэ, нэгъуэщӀхэри. Романым Хэкур фӀлуэ лъагъуным укхьэхэрыхурӀджэр, гъэсэныгъэ мыхьонӀшхуэ зэриӀэр.

Къашыргъэ Хь. и образ кӀэгъэщӀыкӀэр, ар гукӀынэж зэрипӀ художественнэ Ӏэмалхэр, лъкӀэзылхуэренхь дунейм и пгытыкӀэмрэ псонажым и псэм шыщӀӀэхэмрэ зэрызэхууанэ щыкӀэхэр, и бзэм и дахыгъымрэ и кӀулеягъымрэ.

Къардэн Бубэ и зауэ (военнэ) прозэр. Зауэ гуэгуанэ хьэлӀэмрэ тхакӀуэм и художественнэ дунеймрэ. ПсэзэпылӀхьӀпӀэм лут сэлэтым и дунейр, гура псӀкӀэ итӀэвыр, пӀалъэ кӀыхьым тецӀыхъа и мурадхэмрэ пӀалъэ кӀӀӀыым (атакӀэ кӀуэным ипӀэ кыхуэу) хуэгъэпса и хьуэсапӀӀэхэмрэ Къардэн Б. и повестхэм («Офицерым итхьжахэр», «Гуимыхужхэр», «Григорий Ликос», «Комбат», «Кыхьщ зауэ гуэгуэр», нэгъуэщӀхэри) кызырышыгъэлыгъуэжар.

ЩытыкӀэ гугъуэм ихуа цӀыхум и психологиер зыхуэдэр кыгъэлыгъуэныр тхакӀуэм кыалэн нэхъыщхьэу зэрызыхуигъуэувыжыр. Къардэн Б. и зауэ прозэр адрей ахуэдэ тхыгъэхэм кӀахэзыгъэщхьэхукӀ нэцӀэнэхэр. Абы и тхыгъэхэм зауэр тепӀыгъуэ кӀудейуэ, цӀыхум лыхъужьыгъэ е кӀэрабгъагъэ кышцӀыпӀыкӀуэкӀ пшыпӀау

кызырышымыктуэр. Сэлэтым дежкэ зауэр «фронт лэжыгыэу» зэрышытыр тхактуэм и прозэм нэрылгагыу зэрышытыр.

Кьардэн Б. и зауэ прозэм лэпкэ литературэм и тхылэм кышышытыс увыпэр, абы и мыхэнэр.

«Зауэ» прозэм кыдэктутуэ, 60–80 гэхэм адыгэ литературэм зышызыужу хуежыа нэгъуэщэ литературэ унэтлынылгэхэр: «кьуажэ» прозэр, «кьалэ» («интеллектуальнэки» йоджэ) прозэр, хабзэ-зэхэтыклэм, унагыуэ лүэхухэм теухуа прозэр, «сджэгъуафлэ» (беллестристикэ, массовэ) прозэр (кьэхъукъашлэ, детектив лэужыгыгуэхэр), нэгъуэщэхэри.

Литературэ унэтлыныгъэщэхэм я лыктуэхэр, адыгэ литературэм и зыужыныгытэм абыхэм хуашлэ халхъыныгыэхэр (Теунэ Хь. «Песэм и Изфлыр кьуатмэ», Щомахуэ А. «Бгырыс шухэр», Шоджэныктуэ I. «Уи цэр флэсшыщэ», Кьушхьэ С. «Благгэ», Хьэхъуапшлэ Хь. «Гьуэгуанэ», Елгьэр К. «Жэщ дьгыэ», Анзор М. «Атэлыкьым и лэужыгы», Мэзыхьэ Б. «Пццашхьуэ хужь», Журт Б. «Гьатхэ пасэ», Кьышюктуэ Р. «Кьарабэир и лэужыгыхэмкэ», «Шыхь лыжыкьым и лэтыныр», и.). Тхактуэ нэхъыжхэм я творчествэм, зым адрейр кьытеппыкыжурэ, цыхум кьыдектутэклэ лэпизыныгы нэхъышхьэхэр – шыхугьэр, ныбжэгъугьэр, лыхэр фыуэ лыагуныр, гьунэгъум пшлэ хуэщышыр, нэгъуэщэхэри – нэхъышхьэ зэрышытыр. Лэпкэ прозэр «шлыфитлэ (хужьрэ фыцлэрэ) флэклэ здэщымылэ дунейм» нкыгу гьащлэ зэмыфэгъум и сурэтыр шыным зэрыхуэктутар.

Теунэ Хьэчим. Тхактуэм и гьащлэмрэ и шлэшыгы, литературэ лэжыгыгэхэмрэ. Тхактуэм кьилэт лүэхугьуэхэр, кьэрал-жылагьуэ гьэпсыклэм хуилэ цытыклар, цыхум халхын хуей хьэл-щэн нэхъышхьэу кьилытэхэр. «Песэм и Изфлыр кьуатмэ» роман-дилогер. Кьилэт лүэхугьуэхэмкэ, шлэл гупсысэмкэ, и гьэпсыклэки нэхъапклэ кьыдэклэ тхыгэ пашэхэм ар кьызырышхьэшыклар. Лэжыгэм и пэщэпэхэм, и лыхъужыхэр шысэу дунейм, хабзэмрэ гьэсэныгэмрэ романым шаубыд увыпэр. Адыгэ лэпкэ интеллигенцэм и исэуклар, и гурыщлэхэр, и хьуэпсашлэхэр тхыгэм кьызырышыгылэгъуар.

«Шэджемюктуэ лэпкыыр» романыр. Художественнэ тхыгэм щектуэклэ лүэхугьуэхэр кьышыхьу лэжхэнэр, шлэл гупсысэ нэхъышхьэр. «Шэджемюктуэ зэдзэкьуэм я гьащлэр адыгэ лэпкыым и тхылэу» литературэ критикэм кьышылтытэр.

Лэпкыым и зэхэшыкыым тхылэ кьэхъукъашлэ нхэм зэрыздэуэщыр романым кьызырышыгылэгъуэжар. Романым хэт гурыхь образхэр (Исмет, Зырамыку, Жэнэт, нэгъуэщэхэри). Езы тхактуэр зыхэпсуэклэ дунеймрэ и персонажхэр зи лыктуэ лэжхэнэмрэ (XIX лэщыгыуэм и клух – XX лэщыгыуэм и лэцлэдзэхэр) тхактуэм зэрызырихь литературэ лэмакхэр. Ныбжэгъугьэм, хабзэ-нэмысым, цыхугьэм романым шаубыд увыпэр.

Теунэ Хь. и романхэм («Песэм и Изфлыр кьуатмэ», «Шэджемюктуэ лэпкыыр», «Дышэ клэпэхэр») я художественнэ гьэпсыклэр, я бээр.

Анзор Мухьэмэд. Тхактуэм и гьащлэмрэ и литературэ лэжыгыгэхэмрэ.

Лэпкэ хабзэмрэ нэмысымрэ ар кьэзыхьумэ кьарууэ «Атэлыкьым и лэужыгы» повестым кьызырышыктуэр. Быныр игъэсэну зрат атэлыкьым адыгэхэр хуэпэжу зэрышытар; лэпкыым кьыдектутэклэ хабзэхэм тхактуэр зэрахушытыр. Мысострэ Исметрэ образхэр.

Повестым и гьэпсыклэр, и бээр.

60–80 гэхэм «кьуажэ» прозэм и лэпэр адыгэ литературэм зэрышыгыбылар. «Кьуажэ» прозэ терминыр кьызырыггурылуэи хуейр, абы кьызыщлэуыдыр. Кьуажэдэхэм я гьащлэм кьышыхьу зэхъужыныгыгэхэр, ахэр зылуэ гугъуехьхэр, зыгъэпшлэтей лүэхугьуэхэр Шоджэныктуэ I., Хьэхъуапшлэ Хь., Ахьмэт М., Мысачэ П., Кхьуэхьу Ц., Шал Кь., Кхьуэлүфэ Хь., Дыгъужь Кь., Нэхуш М., Абылэ Хь., Брат Хь., Журт Б., Шэджыхьэщлэ Хь., Кьэрмокуэ М., Мэзыхьэ Б. сымэ я прозэм кьызырышыгылэгъуэжар.

«Къуажэ» литературэм гурышцэр нэхыбэу кыхылуэ зэрыхуар, лъэкъ прозэм и стилистикэм абы зырызригъэхуэжар. Тхаклуэхэм нэхыбэу лирикэ гупсысэхэр, езыхэм я псалъэхэр, зыхуэгъэпыгъэхэр тхыгъэхэм хагъэхэ зэрыхуар, а лэмалымкIэ сюжэтхэр нэхъ шаби, цыххупсэм нэхъ хуэгъэзэи зэралар. **Къэрмакьюэ М.** «Цыхухэр иджыри мэкI» романыр.

Цыхухэм я псэукIэр егъэфIкIуэным, къуажэмрэ къалэмрэ ялэ зыпхыпхыныгъэхэр гъэмэпIэным теухуауэ а илъэсхэм къэралым щеклуэклэ кыххусджэныгъэхэмрэ лэжыгъэхэмрэ. Лъэкъ интеллигенциэр абыхэм кыххэша зэрыхуар. Ахэр кушцэ зыхуэхуа лъэкъ художественнэ прозэр: **Мысачэ П.** «Кхъужейр мэгъагъэ», «Псыхуэ гуашэ» повестхэр; **Ахьмэт М.** и «Ди къуажэм» повестыр, **Дыгъужь Къу.** и «Техьэпшцэ» повестыр, **Мысрокьюэ С.** и «Гъуэгугъу» повестыр, нэгъуэщцхэри.

Лъэкъ тхыдэмрэ адыгэ литературэмрэ. Адыгэм и блэклэ жыжымрэ гъунэгъумрэ зыхуэгъэзэжыныр, цIэныгъэр и тегъэщIапIэу ахэр къэхутэжыныр, тхыдэм и дерехэр художественнэ лэмалхэмкIэ кыхылуэхыжыныр 60–80 гъэхэм лъэкъ прозэм зэрыщеклуэклар, абы хэлъа шхъэхуэныгъэхэр (**Къапыргъэ Хь.** «ИпэкIухъ» романыр, **ХьэкIун И.** «Бзылхугъэ шу щху» повестыр, **Шортэн А.** «Къэзанокьюэ Жэбагъы» документальнэ повестыр, **Мэлбахуэ Е.** «Шынагуэст Iуащхьэмахуэ кIуэ гъуэгур» романыр.

КIэрашэ Тембот. Тхаклуэмрэ лъэхъэнэмрэ. КIэрашэ Т. и тхыдэ повестхэр («Шапсыгъ пшашэ», «Абрэдж», «Шыхуэм и лыгъэ», «Иужьрей уэгъуэ»). Цыхур зылэ лъапIэныгъэхэм (щхъэхуитыныгъэм, щцIэм, лыгъэм, тхъэмщкIэм, дэхуэхэм кыщхъэпхыжыным, захуагъэм хуцIэкIуэным, ныбжьэгъур гъэпэжыным, н.) палцIэ КIэрашэ Т. и тхыдэ повестхэм хэт лыхъужьхэм ирагъэкIуэклэ бэныгъэр, лъэкъым кыдекIуэклэ хыбархэр абыхэм екIэлIауэ тхаклуэм кызыригъэсэбэп шыкIэр.

«Шу закьюэ» романыр. Тхыгъэр зытеухуамрэ цIэлъ гупсысэ нэхыщхьэмрэ. ГъащIэм и пэжымрэ литературэ образхэмрэ. Персонажхэм я хьэл-цэныр цыгъэфигъэуэжкIэ тхаклуэм кыгъэсэбэп художественнэ лэмалхэр, адыгэ хабзэм романым цхиубыд увыпIэр.

Романым и ухуэкIэмрэ и бэзмрэ.

Нало Ахьмэдхъан. Тхаклуэм и гъащIэмрэ и литературэ лэжыгъэмрэ. Нало А. и прозэм иIэ шытыкIэ кэхар, абы и романхэр («Нэхуш шу», «Псы Iуфэм Iут унэ шыкIу»), повестхэмрэ рассказхэмрэ («Бжэ къэлщIа», «Урыху акъужь», «Лъагъуэхэмрэ гъуэгухэмрэ», «Рейхегъым адыгъэи тетцэ, н.) зытеухуамрэ къауатэ гупсысэхэмрэ.

«Нэхуш шу» тхыдэ романыр. Империвалистхэм зэхуабIуэ 1904–1905 гъэхэм скIуэклэ урыс-япон зауэм тхаклуэр зэрыхуштыр. Тхыдэ къэхъугъэхэмрэ тешпэгъуэхэмрэ художественнэ тхыгъэм цхиубыд увыпIэр. Зауэр зыхуэдэр зыгъэунэхуа тхаклуэр абы и бийуэ кызырыувыр.

КIуэжыпшIэ Жыжым щеклуэклэ зауэм теухуами, адыгэ лъахэр, абы и цыхухэм я псэукIэр, я хабзэ-зэхэтыкIэр образ нэхыпхыэу романыфм зэрыхуэвэр. Романым хэт персонажхэр: гурыхь, мыгурыхь образхэр, абыхэм я сурэгхэр цхишкIэ, тхаклуэм кыгъэсэбэп художественнэ лэмалхэр. КIэрэф Залымджэрий, Анзор Кьербэч, шэшэн цIалэ Тэсмэхыл сымэ бгырысхэм пашэ, узэщIакIуэ зэрахуэхуар, а образхэм романым цагъэзапIэ къалэнхэр.

Лъэкъхэм я зыныбжьэгъугъэр романым кызырыхэнцэр.

Романым и ухуэкIэр, и бээр.

Мэлбахуэ Елберд. Тхаклуэм и гъащIэмрэ и литературэ лэжыгъэмрэ. «Шынагуэст Iуащхьэмахуэ кIуэ гъуэгур» романыр. Лъэкъ прозэм и хэлхъэныгъэ нэхъ инхэм ящыщ зыуэ романыр зэрыштыр. Адыгэ тхыдэм лыгъэкIэ гъэищIа и напэкIуэщцхэм яшыш зыр – я щхъэхуитыныгъэм палцIэ XVIII лэицIыгъуэм и пэщIэдзэм къэбэрдей адыгэхэм ирагъэкIуэклэ бэныгъэр – романым кызырыштыгъэлъэгъуэжар. Адыгэ IакуэпIапIхэм, мэкъумэпшцIэхэм я зэхуштыкIэхэр тхыгъэм кызырыхышжыр.

Романым и гъэпсыкӕм хэлъ гъэцӕгъуэнагъхэр: тхакӕуэм лӕхтӕнӕ зэхуэмдэхэр зӕрызриппалӕр, «ӕуэрыуатӕ кӕупхӕр» кызынӕкӕным ехӕлӕуӕ кӕхутӕныгъӕ ӕмалхӕр кызырӕгъэсбӕпыр.

Кӕшокуэм и прозӕ тхыгъхӕр. Тхакӕуэм и творческӕ гъуэгуанэм и лӕхтӕнӕхӕр, и япӕ усӕ тхыгъхӕмрӕ тхыдз-революцӕ романхӕмрӕ. Кӕшокуэм и дуней лӕагъуӕдз шхӕхуӕр, цыхур гъӕлӕлӕныр, абы и шӕлӕр кӕлӕтыныр а дунейм цыгъӕхъшхъу зӕрыштыр.

Совет литературӕм 60–80 гъэхэм зауӕ темӕм шигъуӕт кӕгъӕлӕгъуӕкӕшӕр, «лейтенант цӕблӕкӕ» зӕджӕ тхакӕуӕхэм я гупсысӕкӕм, ӕуӕху ептыкӕм кышпыху зэхуӕкӕныгъхӕр. Литературӕм хабзӕ цыхъуауӕ зауӕлӕм и гъашӕр, и хӕл-цӕныр кырагӕлӕагъуӕу шыӕа жыххӕм кытескӕныр, абы кыша зӕныкӕуӕххӕр.

«Шынӕхужыкӕуӕ», «Нал кӕута», «Кхъужыкӕфӕ» роман-трилогиср. Зауэм теухуауӕ 40–60 гъэхэм кыдзкӕа художественнӕ тхыгъхӕм Кӕшокуэм и ӕдакӕцӕлӕкӕхӕр кызырӕшхъӕцӕкӕныр. Адыгӕм и тхыдӕр художественнӕ ӕмалхӕмкӕ кыгъӕлӕгъуӕжыну сувӕлӕа тхакӕуэм и лӕжыгъӕшхуэм и егъуагӕ ӕыхӕу роман-трилогиср зӕрыштыр. Зауэм ӕутхӕмрӕ лӕжыгъӕ ӕнагӕлӕ нӕрытхӕмрӕ я гупсысӕ-хуӕспӕлӕкӕ, гурылӕ-гурыцӕлӕкӕ тхакӕуэм зӕрызепицӕр. Докотон, Апчарӕ, Дотий, Хъӕббӕ, Бекъан сымӕ я образхӕр: ахӕр сывт шыгъуи гъуӕгу зӕрытетыр, гъацӕм и кушӕр, цыхум абы цигъӕзӕцӕ кӕлӕппӕр кызырӕхуыным и дамыгъуӕ тхакӕуэм кызырӕгъӕлӕагъуӕ.

Художественнӕ и лӕныкӕуӕкӕ Кӕшокуэм и тхыдз-зауӕ (военно-историческӕ) романхӕмрӕ тхакӕуэм и япӕ тхыдз-революцӕ романхӕмрӕ («Хуӕспӕгъуӕ нур», «Ӕмирым и сӕшхуӕ», «Мазӕ ныкӕуӕ цыхъуангӕ») зӕххъӕцӕкӕныгъуӕ ялӕр.

Кӕуӕкӕнылӕ Гъуӕнӕгъуэм шысӕу ди лӕнӕкӕнӕгъуӕхэм ятеухуа «Мазӕ кышӕлӕкӕныгъуӕ» романыр: тхыгъхӕр зытеухуар, тхакӕуэм абы кышпыхуатӕ гупсысӕхӕр. Кӕуӕкӕнылӕ Гъуӕнӕгъуэм шекӕуӕкӕ политикӕ-жылагъуӕ ӕуӕхугъуӕхэм тхакӕуӕр зӕреплӕу шытар (и хъыбархӕмрӕ новеллӕхӕмрӕ тегъӕшӕлӕлӕ цыгъу).

«Лӕнӕсӕ» романыр. Романыр зытеухуамрӕ шӕлӕ философиӕ гупсысӕ нӕххъшхӕмрӕ. Адыгӕм и блӕкӕа жыххӕмрӕ и блӕкӕа гъуӕнӕгъуӕмрӕ зӕпызышӕж тхыгъуӕ ар зӕрыштыр. Тхакӕуэм лӕнӕкӕыр лӕнӕкӕуӕ кызырӕтезыгъуагӕ пӕцӕнӕ нӕххъшхӕу кылытыр, «лӕнӕсӕ» псалӕм абы ириг мыххӕнӕр.

Романым и художественнӕ гъӕпсыкӕлӕр: тхыгъӕм и сюжет кӕудамитӕм лӕнӕкӕ тхыдӕм и лӕхтӕнӕитӕ зӕрызепицӕр. Тхыгъӕм тхыдӕ мыххӕнӕ яӕу кыххъшхӕ тегъӕлӕгъуӕхӕр: Хӕуӕ зӕуӕшхуэм и зӕманым, 60 гъэхэм Кӕзӕрдейм кышпыхуа ӕуӕхугъуӕ гуыӕнӕжхӕм тхакӕуӕр зӕрахуштыр.

Адыгӕ цыхубзыр пасӕ зӕманымрӕ ди нобӕрей гъацӕмрӕ: Дӕфӕрӕдж-анӕшхуӕмрӕ Дӕфӕрӕдж Шагировнӕр я образхӕр. Романым хӕт гурых персонажхӕмрӕ (Дӕфӕрӕдж, Аннӕ Павловнӕ, Салимӕ, Барчо, н.) гурымыххӕмрӕ (Латифӕ, Нартыху Кӕзӕбӕт, Пыжыгъуӕ, Раисӕ Муратовнӕ, н.).

Романымрӕ тхакӕуэм и уицис псалӕхӕмрӕ. Лӕнӕкӕым и кӕкӕуӕнум теухуа гупсысӕхӕр тхакӕуэм кызырӕриуатӕ художественнӕ ӕмалхӕр. Дӕфӕрӕдж и доклад-уӕсӕтӕм и мыххӕнӕр, адыгӕ цӕблӕм ехӕлӕуӕ абы кышпыхуа псалӕ ӕушхӕр. Романыр тхакӕуэм лӕнӕкӕым кыххуигъуа уӕсӕту зӕрыштыр.

Романымрӕ иджырей лӕхтӕнӕмрӕ.

Кӕшокуэм и усыгъхӕр. Кӕшокуӕ Алимрӕ лӕнӕкӕ поэзиӕмрӕ. Усакӕуэм и творчествӕм и лӕхтӕнӕ цыххӕхуӕхӕр. Абы и усыгъхӕр цикл шхӕхуӕурӕ бгуӕш зӕрыххӕр.

Усакӕуэм и граждан лирикӕр («Мыӕа хуабӕ», «Си деж хъӕцӕлӕлӕ», «Дамыгъӕ», «Батырыбжӕ», «Вагъуӕ махуӕ», «Усӕхӕр» усӕ тхыгъхӕр). Лӕнӕкӕ гупсысӕхӕр усакӕуэм и художественнӕ дунейм зӕрыххууанӕ цыгъӕлӕхӕр. Гуыцӕм кышпыхуи хуӕспӕлӕ лӕагӕхӕр, кӕзыуххуӕранхӕ дунейм хуигӕ шыгъуӕ хӕхӕр усакӕуэм кызырӕгъӕлӕагъуӕ художественнӕ ӕмалхӕр.

Кӕшокуӕ А. и лирикӕм езым и дамыгъӕ зӕрытӕлыр, лӕыгъӕр, пӕжыгъӕр, ныбжӕгъуӕгъӕр абы кызырӕгъӕлӕагъуӕ образхӕр («Сыкӕуӕнт нӕхӕ псыгъӕлӕу»),

«Уузыншэм!» — сз жызола», «Насын», «Хыр си шакыагыу» усэхэр, нэгъуэщхэри тегъэпцанлэ пфын).

Хэкур, лъахэр, пыхухэр ффыуэ лъагыным, укызыхэккэ лъэккым гурэ псэккэ хуэджыным укыхуезыджэ усэхэр («Кхыжкыс кыуламэ», «Адыгэ хэку», «Гуашхэмахуэ», «Зейт лантлэ», нэгъуэщхэри), абыхэм кыауатэ гупысэхэр, ялэ гэсэныгъэ мыххэнэр.

Знатлэ пэрыг, зы гуашлэккэ псэуж цфыхур гъэлъэпцаным, и Гзыцфэгъэм кышыккэ ффыгуэмккэ цфыхубэм хъэтлэу ядэуашэ лэжыагыуэ гуашлафхэр зылэт усэхэр («Маклуэр пцалэр ауз гъуэгуккэ», «Къебжэккэ», «Мэл гуартэ», «А пдыххэпхэм бжыыхэ пшагыуэ», нэгъуэщхэри).

Кышчоккыуэм адыгэ лирикэм хуишлэ хэлъххэныгъэр, абы и гъуэгум ирикфуа усаклуэхэр.

Усаклуэм и поэмэхэр («Адэ», «Гисей», «Зэшиблымрэ зы псыккыуимрэ ятеухуа индийскэ поэмэ», сабийхэм яхуитхэхэр: «Елбэздыккыуэ», «Бажэ пшынауэ»). Поэмэхэр зытеухуар, абыхэ усаклуэм кышциуатэ гупысэхэр.

Кышчоккыуэм и драмэ лэжыгыгъэхэмрэ публицистикэмрэ. Лъэккым и блэккэм кыххышхэ дерехэм ухуэзыгъэлл, и кыккыуэным куууэ узыгыгъупысэ статьяхэр, документальнэ тхыгъэхэр. Лъэккыхэм я литературэхэм, я псэуккэмрэ шэнхадзэмрэ теухуа лэжыгыгъэхэр («Созвездие литератур», «По родной стране», «Шаги по континентам» тхыгъэхэр).

«Вид с белой горы» повестыр. Тхыгъэм автобиографии кыалэн итгъэащлэми, адыгэм и гъащлэр лъэныхуэ куэдккэ кызэщпцубыдэу зэрыщыгъэр. Абы хэлъ художественнэ пцэнхэр.

Кышчоккыуэ А. и гъуэгуанэ тхыгъэхэр («Сирием хыккэ писъмо», «Борунда», «Гъуэгум тель ккэдзэхэр», «Гуашхэхэм шыхуарэ нылхэр», «Алжирым и псэр зыхэлъыр», «Мылыр Гухери Гухэр кыонэж», нэгъуэщхэри). Тхаклуэм и набдзэгубдзапцлагъэр, зытхыхэ Гухугъуэхэм ффыуэ зырышпцыккыр тхыгъэхэм кызэрыххэщыр.

Кышчоккыуэ А. и драмэ лэжыгыгъэхэр («Альхэ», «Гъуэгуанэ», «Тешцэч кызылтэтыхы») зытеухуамрэ кыауатэ гупысэ нэххыщхэмрэ. «Альхэ», «Гъуэгуанэ» драмэхэм я гъэпсыккэр, хэт образхэр, ахэр гуккынэж зыщлэ Гухугъуэхэр. «Тешцэч кызылтэтыхы» лъэккэ драматургиэм и ялэ водевилхэм ящыцу зэрыщыгъэр, абы и мыххэнэр.

Кышчоккыуэ Алим и творчествэм урысей лъэккыбэ литературэм пцубыл увышлэр, тхаклуэм кыралым, республикэм кыхуащлэ пцлэр.

Цыхугъэм, гурышлэм (лирикэ) теухуа прозэр. Лиризмэр прозэм зэрышхыгъэллэуэр, ар повесть жанрым нэхъ зэрыххылагыуэр. 60–80 гъэхэм публицистикэм и пцэнхэр жанрым нэхъ мащлэ зэрышхыуэр, ар цыхум, абы и гурыгыу-гурышлэхэм нэхъ гъунэгъу зэрыхуэхуэр. Повестым и лэжыгыгъуэхэм а лъэххэнэм зэрызаужыар: повесть-автобиография, повесть-гуккыккыж, повесть-ушье, нэгъуэщхэри. Лъэккым кыдеккыуэккэ хабзэхэр хъумэнымрэ пцлблэр гэсэнымрэ еххэллауэ зманым кыгъэщлэ лъэпощххэпцхэр кызэнэккыным и Гухум лъэккэ прозэр зэрыбгъэдыххэ щыккэзэхэр. А мурадым хуэлажэ художественнэ тхыгъэхэр (Щоджэпцыккы I и «Уэлбанэ дыгъэ» повестыр, Хъэхуапцлэ Хъ. «Гъуэгуанэ», «Гур зыщлэххуэпсыр» повестхэр, Журт Б. и «Си сабийгъуэм и бжыпэ» повестыр, Кэрэф М. «Адэ щлэин мыткы ххуэр?», «Сэфар» повестхэр, Ктуантлэ I и «Гъуэгурккыуэ», «Гуэл Гухэм», «Лъамыж» повестхэмрэ рассказхэмрэ, Кхуэлуфэ Хъ. «Мзыр жыг зырызурэ зэхэтп» повестыр, Шэджыххэщлэ Хъ. и «Уи пцэдджыж ффыуэ, Тэрлэ» повестыр, нэгъуэщхэри).

Щоджэпцыккыуэ I-дэм. Тхаклуэмрэ лъэххэнэмрэ. Ныбжышлэхэм я ххуэпсапцлэхэмрэ я мурадхэмрэ, балигъ гъащлэм ахэр зылуигъащлэ гугъуеххэмрэ гэзунэхуныгъэхэмрэ. «Цыхубэ насыным хуцлэккыным» кыхуезыджэ литературэм зы пххэзаккыуэ насыным щлэбэи персонажхэм бжыпэр зэрышаубыдыр. «Уи цлэр флэсщынш», «Щхыгъубжэ нэху» повестхэр. Ахэр «Софят и гъатхэ» повестым тхаклуэм

кышчилата туухугуэм пызыңау зэрпыдыр. Повестиңи лыхужь эшхьхэр зэрхэтым, лъагбуныгэм зэрпехуам, лэжыгэ хьэлэыр насыным и хэжыпэу кызырпыгэ лъагуам ахэр 35 художественнэ тхыгэу кызырпышагэхур.

Лъэхъэпмрэ повестхэм шызэфэгъуа гурыхь, гурымыхь образхэм я ситемэмрэ. Залипэрэ Мусэбийрэ, Лэуцэрэ Мысхудрэ я лъагъуныгъэм папщӀэ ирагъэкӀуэкӀ бӀэныгъэр 60–70 гъэхэм я шӀалэгъуалэм папхъэ яхуэхъуауэ зэрыщытар. «Уи цӀэр фӀэсщынщ», «Цхьэгъубжэ нэху» повестхэм тхылъеджэ пхъыбӀэ дьдэ зэрафар, ноби абыхэм кыщыцӀта лӀуэхугъуэхэм я мыхъэнэр зэрымыкӀуэдар.

Повестхэм я ухуэжыр, тхаклуэм и бзэм и кыулеягъыр.

«Ун цэр фээшини», «Цхьэгубжэ нэху» повестхэм лъэкъ литературэ критикэр зэрыушар, абы тэмэм гу зылынтахэмрэ идеологием и нэхкыжьэ зытэлхэмрэ.

Шоджонцкы I. н усэхэр. Цыхугъэм, мамыргъэм, лажыгъэ хьэлэлим,
пыжьыгъутъэм укыхуезыджэу ахэр зэрыштыр.

Усаглуэм и сонетхэр. Лъэкъ усыгъэм и хэтыгъыпгъэщэу ахэр зэрыщытыр.

Щоджэнцыкы I эдзэкыкыуэ Ӏзэу зырыштар. Абы Шекспир, Лопе де Вега сымэ я шьсэхэр («Гамлет», «Ерышыр кызырагыӀзсар», «ПсыефанӀэ»), Навои, Пушкиным, Лермонтовым, Некрасовым, украин, осетин усакыуэхэм я уӀ куӀд адыгӀбзэм кызырыргыӀзсар. ӀӀэкы литературэмрэ литературӀбзэмрэ заужынымкыӀэ абыхэм яӀа мыхӀӀӀр.

Дыгъужь Къурмэн. Тхаклуэм и гъащӕмрӕ и литературӕ лӕджыгъамрӕ. 60–70 гъӕхэм къуажӕдӕс нывжыгъӕдхэм я луӕхунцӕфӕу, зыгъогугӕ зыгъолейтей луӕхунгъуӕху ялахэр «Тельӕнщӕ» повестым къыззэрышыгъӕльӕгъуар. Нывжыгъӕдхэм я цыуагъӕхэр, ахэр зӕрыхуӕ цытыкӕ гугъухэр повестым къыззэрышыгъӕльӕгъуар. Жӕмалдин гугъуехым къыкӕнымкӕ дӕлӕпыкъуӕгъу хъуар. Лъагъуныгъэм и къарур. Повестым къыхахыпхӕ дерсхэр.

60 80 гэхэм дунейм кыгтехьа лирикэ повестхэм зэцхыныгъэу яхэлъыр, ахэр кэзына цхьэусыгъуэхэр (Щоджэнцфыкы I., Къармокуз М., Дыгъужь Къу, сымэ я повестхэр зэгъэпцэн).

Адыгэ усыгъэр 60-80 гъэхэм: къалыхъуэныгъэщӀхэр, гуанакъэщӀхэр, 50-70 гъэхэм лъэщӀкӀ литературэм къыхыкъа усакӀуэхэр (Тхьэгъэзиг З., ЩоджэнцӀыкӀу П., Налэ З., Къагъырмаэ Б., ЕлтӀэр К., БалькӀэр Ф., Къэжэр П., Мысачэ П., Тут М., Гуэзджэн Хъ., Шорэ Хъ., Къэбэрдей Ф., Жаным Б., Гуэбжокъуэ Л., Хъэх С., Бахъуэ Б., Брай А., КӀэшт М., нэгъуэщӀхэри). ЛъэщӀкӀ усыгъэм цыгъэфӀзува хабзэхэмрэ («ЩоджэнцӀыкӀу Алий нубзыхуа гуэгуэр») усакӀуэ цӀанэхэм я къалыхъуэныгъэхэмрэ. Усэ хабзкӀэ гъэнса публицистикэм, жылагъуэр зыхушӀэкъупхъэ образу парт идеологием игъэкъабылам къыпыкӀуэ шхъэ закъуэм я гухэлъхэмкӀэ цыхубэм и хъуэпсапӀхэр къэлэуэтэным хуэунэтӀа лъэбакӀуэхэр.

Лъанкъ усыгъэм ккыхыхэ темэшлэхэр, кызэрнэхын хуей хьуа
лкъопшхэпхэр. Жапхэм ягуэа зыужыныгэр.

Адыгэ лирикэр жылагъуэ гуэхуэгуэхэм шхъэпрыхъыкIыу пIыху кIызэрыгуэкIым и гурышIэхэмкIэ зэшIауэтэдэ зэрыхъуар. Балькьэр Фьуст. «Нэхуш», «Уафэр кызодыкI», «Гугъэм и лъэрыгъ», «Дыгъэ бзийр си пшырэ Iапру», «КъыхуэгуфIэ», «УэрэдышIэ» усэ тхыгъхэр, н.

Мардэ убыхуа гуэрхэр кызынэжыныр, гурышлэр, гуащлэдэжл хьэзэдыр, лэжыакуэ пэрытыр гьэлэпэныр натурализмэм и жышхэм кышауэ романтизмэм и хьэл-шэнхэмкэ «хуэпэныр». **Нало Заур.** «Бзухэм я бээр», «Усэхэр» усэ тхытхэр, н.

Льопксым и тхыдз гьуэгуанам теухуа усыгъэхэр, апхуэдэхэр 60–70 гъэхэм утыку кыхьыным иа мыхьэнэр. Гьубжокъуз Луан. «Шэрэдз толькунхэр», «Насыпгуэш», «Жэш тупсысэхэр» усз тхытхэр; Нэхуш Мухьэмэд «Адыгэ нэпсхэр» тхытхэр, нэгьуэшхэри.

Лъэхъэнмрэ цыхумрэ, зэхъужыныгъэхэмрэ лажыгъэ теклуэныгъэцэхэмрэ
пэджэжыныр поэзиэм къалэн зырыхуэжур, Усэжэ тха публицистикэр фылым,

зыужыныгым хуэгэлэжэныр **Кьагырмэс Борис**. «Фэххус ангий!», «Пэщыгъуэ уардэ», «Уафэхуэлскэ кьудамэ», «Гуапагъэ», «Шэджагъуэ», «Лэскэн шыналэ» усэ тхытхэр, п.

Пейзаж лирикэм адыгэ усыгэм шигъуэта зыужыныгъэр. Дунейм и тешэ е и кьэхукуащэ кьызэрыуэкыр тхыгеджэм шэщыгъуэ шыщыныр, пэскэ зыхегъэщэныр. **Кьэжэр Петр**. «Шыхулагъуэ», «Джулатышхэ», «Гулытэ» усэ тхытхэр, п.

«Лушыгъэр» (интеллектыр) зы гъуазу ялытэ усыгъэр. Лэпкэ философиэмрэ лэпкэ лушыгъэмрэ цызэхууэна поэтиэр, усэ гъэпсыкэм игъуэт шытыкэщэхэр. **Кьэжэр Хьэмид**. «Гъуэгум и бгъуагъ», «Уенигъэ зыро», «Гъатхэнежэ», «Гъатхэм и гъэ», п., **Сокъур М.** «Шыщэжэ», «Нэпкыжэ», п.

Эстетикэ кушэжэхуэ зыхэлэ дамыгъэхэр и шэгъэжэу адыгэ усыгъэр схематизмэм, хабзэ убыхуахэм я кьупхэм ибэжукэ зэрыхуар, усэбзэм и стилистикэм кьышхыуа зэхуэкыныгъэхэр. **Лутыгъ Борис**. «Си Дахнагъуэ» усэ тхытхэр, сонетхэр.

Автобиографияс усыгъэр. Зы цыхум и нэгү шэжэлахэмкэ лэпкыым, лыхэм и гъащэ гъуэгуанэр кьэгъэлэжэуэжыныр. **Хьэх Сэфарбий**. «Усэхэр», «Пшэдджыкыпс бзыгъэ», «Си гъомахуэ», «Бжыкхэ макъамэхэр» усэ тхытхэр, п.

Тхэгъэзит Зубер. Усаклуэм и гъащэмрэ и литературэ лэжыгъэмрэ.

Усаклуэмрэ поэтиэмрэ я зэхушытыкэр, абы и гъащэр, и дуней ептыкэр.

Тхэгъэзитым и «лирикэ шабэр»: усаклуэмрэ лыхэмрэ, усаклуэмрэ цыгуэпсымрэ, усаклуэмрэ лыхуныгъэмрэ, усаклуэмрэ гъащэмрэ, усаклуэмрэ ажалымрэ («Бгым сыдок»), «Тэрэ макъамэхэр», «Усэхэр», «Джэрпэджэж», «Шымыра уафэмрэ», «Гукъэкыж: усэхэмрэ балладэхэмрэ» усэ тхытхэр, п.)

Усаклуэм кьыгъэщэ образхэр, цыхугъэ лыхэм и нэцэнэхуэ абыхэм яхэплагъуэхэр.

Поэтиэм и лыхэныгъэ нэхышхэхэм – дыкъэзыгъуэрейхэ дунейм, лыхуныгъэм, гъащэм, уахытшагъэм, нэгъуэщэхэм – усаклуэр зэрабгъэдыхэр, кьыгъэщэ образышхэр, жытэжэпхэр.

Тхэгъэзитым зэридзэкэ тхыгъэхэр (В. Жуковскэм, К. Багюшковым, А. Фет, Б. Пастернак, А. Ахматовэм, О. Мандельштам, нэгъуэщэхэм я усэхэр: Ш. Руставели и «Къапльэныфэ зышыгъэ зауэлэ» тхыгъэ цырыуэр, А. Пушкиным и «Евгений Онегин» романыр, и поэмэхэмрэ усэхэмрэ).

Усаклуэм и бээр, и усэ гъэпсыкэр.

Бештокъуэ Хьабас. Усаклуэм и гъащэмрэ и литературэ лэжыгъэмрэ.

Бештокъуэм и лирикэ усэхэм я тематикэр, усэ циклахэр. Хэкум, адыгэ тхыдэм, анэдэлэхубзэм теухуа усэхэр.

Усаклуэм и лыхуныгъэ лирикэр. Гухэлэ къабзэм сыт шыгъун цыхугъэшхуэрэ зэхэщыкэрэ зэрагъусэр, гурышэ куур зэрыдахэр икэн зэрымужыкыпс апухуэдэ усэхэм я кушэу зэрыштыр.

Бештокъуэ Хь. и тхыгъэхуэ лирэ-эпикэ жанрым хыхэхэр. Усэбзэкэ тха «Мылэ лэххэнэ» романыр. Языныкъуэ литературэдэ шэныгъэлхэр «роман-притчэкэ» абы шэджэр. Романым илэ унэтныныгъэхэр: ар философиэ усыгъуэ, цыхумрэ шыгуэпсымрэ (природэмрэ) яку кьыдахуэ зэхушытыкэхэр кьэзыгъэнахуэу, цыхум и хьэл-шэныр кьызэрапшытэ гъуэнухуныгъуэ, мыххуышлагъэм нэлэт езых тхыгъуэ зэрыштыр. Тхыгъэр нобэ дызэлэуэ гугъусэхэм зэралэджыкыр, цыхугъэмрэ цыхугъэншагъэмрэ, блэкларэ кьэклэуэнуэрэ я зэпкылуэжыр абы кьызэрыштыгъэлэжыуар.

Тхыгъэм хэт лыхыжэ нэхышхэр. Мифым и малъхъэдисым кьытэщыху Ану и шхэ закъуэ зэфэкыр ялэ ирингъэшыну усаклуэр зэрыхушэкыр, абы и мыххэнэр. Роман-мифым пейзажым шигъэзэщэ кьалэныр, пэушхэ зэмилэужыгъуэхэм я образхэр кьызэрыштыгъэлэжыуа шыкэр.

«Мывэ лъэхъэнэ» романымкӀэ лъэпкӀ литературэ кыуэхэм икӀыу дунейпсо гъуазджэм кыпӀыщыт кӀалэн гутӀухэр зэфӀэхыным усакӀуэр яужь зэрихэр. ЛъэпкӀ литературэр лъэхъэнэцӀэм хъыппа тхыгъуэ романыр зэрыщытыр.

Романыр зэрытха бзэр, усакӀуэм кынгъэсбэна художественнэ измалхэр.

Лъэхъэнэм и нэцӀэхэмрэ литературэм и жанр кӀэщӀхэмрэ. Жанр кӀэщӀхэр (хъыбар, рассказ, новеллэ) адыгӀ литературэм нэхь псынщӀэу зыщызыужь лӀэужьыгъуэу зэрыщытыр. Жанр кӀэщӀхэм я лъабжӀэр лъэпкӀ литературэм шызыгъэстӀыгъахэр, абыкӀэ тхакӀуэ-узэщӀакӀуэхэм зэфӀагъэхӀар. 60–80 гъэхэм абыхэм ягъуэа зыужьыныгъэр.

ЛъэпкӀ прозэм цӀыхугъэм ехъалӀа лӀэухугъуэхэр, психологизмэр нэхь куу зэрыщытхэр. ЦӀыхумрэ щӀыуэпсымрэ, щӀыхумрэ жылагъуэмрэ, цӀыхумрэ тхыдэмрэ яку кыдэхъуэ зэхушытыкӀэ тӀкӀийхэр зэфӀэхыныр жанр кӀэщӀхэм кӀалэн нэхьышхъуэ я пашхъэ кызыриуэр (Журт Б., ЕлгӀэр К., КӀэрэф М., ХьэхъуапцӀэ Хь., Щхъэумэжь Б., Кхъуэлүфэ Хь., Хьэх С., Къагъырмэс Б., Гъэунэ Б., АдкӀан Р., Мыжей М., Дзбагъуэ М., БакӀуу М., Шорэ А., Нэхуш М., Абазэ Л., Гъут А., Тхъэмохъуэ Б., Хьэлүпшы М., Мыз А., нэгъуэщӀхэми я рассказхэр).

Автобиографис тхыгъэхэр. **Нало Заур.** Рассказхэр пӀызэхуэхъаса «Къру закъуэ» тхытхэр. Зи Юзагъыр ИзӀлагъэ кызырыгузкӀым икӀыу гъуазджэм и пашхъэхэм нэса цӀыхухэм я образхэр «Къру закъуэ», «Мусэрэ Мусэ и дидымрэ», «Хьобалэ и пхьэ гуашэр», «Исмет и бригадинэ ныкӀуэщӀыр», «ТхытӀу и дыгъэ шыцӀэ» новеллэхэм кызырыщыгъэлъэгъуар.

ТхакӀуэм и рассказхэм я бзэр, гъэпсыкӀэ шхъэхуэр, лӀэрылуатэм и хабзэхэр абыхэм кызырыщыгъэсбэнар.

ФӀэкӀыпӀэ зимыӀэ гъащӀэ лъэпӀщхъэпӀохэм цӀыхум и псэм кыггрина дыркӀуэхэр кызыггеш лъэпкӀ прозэр. **Мзыыхъэ Борис.** Щыхум и псэкупсэ дунейр зэрыхуэр, и зэфӀэкӀыр кызылӀуиыхуэ измал зэрымыгъуэтыр, «гъащӀэм кыпӀыцӀыс машӀэм» арзэы тхъуэи фӀэкӀа нэгъуэщӀ кызырыхуэмынэжыр нэпкыжъуэ тхакӀуэм и тхыгъэхэм зэрателъыр («ГъуэгупӀэ псалъэ», «ВагъуэзэщӀибл», «Мазэхэ жэщ», «Къуажэ шыыхъхэр» рассказ сбӀорникхэр).

ТхакӀуэм и повестхэр («Бжыхъэр пцӀащэ пыцӀыщыжыгъуэщ», «Мыл джанэ», «ПцӀашхъуэ хужь», нэгъуэщӀхэри).

Драматургиэмрэ зоманым и пӀыфӀхэмрэ. Революцэ, зауэ темэхэм кыпкыкӀыу унагъуэм исхэм, лэжыгъэ ИзнатӀэ пэрытхэм яку кыдэхъуэ зэхушытыкӀэхэм, я псэукӀэм драмэ лэжыгъэхэр теухуа зэрыхуэр. Лъэхъэнэм и лӀыужьыщӀэм и хьэл-щэным и пцӀалъэ абы и фӀэщхъуныгъэр, зэхӀщӀыкӀыр лъабжӀэ хуэщӀыныр, ахуэдэ лӀэуху бгъэдыхъэкӀэм кыишэ цыуагъэхэр.

Лъэхъэнэгъум и образым пӀесэхэм щагъуэт зыужьыныгъэр, ИзпкыльэпкыкӀи псэки кӀэщӀэрэщӀэжыным ар зэрыхушӀэкӀур (Шортан А., КъардэнтӀуатӀ З., Акъсырэ З., Дудар Хь., Журт Б., Дзбагъуэ М., нэгъуэщӀхэми я драмэ лэжыгъэхэр).

ЛутӀыж Борис. ТхакӀуэм и гъащӀхэмрэ и щӀэныгъэ, литературэ лэжыгъэхэмрэ.

ЛутӀыжым и тхыдэ драмэ лэжыгъэхэр зытеухуамрэ кӀалэт гупсысэхэмрэ. ЛъэпкӀ литературэм и хабзэхэмрэ дунейпсо драматургиэм и классикэ унэтӀыныгъэхэмрэ тхакӀуэм и тхыдэ драмэ лэжыгъэхэм лӀэуу зэрыщызэхууанэр («Гыргъэтауэ», «Лыгъажэ жэщ», «Кхъужьейбл», «Эдип», и.). УсэбзэкӀэ тха пӀесэхэм яхэлъ кыпӀщхъэпкыкӀыныгъэ нэхьышхъэхэр.

ЛъэпкӀ комедиографиэм ЛутӀыжым хуишӀа хэлъхъэныгъэр («Шамхъун и фызышэ», «ГушыӀэ махуэ ашӀий!» комедиехэр, «Ажгъафэ джэгухэр» шиклым хыхъэ комедиехэр, «ГуашӀэмдыхъэблэ» водевилыр, Хьэцацэ дахэ» фарсыр, «ХьэпӀышхъэ», «Жъэмыгъуэ Африкэм», «Жъэмыгъуэ Америкэм» пӀесэхэр, нэгъуэщӀхэри).

«Гыргъэтауэ» драмэр. Лъэпкыым и тхыдэ жыжъэм теухуа пӀесэр иджырей ди гъащӀэм кыпӀэдджэжу зэрыщытыр. Драмэм кыишӀлӀуэтӀэж тхыдэ лӀэухугъуэхэм тхакӀуэм и персонажхэр зэрыхипӀэ пӀыкӀэр, абыкӀэ кынгъэсбэна художественнэ измалхэр.

«Гыргъэтауэ» пӀесэр лъэпкӀ драматургиэм и хэлъхъэныгъэ ину зэрыщытыр.

Дэбагыу Мухьэмэд, Тхаклуэм и гьашлэмрэ и литературэ лэжьыгэмрэ.

«Анэр нэм хуэдэн» пьесэм шлэлъ гупсысэ нэхьыщхэр. Кьалэмрэ кьуажэмрэ шысэухэм я гьашлэр лэныктуэ куэдкэ зэрызыпцлар, зыр алрейм хуэныктуэу зэрыщыгэр драмэм кьызэрышыгьэлъэгьуар. Ныбжьышлэхэр зылуэ гугьухьхэр, ахэр кьызнэкьыным хуэунэтлауэ яч лэбакьуэхэр, абыхэм я пэжагыр.

Драмэм хэт шыхубз образхэр: Сэчинат, Зое, Хужьэ сымэ. Пьесэм кьыхэхыпхьэ дерсхэр; и гьэпсклэр, диалогымрэ монологымрэ я кьэгьэсэбэпыклэр.

Лэпкь литературэ шлэныгэмрэ литературэ критикэмрэ. Адыгэ литературэм и зыужьыклэр, жанрхэр, художественнэ лэмалхэм я кьэгьэсэбэпыклэр, луэрылатэмрэ литературэмрэ я зэхуыттыклэр, нэгьуэщл унэтлыныгьэхэри кьэхутэным, джыным хуэунэтлауэ литературэ шлэныгэм зылэрыгьэхьа ехьулэныгьэхэр. Адыгэ литературэ шлэныгэм хэлхьыныгьэ шхьэпэ хуэхьа лэжьыгьэхэр, ахэр зи йодакэ кьышлэкла еджагьэшхуэхэмрэ критикэмрэ: Шэвлокьуэ П. («Тхаклуэмрэ гьашлэмрэ», «Гьашлэм и шыналъэ»), Сокьур М. («Литературэм и бакьуэклэ»), Хьэклэуэщэ А. («Япэ адыгэ тхаклуэхэр», «Щоджэщыкьлу Алий», Ехьулэныгьэм и хэклэшлэхэр», «Адыгэ усэ гьэпсыклэ»), Налэ З. («Кьэбэрдей поэтиер зауэ нэужьым», «Джэгуагьуэмрэ усагьуэмрэ», «Льабжьэмрэ шхьэклэмрэ», «Адаб Баксанского культурного движения»), Кьурашын Б. («Хасэ», «Упсэу: литературэм, искусствэм теухуа тхыгьэхэр»), Кьэрмокьуэ Хь. («Дэрэжогьуэ», «Тхаклуэмрэ зэманымрэ»), Мусукаевэ А. («Поиски и свершения», «Ответственность перед временем», «Северокавказский роман»), Кьэжэр Хь. («Ди прозэм и лэбакьуэщлэ», «Зыужьышыгьэм и гьуэгуэклэ»), Кхьуэлүфэ Хь. («В зеркале социальной жизни»), Шэвлокьуэ П. («Тхаклуэм рэ гьашлэмрэ», «Гьашлэм и лэж», «Гьашлэм и шыналъэ»), Тхьэгьэзит Ю. («Адыгэ роман», «Зы кьуэпсклэ зэпхаш»), нэгьуэщлэхэри.

Адыгэ литературэр 80 гьэхэм – зэхуэзкьыныгьэхэм (перестройкэм) я пьлэсхэм. Лэпкь литературэр лэжьхьэнэщлэм хуэзыгьэхьэзыра жылагьуэ, политикэ луэхугьуэхэр. А лэжьхьэнэм адыгэ литературэр гьэунэхуныгьэ гугьухэм кьахэкьыу гьуэгуэщлэ зэрытэхьар, художественнэ унэтлыныгьэхэр, методьшлэхэр кьызэриштар, лэпкьым и тхьэдэ гьуэгуанэм шлэрыщлэу иришгьэжыныр, блэклам кьыхэхыпхьэ дерсхэр игьэбелджылын хуей зэрыхьуар.

Лэпкь литературэр зэрыкьуэну гьуэгуэ убзыхунымыкэ тхаклуэхэм я сьэздхэм яла мыхьэнэр, абыхэм кьыпцаштэ унафэхэр.

Зэхуэзкьыныгьэхэм я илэсхэм дунейм кьытэхьа художественнэ тхыгьэхэм хэлъ шхьэхуэныгьэхэр: ехьулэныгьэхэмрэ шыагьэхэмрэ.

Кьэбэрдей-шэрджэс литературэр совет лэжьхьэнэ нэужьым

(XX лэщыгьуэм и 90 гьэхэр – XXI лэщыгьуэм и япэ илэсиншлэр)

Хьыгьэгьуэзэ. XX лэщыгьуэм и 80–90 гьэхэмрэ XXI лэщыгьуэм и япэ илэсиншлэр кьэралым, жылагьуэм кьыпцыхьа тхьэдэ луэхугьуэшхуэхэмрэ лэпкь литературэмрэ. Урысей Федерацим и лэпкьыбэ литературэм кьыпцыхьа зэхуэзкьыныгьэхэр: художественнэ унэтлыныгьэхэр, методьшлэхэр. Урыс литературэ: реализмэмрэ постмодернизмэмрэ. Постреализм – реализмэмрэ постмодернизмэмрэ я лэабжьэхэр ззышаллэ художественнэ дунейр. Шлэч кьызытрамыхьэжу кьекьуэкьлэ эстетикэ лэплэшыгьэхэм нэгьуэщлэ бгьэдыхьэныр, цыхур зыхэпсэуклэ шыхабзэ кьэухьу дунейр кьэллытэныр. Апхуэдэ литературэ унэтлыныгьэхэм ехьэллауэ шылэ луэху епшыкьлэхэр, литературэ шлэныгьэр абыхэм зэрахуыгьыр.

Литературэм и тешлэм зэрызыхуэжар, ар шлыфэбэ зэрыхьуар. Литературэмрэ рынокымрэ. «Еджэгуафлэ (массовэ) литературэклэ» зэджэр, абы и поэтикэм и шлэ нэхьыщхьэхэр.

90 гьэхэм я япэ илэсхэм адыгэ литературэр зэрытэ шытыклэ гугьур; художественнэ тхыгьэхэр а зэманым кьыдэклам машлэ дыдэ зэрыхьугьар, абы и шхьэусыгьуэхэр. Гьэунэхуныгьэ гугьухэм кьахэкьыу литературэр гьуэгуэщлэ зэрытэхьар. Ар убзыхунымыкэ 80–90 гьэхэм кьыдэклэу шыга литературэ-художественнэ, шлэныгьэ

журналхэм ягъээшIа къалэнхэр («Уантхымахуэ», «Литературная Кабардино-Балкария», «Зэкъошпыгъ», «Псалъ», «Гъуазэ», «Адыгэ хэку», «ШэплъышIэ», «Вопросы кавказской филологии», нэгъуэщIхэри). Лъыкы литературэмрэ публицистикэмрэ.

90 гэхэм Къэбэрдей-Балъкъэрым и тхаклуэхэм ирагэклуэкIа сьездхэр, лъэпкь литературэхэм зегъэужьыным теухуауэ абыхэм кышщакIа унафэхэр. Адыгэ (адыгей, къэбэрдей-шэрджэс) литературэхэр гъунэгъу зэхуэщIыным схьэллауэ еклуэкIа лэжьыгъэхэр, абыхэм хэхэс адыгэ литература гъэцIэгъуэныр къазрыхуэвжар. Хэхэс адыгэхэм я художественнэ дунейм хэкурысхэр цыгъуауэ хушIыным схьэллауэ а лъэхъэнэм кытэкIыу шыта напэклуэщI шхьэхуэхэр: «Си дуней», «Шикъухъаш адыгэр дупенжым» («Адыгэ псалъэ»), «Ди лъэпкъэгъухэм я деж» («Уащхьэмахуэ»), «Хэхэс адыгэхэр» («Адыгэ макъ»), нэгъуэщIхэри.

Адыгей, къæбæрдæй-шæрджæс тхыбзæхæр зæцхъ щыным, алыфбейхæмрæ пæжыргæмрæ зæхъуæккыныгъæхæр хæлхъæным теухуа еклуэккæ лæжыгъæхæр, абыхэм къариклуахæр.

Совет нэужь лэпхэнэм лэпкэ прозэм кылышхуа эхуэжыныгэхэр. Эстетикэ гунапкышлэхэр кыгэлурышланыр, псалом и кярур, и кушлэр кыбэтышыр, лэпкэ тхыдэм и напэкуэцэ эхуэшлэуэ шытахэр кыгэлухыжыныр адыгэ прозэм кыалэн нэхышхыэ зыруэхуэр.

Тхак'уэхэм я хуитыныг'эхэм зэрых'эхуар, к'яг'вэс'эбп художественнэ 'эмалхэм зэрызауб'гуар: тхыг'эхэм лиризмэр ебэк' зэрых'уар, абы цыг'уэми тег'эц'ан'э яц' документхэм я пп'лэр к'э'лэгуэ.

Я ідактэцііхэр жанкін, тематикэкін зэмылэужыыгуэ шыным кыдэкіуэу, художественно флагыр кыдэтиным, эзы лыпкыым кыгыэшіыжа гупсыс куухэмрэ дуней епшыкэ шхэхуэмрэ (абы шылауэ нэцэнэхэмрэ дамыгэхэмрэ кыэгэсэбэшыныр, луэрыуатэ, миф хыбархэр художественно тхыгэм и пкыым хыгэхэгэныр) льябжэ хуэшыныр тхаклуэхэм нахыбэрэ кыэгэсэбэи зэрыхуар. Прозэ тхыгэхэм кышчалэт гупсысэри и художественно флагыри а лэмалхэм кызыралатар.

Льэххэнэ зэблэк/ыг/уэм кыгкэңц/а тхыг/хэхэр, абыхэм я/э кышхьэпкы/ыныг/э нэххьшхьэхэр. Льэххэнэ зэблэк/ыг/уэм кыгкэңц/а гугуусхьхэм гхак/уэхэр гунт/шхьит/и ц/ауэ зэрышхьтар. Ар на/ууу кызытешхьок тхыг/хэхэр: Губж М. «Ушым кешыр езым и «Шхулагуэ», «Дыгууж лакхунт/а», Хьэххунаш/э Хь. «Гуш/эгхунош/э», Журт Б. «Гуэжхькуний» романхэр, Хьэх С. «Махуэм дунейр и кыхьаг/ыш/», «Сигу, кьэувын/и сызыльэщ/эг/хьэ/а!», Маф/эдэ С. «Мыхьур», Наллэ Э. «Шхьащ/эр /эзэмэ, мээр/и б/аг/ыш/», Елгэр К. «Шейт/ан к/аф/э», Бозий Л. «/уэгу напхьах/а» повестхэр, нэг/уэщ/хэри.

Тхыдэмрэ лъэныкъуэ прозэмрэ. Цыхубэм, лъэпкъым къыдэкӀуэжӀ лъэпӀэныгъэ нэхъыпхъэхэр адыгэ прозэм тегъцэ шыхъуныр: цыхумрэ тхыдэмрэ, цыхумрэ шӀыгуэпсымрэ.

Адыгэм и блэкла жыжэм теухуа тхыгъэхэр. Цыху шхъэ закъуэм тхыдэ къэхъукъашцэхэм шигъэзащцэ къалэныр; ашхуэдэ къэхъукъашцэхэм я курыкупсэм кыхэхугэ лыхъужьым и зэхэщыкым зэрызиуэщыр, и жьыджэрагъым зэрыхэхъуэр, къэзыухъуреихэхэм я пашхъэ шихъ жьуапыр нэхъ ин зэрыхъур прозэщцэм кызыригъэлыагъуэ лэмалхэр.

Тхыдэ луэхугъуэхэр убгъуауэ (панорамнэу) къэгъэлъэгъуэныр лъэпкъ прозэм гъуазэ зэрыхуэхъуар. Кавказ зауэмрэ Истамбылак'уэмрэ, «политикэ залымьгъэм и нлъэсхэмрэ» Хэку заушхуэмрэ, къэралыр «и п'эм шнуджыхъа лъэхъэнэмрэ» зэхуэуэп'ныгъэхэмрэ (перестройкэмрэ), адыгэм и блэка гъуэнэгъумрэ и нобэмрэ теухуа тхыдэ-философие художественнэ тхыгъэхуэхэр: Къыцокъуэ А. «Лъащэ», Тыуаршы А. «Псыкъсэлъэм и макъамэхэр», Абытэ В. «Щак'уэр зи унап'э», «Нэпс шугъгъэ», Кхъуэхъу Ц. «Фатимэт», Елмэс А. «Бгъэхэм къурным къалъзэж», Бак'уу М. «Маф'э лыгъей», Мэлбэхъуэ Е. «Щомыгъэт'ып'ам цып'ыхъуэ», Варокъуэ В. «Лей зыхуэгъэгъум къахурсгъэгъу», Жылэтсж С. «Пашгъыгъ хужьым и лык'уэ», романхэр, Шамырзэ I.

«Махуэ лъагъэр къэсшпэт», Мыз А. «Щоджэх адгэ жыжъуэ Урыху», Хьэлупшы М. «Хуэрджейр мэгыагъэ» повестхэр, нэгъуэщхэри.

Тхыдэ къэхъукъашхэр, лъэпкъым къыдекъуэкI хабзэ-зэхэтыкIэр зи лъабжьэ прозэр.

МафIэдз Сэрэбий. ТхакIуэм и гъащIэмрэ и литературэ, щIэныгъэ лэжьыгъэхэмрэ.

ТхакIуэм и тхыдэ прозэр: «ЩIакIуэ фIыщIэ», «ХьэщIэ махуэ», «Шыдгъу» повестхэр, «Гъыбзэ хуэфашэт», «Мыщэ лъэбжьанэ» романхэр, нэгъуэщхэри. Къэхъукъашхэмрэ лъэпкъым къыдекъуэкI хьыбархэмрэ тхакIуэм къызэригъэсэбэп щIыкIэр. ТхакIуэм и творчествэм хэлъ гъэщIэгъуэнагъхэр: жанр нэхъ пIыкIухэр къыгъэсэбэу зэгур итхыгъа тхыгъэхэр иужькIэ и романхэм Iыхьэ щхьэхуэу зэрыхигъэууэжыр (псалъэм пащIэ, «ХьэщIэ махуэ» повестым и сюжетыр «Гъыбзэ хуэфашэт» романым зэрыхигъэхъажар, нэгъуэщхэри).

«Гъыбзэ хуэфашэт», «Мыщэ лъэбжьанэ» дилогийр: къыщыгъэлыгъуэжа тхыдэ Iуэхугъуэхэмрэ лъэхъэнэмрэ. ТхакIуэм и образ къэгъэщIыкIэ щхьэхуэр. Зауэр зымыдэ, лъэпкъым и зэлугъэуэщ псэукIэм пащIэ зым и гъащIэри и унагъуэм ис дэтхэнэм и гъащIэри шапIулэ хуишIыну хъзыр, мамырщIэкъу хэкулIым и образ зэгъэщIэ япсу адыгэ литературэм тхакIуэм къызэрыхишар («Мыщэ лъэбжьанэ» роман). Лъэпкъыр къызэтенэн щIэкIэ, «адыгагъэрэ щIыхугъэрэ, акъылрэ Iазагъэрэ, зэхэщIыкIрэ зышIэныгъэрэ» къыгъэлыгъуэн зэрыхуейр дэтхэнэ адыгэми и фIош зорыщIыпхьэр МафIэдзым и прозэм и дерс нэхъышхьэу зэрыщытыр.

Лъэпкъым и бIэклэм и пэжымрэ МафIэдзым и художественнэ дунеймрэ.

ШэлжыхьэщIэ Хьэмыщэ. ТхакIуэм и гъащIэмрэ и литературэ лэжьыгъэмрэ.

ШэлжыхьэщIэм и прозэ тхыгъэхэр, абыхэм я къышхьэщIыкIыныгъэ нэхъышхьэхэр. XX лIэщIыгъуэм икIухэм адыгэхэм я псэукIар, щIыхухэм яку къыдэхуэу зэхуыщытхьэхэр «Гум псори къонэ» романым зэфIэхэ зорыщIыуар, тхакIуэм и Iуэху еплъыкIэхэр. Романым иIэ гъэсэныгъэ мыхъэнэр.

Лъэпкъ IуэрыIуатэмрэ тхыдэ прозэмрэ. «ЛъыщIэж» романыр. XVIII лIэщIыгъуэм адыгэхэр пщыгъуэ-пщыгъуэкIэ гуэшауэ зэрыпсэуар, лъэпкъыр зэкъуэгъуэуэным, «Шорджэс къэрапыгъуэ» къызэгъэпэщыным куэдым я зэран къызэрекIар романым лъабжьэ зэрыхуэхуар.

IуэрыIуатэм къыхэщыж ЕщIэнокъуэуэ тэныхэмрэ романым хэт образхэмрэ. Гурыхь персонажхэмрэ гурымыхьхэмрэ. ЛъыщIэж хабзэ Iейм лъэпкъым зэраныгъуэу къыхуишху щытар, абы адыгэхэр зэкъуиулу, щIыхухэр бий зохуищIу къызэрекIуэкIар. Адыгэ хабзэм, хьыбарыжхэм, уэрадыжхэм, псалъэжхэмрэ жыIэгъуэхэмрэ романым таубыд увыпIор.

Романым и ухуэкIэм, и бIэу хэлъ щхьэхуэныгъэхэр.

Тыуаршы Аслъэп. ТхакIуэм и гъащIэмрэ и литературэ лэжьыгъэмрэ.

Тыуаршы А. и прозэ тхыгъэхэр: «Сэтгэнейр къэгъагъэмэ», «Нобэ е зэи» романхэр, «Дыщэ бгырыпх» повестыр, рассказхэр.

Тхыдэ къэхъукъашIэ дыджхэмрэ гурышIэ шабэмрэ щызэхэхуэуэна тхыгъэхэр. «Псыкъельэм и макъамэхэр» романыр. Зауэмрэ мамырыгъэмрэ, гъащIэмрэ ажалымрэ, гуауэмрэ гуфIэгъуэмрэ, лъагъуныгъэмрэ лъагъумыхьуныгъэмрэ романым быдэу зэрыщызэныщIар. Урыс пащтыкIым и лIыкIуэ флигель-адъютант Тенджызрэ адыгэпщым ипхуэ Нэтрэ я лъагъуныгъэр романым купщIэ зэрыхуэхуар. «Псыкъельэм и макъамэм дежъуэ Нэт жиIэ уэрэдыр» гъыбзэкIэ иухьжыным хуэзышIэ пхьэусыгъуэхэр.

Кавказ зауэжым тхакIуэр зэрыхуытыр, абы ехьэлIа и гуысысэхэр къызэриIуатэ щIыкIэр. Дал-Джэрий, Зед, Тенджыз, Нэт сымэ я образхэр. Тхыдэм зи цIэхэр (фIыкIэ IейкIэ) къыхэна дзэзэшхэм я образхэр.

ФIым щыгугъуэрэ зи дунейр къызэтекъутэж цIыхум и психологийр, и псэм щекIуэкI зэдауэр, и гурышIэр тхакIуэм къызэригъэлыгъуар.

Къэрмокъуэ Мухъэмэд. ТхакIуэм и гъащIэмрэ и литературэ лэжьыгъэмрэ.

Тхаклуэм и документальнэ, лирическэ повестхэр: «Лыхъужым и гъуэгу», «Щихухэр иджыри мэкI», «Цыхухъу нэпс», «Лъагъуныгъэм и хьэтыркI», нэгъуэщIхэри.

80-90 гъэхэм «къалэ» литературэм къышыхъуа зэхъуэкIыныгъэхэр: «купцIэншэ гъащIэмрэ» «купцIэншэ тхыдэмрэ» терминхэр, абыхэм ехьэлIауэ литературэ щIэныгъэм щылэ Iуэху еплъыкIэхэр. Роман-гукъэкIыж, роман-ушIе лIэужьыгъуэхэр. Iуэхугъуэ кхэа гуэрым темыхуа (сюжетыншэ), новеллэ цыхъухуэрэ зэхэт тхыгъэм и нэлэнахэр.

«Азэмэт», «Къоджэм угъэжыркIым» роман-диалогер. Романхэм къагъэлыгъуэж лъэхъэнэр, абыхэм къышыхъу Iуэхугъуэхэр. Тхыдэ къэхъукъашIэхэмрэ езы тхаклуэм и гъащIэ гъуэгуаншэмрэ тхыгъэм зырышэзэхуэхуэнэр. Тхаклуэм зэрыжIэщI, «гъащIэ зэхэзэрыхъам дыхуэзыша лъэхъэнэм» цыхухэм я псэукIэр, ахэр зыгъэгуфIэ-зыгъэпIейтей Iуэхугъуэхэр, я хъуэнсапIэхэр романхэм къызэрышыхъэлыгъуэр.

Адыгагъэм, ныбжьэгъугъэм, пэжыгъэм романхэм къащыхъыс щылIэр (Азэмэтрэ Алихъанрэ я образхэмкIэ къагъэлыгъуэн). 50 - 70 гъэхэм къэралым, республикэм къыпыхъуа тхыдэ Iуэхугъуэхэм тхаклуэр зэрабгъэдыхэр, абыхэм къахъыпхъэ дерсхэр къызариIуатэ художественнэ Iэмалхэр. Лъапкъ тхыдэм, щэнхабзэм зи цIэ къыхъэнэ цыхухэр (КIуаш Б., Бабич В., Борбэч Х., нэгъуэщIхэри) тхыгъэм къыхъэнэ зэрыхъур, абыхэм романым шагъэзащIэ къалэнхэр. Бэр хъумэным, лъапкъ щэнхабзэм зегъэужьыным ехьэлIауэ Къэрмокъуэм къыIуатэ гупсысэхэр.

Езы тхаклуэм и образыр романхэм къазэрыхъыр.

Тхаклуэм и хьэтI цыхъухуэр, я бэр.

Цыхухэм яку дэлъ тхунытыкIэхэм, я псэукIэ-зэхэтыкIэм теухуа прозэр. Лъапкъ прозэм и папхъэ къыуа IуэхугъуэщIэхэр: зэриухынур псоми ящIэ тхыдэ, тхыдэ-революцэ тематикэ жэбзэжам къыпыхъыныр, цыхупсэм и къэхутаклуэ-гъуэнэхуаклуэ къалэныр и шIэ дилъхъэжыныр, цыхухэм я гупсысэр зыунэтI, я псэукIэ дунейр къэзыгъэщI жылагуэ Iуэхугъуэхэр сэтей къэщIыныр, н.

♦ Художественнэ тхыгъэхэм психологизмэр нэхъ куу цыхъуныр, зэгуэр IэщIэщIа шыуагъэм и фэбжьыр зи псэм телъ, зи гъащIэ гурыгъыр ижа цыхум и дунейр къызалухыныр лъапкъ литературэм зэрышэкIуэкIар.

Елгъэр Кашиф. Тхаклуэм и гъащIэмрэ и литературэ лэжыгъэхэмрэ.

Елгъорым и прозэр: «Жэщ дигъэ», «Мэз бгъуэщIым», «Лъагъуныгъэм и бзэ», «ШейтIан къафэ», нэгъуэщIхэри. Тхаклуэм и повестхэр зытеухуамрэ абыхэм къыщигъэщI образхэмрэ.

Нашэм и гъэрэщым ихуа цыхум и дунейр «Шыуагъэ» романым къызэрышыхъэлыгъуэжар. Шыуагъэм и гъэру псэу, и напэр и хьэщIэу тезыр зытезыхъэжа цыхум (МыващIэ Хьэжбэтыр) и образыр лъапкъ прозэм тхаклуэм къызэрыхъынар. Тхаклуэм и романым шилъхъа гупсысэм, психологизмэм, художественнэ дерсым я кууагъыр.

Романым и гъэпсыкIэр, и сюжетыр (Хьэжбатыр и къэкIуэкIыкIар зэрыт тетрадыр), и бэр. Тхыгъэм тхыдэ къэхъукъашIэхэм щаубыд увыпIэр.

♦ XX лIэщIыгъуэм и кIэух илъэсхэмрэ «гъащIэм и гъуазэр» зыфIэкIуэда цыхухэмрэ, абыхэм я образхэр лъапкъ литературэм къыхыхъэныр.

Къанкъул Заур «Къалэм дэгъуэшыхъа» и повестыр. ГъащIэм и пэжымрэ нэкъыфIэщI дунеймрэ (абсурдымрэ), фIэщхъуныгъэмрэ фантастикэмрэ тхыгъэм шьэзэшэлIэныр. Автопсихологическэ лыхъужым и образым Къанкъулым и прозэм (и рассказхэри хэту) щубыд увыпIэр.

НыбжьыщIэм и псэр гугъу езыгъэхъ, «гупсэхугъуэ» къэзымыт, и псэр зыхуэ Iуэхугъуэхэр повестым къызэрышыхъэлыгъуэр. Миф хьыбархэмрэ нэкъыфIэщI Iуэхугъуэхэмрэ повестым и сюжетым тхаклуэм къызэрырипх щыкIэр, къыгъэсэбэп художественнэ Iэмалхэр.

♦ Iуэху еплъыкIэ зэхъылагуэсхэр (эклети́зм) зэшэлIэныр, апхуэдэхэр художественнэ конфликтым лъабжьэ хуэщIыныр. Мэзыхъэ Б., Елмэс А., КIэрэф М.,

Шаджыкытцц Хь., Кхьуэуфц Хь., Ацкыан Р., Хьэлунщц М., Мыз А. сымэ я повестхэмрэ рассказхэмрэ.

Цыхум и хьуэпсапцмрэ ар зыхэпсэукц дунеймрэ я зыныкыуэкьур шыпхыщхьэ лъэпкц прозэр. **Кцэрцф Мухьэмэд** и повестхэмрэ («Лъэужь е лцужь», «Сэфар», «Адэ щцэин мылькы хьурэ?») рассказхэмрэ («Лпыжь хьыбархэр» тхыттым ихуахэр). Тхакцум и образхэр кышщигьэпцццц, адыгэ хабзэмрэ пэмщсымрэ кызыригьэсэбашыр.

Гурыщцц хэлэтыкцхэмкц гьэщцц тхыгьэхэр, ахуэдэ лцэужькыгуэхэр (повесть-драмэ, повесть-гукьэкцкыж, повесть-дневник, повесть-биографис, эссе, нэгьуэщцхэри). Налц З., Брат Хь., Хьох С., Тхьэмокыуэ Б., Шыбыхьуэ М., Адзын М., Шорэ А., Жылтэж С., Гьушцц З., Бозий Л. сымэ я повестхэр. Жылагьуэм, шыхуэхэм яку кыдэхуэ зэхуытгыкцэхэр, гьэщццгьэпццгьэуэ щхьэхуэхэр зи лъабжэ тхыгьэ кцэщцхэр (рассказ, новеллэ, притчэ), абыхэм ягьуэа зыужьыныгьэр.

Лъэпкц усыгьэр XX лъэщыгьуэм и кцэухым – XXI лъэщыгьуэм и пэщцццц. 80–90 гьэхэм адыгэ усыгьэм и унэтцыныгьэ нэхьыщхьэхэр, нэхьыбэрэ кыцэтэ темэхэр, гупсысэхэр. Идеологиэ зэхуыдэхэмрэ зэман зэблэжыгьуэмрэ цыкуп ящцэ усыгьэм и шыткцар (Щоджэщццкыу Н., Налц З., Кьагырмэс Б., Кцэмыргьуей Т., нэгьуэщцхэмн 90 гьэхэм кыдагьэкцэ усэ тхытхэр тегьэпцццц щыи). Щоджэщццкыуэмрэ Кцэштокыуэмрэ зи лъабжэр ягьэщццц адыгэ «усэ гьэпсыкц хабзэхэм» зезыгьужьэ усакцухэм я творчествэр (Тхьэгьэзят З. «Узэщццкыуэ», Бештокыуэ Хь. «Дуней тельыджэ», Ацкыан Р. «Тхыгьэхэр», Абытц Хь. «Нохуль», Сонэ А. «Дэгу махуэ-дэгу нэщц», Пхьэщ М. «Гьуэгуанэ», Нэхуц М. «Адыгэ эпосхэр», нэгьуэщцхэри).

Зэхуэжыкыныгьэхэм кыцццццэ пэсукц-зэхэтыкцмрэ хабзэщццхэмрэ я пэжагьым, захуагьэм шэч кьатехьэныр, абыхэм кьагьэщцц гьэщццгьэуэныгьэр, цуэхугьуэ зэфцэхыгьуейхэр, хэжыпцэщцццмрэ фцэщыкыуныгьэмрэ лъэпкц усыгьэм темэ пэжыщхьэ шыкыуныр.

♦ «Усыгьэ цуццц (интеллектуальнэкц)» зэджэр, абы и нэщцнэхэр. Философис гупсысэ куухэм тегьцццццэ поэтизм и гунапкыцэхэм совет нэужь лъэхьэцэм зэрызахьуэжэр.

Ацкыан Руслан. «Щхьэсэгьэзыпцэ», «Кьэгьэзэжыгьуэ» усэ тхытхэр. Цыхум и гурыгьу-гурыщццхэмрэ тегьццгьуэ, кьэхьукьашц гьэщццгьуэныгьэр шыпхэжыкыа художественнэ дунейр. Цыхум кыдэкцукц лъапцэныгьэхэм усакцум хуццэ бгьэдыкьэкцщццхэр, ахэр сэтэй кызыриццц художественнэ цэмалхэр.

Ацкыан Р.Хь. и зэдзэжыкыныгьэ лэжыныгьэр. М.Ю. Лермонтовым и кавказ поэмэхуэ («Ун хамэу зэи сыщытэжыкы»). Налшык, 1999) усакцум адыгэбзэм кьэщцццццэхэр лъэпкц тэрмэщ лэжыныгьэм и нэхьыфц дьдэхэм зэрэщцццц.

♦ Лирикэ нэсым и шапхьэхэр: цыхугьэр, пэжыгьэр, лъагьуныгьэр мотив нэхьыщхьэу зыц лъэпкц поэтиэр.

Бицу Анатоц. Абы и усэхэр зэманым зэрыпэджэжыр, яцэ ушыныгьэ, гьэсэныгьэ мыхьэныр. Бицум и тхыгьэхэр шыпхэжыкыа «Цесэм и дуней», «Кцэщцццрыкыбжэ» тхытхэр. Гьэщццэм акьыл жанкц пхырыпцццф усакцум и кьэгьэщццыныгьэ нэхьыщхьэу ахэр зэрыщццц.

Усакцумрэ лъэпкц макьамхэмрэ. Лирикым и псалъэхэр шцэлэу композиторхэм уэрэд куэд зэрэгьхэр.

♦ Лъэпкыым хуэпэжыным, хуэлэжэным, абы и бзэр, и хабзэр, лъэхьэцэ кццхькцэ зэригьэпэцц лъапцэныгьэ пэжыщццхьэхэр хьумэным кыхуэсэщццэ (патриотыгьэ зыхэлэ) адыгэ усыгьэр.

Бемырзэ Мухьэдин. Усакцум и усэ тхыт нэхьыфцхэр: «Уэрэду сцлэр уэрщ», «Дыгьафцэ усэ», «Адыгэу ушытцныр гутьуш» усэ тхытхэр.

И лъэпкыымрэ, зыужьыныгьэм хуэлажэ абы и цыху пэрытхэмрэ усакцум зэрицэт зэгьэщццэныгьэхэр.

Усакцум и лъагьуныгьэ, пейзаж лирикэр. Ахэр лъэпкц усыгьэм фцыпцэу зэрыщццц.

♦ Алыгз литературбэзм зэрынуужам и шапхэхэр цынэралтагъу, лъэпкъым и хьуэпсапиз нэхуэр бэзм и дахагъэмкӀэ, и ӀэфлагъымкӀэ зыхозыгъащӀэ усыгъэр.

Уэрззей Афлик («ЛӀэщыгъуэхэр зэподжэж», «Гъуэгу махуэ», «Гуащхьэж», «Кхъужей къудамэ» усэ тхылъхэр).

Цыхумрэ ар къэзыгъуэрсихь дунеймрэ зэхуэфаштэу, щӀэщыгъуэу кызырызэдскӀуэжын хуейм усакӀуэм кызырыхьуриджэр.

Уэрззей А. и сопетхэмрэ сонет Ӏэрамэхэмрэ. УсакӀуэм лъэпкъ усэ гъэпсыкӀэм зэрызригъэхуэжар, абы хуншӀа халъхьэныгъэхэр.

♦ Социальнэ зэхуэмдэныгъэр нэхь куу зэрыхьур, цыхухэм яку кыдэхуэу зэхуыгъыкӀэхэр абы зэрихуэжыр, цыхумрэ ар къэзыгъуэрсихьхэмрэ теухуа лъэпкъ усыгъэр.

МыкӀуэжь АнатоӀэ. ГъащӀэ гъуэгуанэ гутъу къэзыкӀуа адыгэмрэ иджырей зэманымрэ теухуа усэхэр («Лъэхъэнэ», «Къэрэгъул бжыгъ» усэ тхылъхэр).

Лей зытэхъэ, дэкуэа цыхум кыщхьэщыжыныр МыкӀуэжь А. и усыгъэм нэцӀиэ нэхьыпхьэ зэрыхуэхуар. Шыхур фыуэ лъагъуным, и щӀэр къэлэтыным схьаллауэ абы и усэхэм халъ пафосыр, лиризм куур, Ӏушыгъэ-ушпшыгъэр. Нэхугъэм, шыхугъэм укхыджэу усакӀуэм и ӀэдакыщӀӀэхэм къахэлукӀ хьуэпсапиз лъагэхэр.

УсакӀуэм и творчествэм халъ щхьэхуэныгъэхэмрэ абыхэм теухуауэ щыӀэ щӀэныгъэ лэжыгъэхэмрэ.

♦ Лъэпкъ тхылъэм, абы и лъэхъэнэ зэхуэмдэхэм теухуа усыгъэр.

Сонэ Абдулгъэрим. «Гъу махуэ-ӀщӀ жэщӀ» усэ тхылъыр.

УсакӀуэм тхылъэр кызыригъэлтагъуэ образхэр, лъэпкъым и блэжӀам хунӀэ шыгъыкӀэр, и гурылӀхэр кыӀуэлэн щхьэкӀэ тегъэщӀащӀэ ищӀ шапхьэхэр. УсакӀуэм и псалӀэхэр зыщӀалъ уэрэдхэр, абыхэм я мыхъэнэр.

Нуужь илӀэхэм лъэпкъ литературэм кыыхыхьа усакӀуэхэмрэ абыхэм и творчествэм гу нэхь зылытапхьэу халъхэмрэ. УсакӀуэ щӀалэхэр нэхь зыхуэусэ, жгъэлъащӀэ темэхэр: цыхум и гурылӀ-гурылӀхэр, и нобэррей псэукӀэр, ар зыгъэпӀейтей с зыгъэгугъӀэ Ӏуэхугъуэхэр, лъэпкъхэм, унагъуэхэм, благъэ-Ӏыхьыхэм яку кыдэхуэу зэхуыгъыкӀэхэр, адыгэм и къэкуэнуум зэрелъыр, нэгъуэщӀхэри.

УсакӀуэхуэ Хьэгъу П. («Псэгъэкъабзэ», «Бжыгъэ удж»), ЖыкӀуэ Гъу. («Кырухэм я уэрэд»), МахуэлӀ Н. («Гум и шыналъэ», «МыкӀэм сопсалъэ»), ГъушӀо З. («Шэху уэздыгъэ»), ЛъостӀан М. («Нэхуш гупсысэхэр»), КъаныкӀуэ З. («Уэрэ сэрэ»), Бэлагъы Л. («ГъэунэхупӀэ»), ЛыкӀуэжь Н. («КъаппӀийхэр»), ПшыукӀ Л. («Си гум и ӀэпапӀэ»), ХьэвжокӀуэ Л. («Гухалъ налъэ»), нэгъуэщӀхэри азыхэм я дугей ешгъыкӀэ хьах яӀу лъэпкъ поэзиэм кызырыхьыбар, зыужыныгъэ зэрагъуэтар. Абыхэм я лирикэм лъагъуныгъэ, гуапагъэ, дахагъэ темэхэр ебӀкӀуэ, я псалӀэхэр щӀэщыгъуэу, «селенг щхьэхуэ» яӀу зэрыщытыр.

Алыгз сабий литературэр. ЩӀэблэр псэкӀэ къулсӀуэ, дунейм и пӀалъэ ищӀуэ, гъащӀэм и дахагъэмрэ и лъаплагъымрэ кыгурылӀуэу къэгъэгъэджынымкӀэ сабий литературэм илӀэзашӀэ къалэныр.

Лъэпкъ сабий литературэр зырызэфӀувар, абы кыкӀуа гъуэгуанэр, лъэхъэнэ зэхуэмдэхэм сабийхэм посемыблэжу хуэлэжыа тхакӀуэ пажэхэр.

Дахагъэр, анэдэлӀхубзэм и Ӏэфыр пыбжыпӀэм зыхэгъэпӀэным хуэгъэпсауэ иужь илӀэхэм кыдэхӀа сабий тхылъхэр: НалӀо З. «Нанэ и псэ-далъэ и бзэ», «ЩӀонгъасэ»; ШоджӀ Л. «Уэрэдхэр», «ЛэгъуныкӀуэ», «Мадэ шыкӀуэ», «Еджэрей шыкӀуэхэр»; Вындыжь М. («Сабингъуэу гъуэгу»), Хьэх С. «Далэжыуагъэ», Шыбзыхьуэ М. «ГъащӀэ», Къагъырмэс Б. «МыщэжыкӀуэ», Брай А. «Земыжыа зӀушӀэхэр», ПхытӀыкӀ Ю. «Ӏббэдзыуэ», Тау Н. «НэкӀухуэ», «Мэишбэ», нэгъуэщӀхэри.

Адыгз сабий литературэм и нобэррей шыгъыкӀэмрэ и къэкуэнуумрэ схьаллауэ щыӀэ щӀэныгъэ лэжыгъэхэр.

Лъэпкъ драматургиэмрэ иджырей лъэхъэнэмрэ. Совет нэужь лъэхъэнэм лъэпкъ драматургиэм кыхэхьуа лэжыгъэщӀэхэр, ахэр нэхьыбэу зытеухуар, жапӀхэм

яппыту нэхыбэрэ ди тхаклуэхэм кыагыстбэпыр. Лэпкэ комеднографием зыужыныгыэ нэхэ шыгыуэтам и шхэусыгыуэхэр.

ДызыхэпезукI гыашIэм и теплыгыуэхэр лэабжэ зыхуэхуа драмэ лэжыгыэхэр: IуТыж Б. «ГушыIэ махуэ ашцийI», «Дунейр театрц», «Трагедиехэрэ» тхыльхэм ихуа пьесэхэр; Дэбагыэ М. «Iэпхуалтэ тельдыжэ», «Анэр нэм хуэдэп» пьесэхэр; Журт Б. «Кбалэн хэальэ», «Малххэ хьарзынэ»; Кыаныкыуэ З. «Нагыэ и унагыуэр», Думэн М. «Уэлий и парашют», Тут Т. «Пуанэ», «Зэи жумыIэ зэи», нэгьуэщIхэри.

ЗэдзэкIыныгыэ лэжыгыэмрэ иджырей лэпкэ литературэмрэ. Лэпкэ питературэхэр гьунэгьу зэхуэщIынымкIэ, я ехьулэныгыэхэмкIэ зэрыщIэнымкIэ зэдзэкIыныгыэ лэжыгыэм нIэ мыхьэнэр. Тхаклуэ-зэдзэкIаклуэ нэхыжэхэм я щанхьэхэр, ахэр зи гьуазэ ди зэдзэкIаклуэ нэхыфIхэмрэ абыхэм я лэжыгыэхэмрэ (Тхыгьээит З., Анкьан Р., Уэрэзей А., Мэремыкыуэ Л., Мэзыхьэ Б., Хьэх С., нэгьуэщIхэри).

ХамэбзэхэмкIэ хэхэс адыгэхэм кыагышIа художественнэ хьугьуэфIыгыуэр хэкурыс адыгэхэм я пIэнахэзэм кыыхальхьэжыпыр совет нэужь лээхьэнэм кьалэн хэха зэрыхьуар, абыкIэ лэжыгыэ нэхыбэ зышIа зэдзэкIаклуэхэр (Кьэрмокыуэ Хь., ХьэфIышIэ М., Пымыжэ Хь., Кьалмыкэ А., Уэрэзей А., Кьумыкыуэ М., Дыгьужэ Ф., Едыдж Н., нэгьуэщIхэри). Хэхэс адыгэ тхаклуэхэм я тхыгьэхуэ ди деж кышщIэжIахэр (Кьандур М. «Кавказ» романыр (Зэыдзэклар Кьэрмокыуэ Хь.); Iэпцацэ З. «Сосрыкыуэ и кIуэдыклар» (Зэыдзэклар Кьалмыкэ А.); «ШIэи» (хэхэс адыгэ тхаклуэхэм я тхыгьэхэр, зэыдзэклар Кьэрмокыуэ Хь.); «Хэхэс дуней» (хэхэс адыгэхэм я тхыгьэ кыхэхэхэр, Зэыдзэклар Пымыжэ Хь., Едыдж Н.); Кьумыкыуэ М. хэрыпыбзэкIэ зэридзэкIыу кьыдыгьэкIа тхыльхэр), нэгьуэщIхэри.

ЗэдзэкIыныгыэ лэжыгыэм пышIа Iуэхугьуэ гугьухэр, ахэр зэфIэхэ хьунымкIэ шыIэ хэкIыпIэхэр.

Иджырей литературэ шIэныгыэмрэ критикэмрэ. Адыгэ питературэм и зыужыкIэр, иджырей литературэмрэ Iуэрыуатэмрэ я зэхушытыкIэр. Урысейм и лэпкыкыбэ литературэм кышщIхьу зэхьуэкIыныгыэхэр зылж литературэ шIэныгыэр. Иужьрей зэманым абы пIэуэ кыхэхьуа лэжыгыэхэр, унэтIаклуэ, гьуэгуьгьэлыагыуэ кьалэн абыхэм зэрагызашIэр.

Лэпкэ литературэдж шIэныгыэлIхэмрэ критикхэмрэ (ХьэжIуашэ А., Пало З., Бэчыжэ Л., Хьупсыроклуэ Хь., Баклуэ Хь., Гьул I., Мусукаевэ А., Кхьуэлфэ Хь., Кьэжэр Хь., Тхыгьээит Ю., Кхьуэлфэ Хь., Кьэрмокыуэ Хь., Кьэжэр Хь., Пымыжэ Хь., Бакэ З., Кьудей З., Абазэ А., нэгьуэщIхэми) я лэжыгыэ нэхыфIхэр.

ХамэбзэкIэ тхэ тхаклуэхэмрэ лэпкэ литературэмрэ. ХамэбзэкIэ художественнэ тхыгьэхэр кьэгышIыным и шхэусыгыуэ нэхыщхьэхэр. Лэпкэ литературэ шIэныгыэр ашхуэдэ тхыгьэхэм зэрабгьэдыхьэ шIыкIэхэр. XIX лэщIыгыуэм пэуа адыгэ уэстIаклуэхэмрэ нэгьуэшыбзэкIэ (урысыбзэкIэ, тыркубзэкIэ, иджылызыбзэкIэ, хьэрыпыбзэкIэ) тхэ иджырей тхаклуэхэмрэ.

Зыпыш лэпкыкIэ адыгэу, ауэ урысыбзэкIэ тхэ тхаклуэхэм я тхыгьэ нэхыфIхэр: Кьушхьэунэ А. «Унаут» повестыр, «Сауна» романыр; Адыгэ Т. «Шит Тибарда» романыр; Емкьуж М. «Всемирный потоп», «Ночь Калар»; Вэроклуэ В. «Прошающие да простят» романыр, ХьэжIуашэ М. «Возвращение домой» романыр, Мэкууэуэ А. и рассказхэр, нэгьуэщIхэри.

Лэпкыым и художественнэ дуней лыагыкIэ шхэхуэр абыхэм кьызэрышыгыэлэгьуар, хамэ тхыльеджэр я дунейм шыгыуазэ хьунымкIэ ашхуэдэ тхыгьэхэм я мыхьэнэр.

«ЕджэгуафIэ (беллетристикэ, массовэ) литературэкIэ» зэджэр, абы лэпкэ литературэм шыгьээашIэ кьалэныр. XX лэщIыгыуэм и кIэхэм литературэр лэужыгыгуэ куэдэ зетепшIыкIэ зэрыхьуар, абы и плыфэхэр. Литературэмрэ рынокымрэ. Социалист реализмэм и кхьупхьэм кыкIа литературэм и кьуэнысхэм лээныкыуэ куэдкIэ зэрызадлар. «Массовэ литературэм» и поэтикэм хэлэ кышщIхьэщыкIыныгыэ нэхыщхьэхэр. Беллетристикэмрэ иджырей литературэ шIэныгыэмрэ. АбыIэ В. («Генджызыптым я

тхьэгүанцэ», «Хамз фыз», «Клуаклужь», «Дыгъужбынэ» романхэр, «Ламэ», «Ипидл и зы шэху» повестхэр, пэгъуэщхэри), Къанкъул ФІ. («Гум и уэрэдхэр», «Ар си Заремэщ» усэ тхылъхэр), Пшыгъусэ А. («Аникет», «Путь к вершине», «Месоты», «Царь хатти Анигта», «Царь хатти Питхана»), Сэрахъэ А. («Расплата», «Опознание», «Дело-Табак», «Война», «Роковая тайна» повестхэр, «Схватка с призраком» романыр, нэгъуэщхэри) сымэ я художественнэ прозэм хэлъ гъэщхэгъуэнагъхэр. иджырей тхыльеджэр алхуэдэ къэгъэщхыныгъэм (продукциэм) зэрхушхытыр.

Зэманымрэ лъэпкъ литературэмрэ. Лъэпкъ литературэм кыккыуа гъуэгуанэр, лъэхъэнэ зэхуэмьдэхэм абы кышыхъуа зэхъуэкхыныгъэхэр. Хэкум, лъэпкъым, шыхубэм быдэу пшхыуэ ар кызызыгъуэгурыкхуэр. Адыгэ литературэр дунейпсо щэнхабзэм зэрыкхуэр, абы хуицІ хэлъхъэныгъэр. Адыгэ литературэмрэ Урысей Федерациэм ис лъэпкъхэм я литературэхэмрэ. Ахэр зэрызэпышлар, зэдэкхыныгъэ лэжыгъэм и фыгъэкхэ а литературэхэр зэрызэлъэзыр, нэхъ кбудей зэрыхуэр. Урысейм шыпсэу лъэпкъхэм я щэнхабзэм зиужынымкхэ абы нІэ мыхъэнэр.

Иджырей зэманым лъэпкъ литературэм и пашхэ кыуэ кбалэн нэхъышхыэхэр. Хэкум, адыгэм я къэкхуэпумкхэ, я лъэпкъыгъухэм я зэхэпхыкхы зэгъэужкхынымкхэ, мамырынгъэрэ зэгурыгуэрэ лъахэм илхынымкхэ, дахатгэм цІэблэр кышхыгъэтэджэнымкхэ адыгэ литературэм, зэрыщыгу лъэпкъ щэнхабзэм я лэжыкхуэхэм яхъ жгуапхыныгъэ иныр.

**Зэреджэн тхыльхэмрэ шэныгэ лэжыгэхэмрэ
(Учебно-методическая и научная литература)**

1. Адыгэ (къэбэрдей-шэрджэс) литературэм и тхыдэ. Япэ том. Налшык, 2010.
2. Адыгэ (къэбэрдей-шэрджэс) литературэм и тхыдэ. Егъуанэ том. Налшык, 2012.
3. Абаза А. Къэбэрдей тхакъуэхэр. Я гъащIэмрэ я лэжыгэхэмрэ. Карачаевск, 2011.
4. АбыгIэ В. Адыгэ тхакъуэхэр. Черкесск, 2008.
5. Баков Х.И. Национально-эстетические аспекты изучения адыгской словесности. Нальчик, 2010.
6. Баков Х.И. Борис Утижев: поэт, писатель, драматург. Нальчик, 2010.
7. Бекизова Л.А. Ответственность слова. Черкесск, 2007.
8. Гутев А.М. Константы в культурном пространстве. Нальчик, 2011.
9. История адыгейской литературы в 3-х томах. Майкоп, 2006.
10. Къэрмокъуэ Хь.Гъу. Тхыгэхэр: Литературэ. Культурэ. Гуэрыгуатэ. Тхыдэ. Хьыбарыжхэр. Таурыххэр. Налшык, 2007.
11. Нал З.М. Ипэрей адыгбзэ литературэм и антологие. Налшык, 2010.
12. Нал З.М. «Къыдшыгбий Исмэхьыл. МафIэм имыса усэхэр». Налшык, 2009.
13. Налоев З. Институт джыуако. Нальчик, 2011.
14. Тхагазитов Ю.М. Духовно-культурные основы кабардинской литературы. Нальчик, 2008.
15. Пымыжъ Хь.Т. Хэхэс адыгэ литературэ. Налшык, 2008.
16. Пымыжъ Хь.Т., Тхыгэхэит Ю.М. Адыгэ лъэпкъ роман. Налшык, 2009.
17. Хапсироков Х.Х. Жизнь и литература. М., 2007.
21. ХьэкIуащэ А.Хь. ГурыщIэм и джэриджэж. Налшык, 2009.
22. Шэныгэхуэ П.Ж. ГъащIэм и шыналхэ. Литературэ. Культурэ. Искусствэ. Налшык, 2008.

УПЦІЭХЭР (Вопросы)

1. Адыгэ литературэм и тхыдэ: зэрызэфбувар, зэрызнужыар, нобэ илэ шытыклэр.
2. Къэбэрдей-шэрджэс литературэм 80–90 гэхэм кышыыхуа зэхуэжыныгэхэр.
3. Нало Ахымэдхъан и «Нэхуш шу» романым лъэккэ тхыдэмрэ йуэрыуатэмрэ шаубыд увышлэр.
4. Иджырей адыгэ литературэ щэныгэмрэ критикэмрэ.
5. Къуащ Бетлал и усыгэм кышыгэсэбэна художественнэ Гэмалхэр.
6. Жанр кэснэхэм лъэккэ литературэм шагъуэта зыужыныгэр.
7. Щоджэныцкы йэдэм и повестхэм шлалэгъуалэм я пашхэ кыуэ къалэн гутъухэр зэффахэ зэрышыхуэр.
8. Нарт шынальэхэм я поэтикэр.
9. Нэгумэ Шорэ янэ адыгэ узэщлактуэщ иккы усакуэщ.
10. Тхыгэхэзит Зубер и усыгэр, усакуэр шыпсэу зэманыр абы кызырышыгэлыгэуэр.
11. Адыгэ усэ гъэпсыклэр кыхутэным слэжыхэр.
12. Къуажэ интеллигенцим и гъашлэр Мисагэ Петр и повестхэм кызырыхэшыр («Къыужкэйр мэргэгэ», «Псыхуэгуащэ»).
13. Бештокъуэ Хъэбас и «Мысэ лъэхъэнэ» роман-мифыр: зытеухуар, шлэлъ гупсысэ нэхъыщхэр, и художественнэ гъэпсыклэр.
14. Иджырей лъэккэ прозэм психологизмэр нэхъ куу зэрышыхуэр (Нало З., Мзыхъэ Б., Елгэр К., Хъэх С., Къанкъул З. сымэ я тхыгэхэр тегъэщлактуэ кыэштэн).
15. Къыщокъуэ Алим и тхыдэ-революциэ романхэр: адыгэм кыпэщыт гъуэгухэр абыхэм зэрышыгубзыхуэр.
16. Къыщокъуэ Алим и «Лъапсэ» романым и гъэпсыклэр. Сюжетым лъабжэ хуэхуа тхыдэ йуэхугуэхэр.
17. Щоджэныцкы Алий адыгэ усыгэм хуицла хэлъхъэныгэхэр.
18. Адыгэ узэщыныгэ лэжыгэм XIX лэпцыгуэм зыгэригэхэа ехуэлэныгэхэр.
19. Журт Биберд и «Унагуэ» романым хэлъ конфликт нэхъыщхэр.
20. Адыгэ тхыдэр, йуэрыуатэр, хабзэр Мафлэдэ Сорбий и «Мысэ лъэбжъанэ» романым лъабжэ зэрыхуэхуэр.
21. Адыгэ усыгэр Хэку зауэщхуэм нужккэ: поэтика, эстетика.
22. XX лэпцыгуэм и 30 гэхэм адыгэ литературэм зыгэригэхэа ехуэлэныгэхэмрэ ила шыщлэныгэхэмрэ.
23. Туаршы Аслъэн и «Псыкълэпэм и макъамэхэр» романым шлэлъ гупсысэ нэхъыщхэмрэ и художественнэ гъэпсыклэмрэ.
24. Къэбэрдей-шэрджэс усыгэм и жыпхэ нэхъыщхэхэр.
25. Акъсырэ Залымхъан и драматургиер, тхыдэмрэ йуэрыуатэмрэ абы шаубыд увышлэр.
26. Нало Ахымэдхъан и тхыгэхэм Хэку зауэщхуэр кызырышыгэлыгэуэжар.
27. Пашлэ Бэчмырэ и усэхэмрэ и уэрэдхэмрэ: зытеухуар, я гъэпсыклэр.
28. Лъэккэ лыгэмрэ хьэл-ицэнымрэ Къэрапэ Тембот и прозэм кызырышыгэлыгэуэр.
29. Литературэм и пкыггуэхэр, лэужыггуэхэр, жанрхэр.
30. Цомахуэ Амырхъан и прозэм лъэккэхэм яку дэлъ зыщлэныгэхэмрэ зэныбжэгугъомрэ кызырышыгэлыгэуэжар.

3.3. Методические рекомендации по проведению вступительного экзамена

Сдача вступительного экзамена проводится на открытых заседаниях экзаменационной комиссии с участием не менее четырех человек. В состав комиссии, принимающей экзамен по направлению, входит не менее трех преподавателей кафедр кабардинского языка и литературы и фольклора народов Северного Кавказа. Время опроса составляет не более 20 мин.

Результаты вступительных испытаний определяются оценками «отлично», «хорошо», «удовлетворительно», «неудовлетворительно» и объявляются в тот же день после оформления в установленном порядке протоколов заседаний экзаменационной комиссии.

Критерии оценки знаний экзаменуемых:

При оценке вступительного экзамена учитывается:

- правильность и осознанность содержания ответа на вопросы, полнота раскрытия понятий и закономерностей, точность употребления и трактовки специальных лингвистических терминов;
- степень сформированности интеллектуальных и научных способностей экзаменуемого;
- самостоятельность ответа;
- речевая грамотность и логическая последовательность ответа.

Оценка «отлично»:

- полно раскрыто содержание вопросов в объеме программы и рекомендованной литературы;
- четко и правильно даны определения и раскрыто содержание лингвистических понятий, корректно использованы научные термины;
- для доказательства приведены примеры;
- ответ самостоятельный, исчерпывающий, без наводящих дополнительных вопросов, с опорой на знания, приобретенные в процессе специализации по выбранному направлению филологии.

Оценка «хорошо»:

- раскрыто основное содержание вопросов;
- в основном правильно даны определения понятий и использованы научные термины;
- ответ самостоятельный;
- определения понятий, неполные, допущены нарушения последовательности изложения, небольшие неточности при использовании научных терминов или в выводах и обобщениях, исправляемые по дополнительным вопросам экзаменаторов.

Оценка «удовлетворительно»:

- усвоено основное содержание учебного материала, но изложено фрагментарно, не всегда последовательно;
- определение понятий недостаточно четкое;
- не использованы в качестве доказательства примеры или допущены

ошибки при их изложении;

- допущены ошибки и неточности в использовании научной терминологии, определении понятий.

Оценка «неудовлетворительно»:

- ответ неправильный, не раскрыто основное содержание программного материала;
- не даны ответы на вспомогательные вопросы экзаменаторов;
- допущены грубые ошибки в определении понятий, при использовании терминологии.